

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI**

CELAL ESAD ARSEVEN'İN HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Büşra Nur ÖZCAN

2501111457

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı

: BÜŞRA NUR ÖZCAN

Numarası : 2501111457

Anabilim Dalı /

Anasanat Dalı / Programı : TARİH / T.C. TARİHİ

Danışmanı : DOÇ. DR. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ

Tez Savunma Tarihi

: 05.09.2019

Saati

: 15:00

Tez Başlığı

: " Celal Esat Arseven'in Hayatı "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CEZMİ ERASLAN		Kabul
2- PROF. DR. BÜLENT BAKAR		Kabul
3- DOÇ. DR. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ		Kabul
4- DOÇ. DR. ABDURRAHMAN BOZKURT		Kabul
5- DR. ÖGR. ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU ARSLAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖGR. ÜYESİ YAKUP AHBAP		
2- DOÇ. DR. BÜLENT YILDIRIM		

ÖZ

CELAL ESAD ARSEVEN'İN HAYATI

BÜŞRA NUR ÖZCAN

Özellikle Cumhuriyet döneminde yaptığı çalışmalarla Türk sanat tarihine damgasını vuran Celal Esad Arseven, 1875'te İstanbul Beşiktaş'ta doğmuştur. Babası Sadrazam Ahmet Esad Paşa, annesi Fatma Suzidil hanımdır. Doğumundan kısa bir süre sonra babasının vefatı üzerine amcası tarafından yetiştirilmiştir.

Celal Esad, kendi isteğiyle kaydolduğu Sanayi-i Nefise Mektebi'nden amcasının ısrarı ve padişah iradesiyle 1891'de Mekteb-i Harbiye'nin "Zadegan" sınıfına geçmiştir. Mezun olduktan sonra Abdülhamid'in yaverlerinden biri olan Celal Esad'ın askerlik hayatı kısa sürmüştür. II. Meşrutiyet'ten sonra görevinden istifa eden Celal Esad, bunu takip eden yıllarda çeşitli yazılar yazmış, bazı sanat ve arkeoloji araştırmaları yapmıştır. Kadıköy Belediye Müdürlüğü yapmış, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde, mimari tarihi ve şehircilik derslerini okutmuş ve iki dönem milletvekilliği yapmıştır.

Çok sayıda tiyatro oyunu bulunan, sinema ve müzikle yakından ilgilenen, İstanbul'un Bizans ve Türk devri eserlerinin yerlerini gösteren bir arkeolojik şehir planı neşreden ve Kalem adında bir dergi çıkaran Celal Esad, İstanbul tarihi ve eski yapıları ile sanat tarihine dair eserler, sanat tarihi sözlükleri ve büyük bir sanat ansiklopedisi yazmış, özellikle suluboya resimlerini defalarca sergilemiştir.

İdareci, şehirci, tiyatro ve senaryo yazarı, rejisör, ressam, sanat tarihçisi, öğretim üyesi, sözlükçü, ansiklopedici sıfatlarının tümünü taşıyan Celal Esad, Bizans dönemi İstanbul'unun karşısında Türk İstanbul'unun; Arap ve İran'dan bağımsız Türk sanatının varlığının savunucusu olmuştur. Hayatı boyunca birçok ilke ve öncülüklere imza atan Celal Esad'a Devlet Kültür Armağanı ve İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından Fahri Doktorluk unvanı verilmiştir.

Üç defa evlenen Celal Esad, 13 Kasım 1971'de hayatını kaybetmiş, Sahrâ-yı Cedid Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Celal Esad Arseven, resim, mimari, sanat, biyografi

ABSTRACT

CELAL ESAD ARSEVEN'S LIFE

BÜŞRA NUR ÖZCAN

Celal Assad was enrolled in the "Zadegan" class of the Military Academy in 1891 with the insistence of his uncle and the will of the Sultan from the Sanayi-i Nefise School, which he voluntarily enrolled. After his graduation, Celal Assad, one of Abdulhamit's aide, had a short military life. II. Celal Esad, who resigned from office after the Constitutional Monarchy, wrote various articles and conducted some art and archeology researches. He officiated as the Municipality Director of Kadıköy, and taught architecture history and urbanism courses at Sanayi-i Nefise Mektebi and officiated as a deputy for two terms.

Celal Esad, who was interested in cinema and music and has a lot of theater plays, has published an archaeological city plan that showing the places of Byzantine and Turkish period works in Istanbul and published a magazine named Kalem, wrote studies on Istanbul history and old buildings and art history, art history dictionaries and a great art encyclopedia, especially his watercolor paintings exhibited many times.

Celal Esad, who has all the titles of administrator, urbanist, theater and screenwriter, director, painter, art historian, lecturer, lexicographer, encyclopedia, Celal Assad was the defender of Turkish Istanbul against Byzantine Istanbul; the existence of Turkish art independent from Arab and Iran.

Celal Assad, who married three times, died on November 13, 1971 and was buried in the Sahrâ-yı Cedid Cemetery.

Keywords: Celal Esad Arseven, painting, architecture, art, biography

ÖNSÖZ

Çalışmamız, Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşık yarım asırlık bir sürecine tanıklık etmiş Türk sanat tarihinin öncü araştırmacılarından ansiklopedi yazarı, ressam, mimar ve siyaset adamı Celal Esad Arseven'in (1875-1971) hayatının incelenmesinden oluşmaktadır. Bu çalışma ile Arseven'in tarihteki yerini belirlemek amaçlanmıştır; Arseven gibi çok fazla ve çeşitli çalışmaları olan önemli bir şahsiyetin hayatıyla ilgili bilgileri biyografik bir çalışmada toplamak hedeflenmiştir.

Prof. Dr. Semavi Eyice'nin Belleten'deki "Celal Esad Arseven (1875-1971)" adlı nekrolojisinde, Arseven hakkındaki çalışmaların eksikliğini belirtmesinden yola çıkarak ortaya konan bu tezde, söz konusu nekrolojinin yol göstericiliğinden büyük ölçüde faydalanılmıştır. Arseven'in eşi Leman Arseven'in kuzeni Sabit Karamani'nin kızı Arzu Karamani Pekin ile gerçekleştirilen telefon görüşmesi de bu çalışmaya önemli bir katkı sağlamıştır.

Bu çalışmayla Arseven'in gelecek nesillere tanıtılmasının yanı sıra Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e dönüşümü, bu geçiş döneminin özellikle sanat hayatını nasıl etkilediğini gözlemleyebilmeyi de mümkün kılacağını ümit etmekteyiz.

Sanatın birçok dalında etkin roller üstlenen, cesurca girişimleriyle ülkede ilkleri gerçekleştiren ve ömrünün sonuna kadar süren merakıyla birçok eser veren bir şahsiyetin biyografisini yazmanın zorlukları malumdur. Bu zorlu yolda değerli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'ye, özellikle Osmanlıca konusunda sıkıştığımda yardımına yetişen sevgili dostlarıma, her türlü desteğini esirgemeyen eşime çok teşekkür ederim. Bilhassa çalışmamın her aşamasında yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini, ilgi ve fedakarlıklarını kelimelerle ifade edemeyeceğim kardeşlerim Sümeyra Nur Özcan ile Şüheda Süheyla Özcan'a, sabrı ve anlayışıyla canım anneme, tüm hayallerimi gerçekleştirebilmem için hep arkamda duran cennetmekân babama teşekkürüm ise herkesten fazladır.

BÜŞRA NUR ÖZCAN

BURSA 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
RESİMLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CELAL ESAD ARSEVEN'İN EĞİTİM VE MESLEKİ HAYATI

1.1. Doğumu ve Ailesi	4
1.2. Çocukluk Yılları	7
1.3. Eğitim Hayatı	8
1.3.1. İlk ve Orta Okul Yılları	8
1.3.2. Mekteb-i Mülkiye Yılları	9
1.3.3. Sanayi-i Nefise Mektebi'nden Askerliğe	11
1.3.4. Mekteb-i Harbiye Yılları	12
1.4. Yaverlik Yılları	14
1.5. Kalem Dergisi	14
1.5.1. Dergiye Polis Baskını	17
1.6. Harf İnkılabında Enver Paşa'nın Yöntemi	19

İKİNCİ BÖLÜM

CELAL ESAD ARSEVEN VE SANAT ÇALIŞMALARI

2.1. Celal Esad ve Sanat	22
2.2. Ressamlık Hayatı	27
2.2.1. Ressam Zonaro ile Tanışma ve Ressamlığa Giden Adımlar	29
2.2.2. Saint Louis'deki Sergiye Proje	30
2.2.3. Ressamlığı ve Paris Günleri	31
2.2.4. Celal Esad'ın Sergileri	34
2.3. Celal Esad'ın Tiyatro Çalışmaları	37
2.3.1. Selim-i Salis	37

2.3.2. Büyük Yarın	42
2.3.3. Diğer Tiyatro Oyunları.....	46
2.3.4. Darülbedayi Müdürlüğü	47
2.4. Celal Esad'ın Opera Çalışmaları.....	49
2.4.1. Viyana'da İlk Türk Operası: Şaban.....	49
2.4.2. Diğer Opera Çalışmaları	54
2.5. Film ve Senaryo Çalışmaları	55
2.5.1. Münih'te Trans Orient Film Şirketi	55
2.6. Müzik Çalışmaları.....	56
2.6.1. Mehter Takımını Yeniden Canlandırma Çalışmaları.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARSEVEN'İN ŞEHİRCİLİK VE MİMARİ ÇALIŞMALARI

3.1. Şehremaneti Umur-ı Fenniye ve İstatistik Müdürlüğü.....	62
3.2. Kadıköy Belediye Müdürlüğü.....	63
3.2.1. Cemil Paşa ile Paris Seyahati.....	65
3.3. Propaganda Çalışmaları ve Celal Esad	67
3.4. Viyana Günleri	70
3.5. Münih ve Mödling Günleri	71
3.6. Milano Günleri	73
3.7. Celal Esad Arseven ve Mimari Çalışmaları	74
3.7.1. Mimaride “Türk Sanatı” Kavramı Savunuculuğu ve Modern Mimariye Bakışı	74
3.7.2. Şehircilik Çalışmalarında Celal Esad.....	78
3.7.3. Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki Hocalığı.....	82
3.8. Karadeniz Vapuru ile Seyyar Sergi.....	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARSEVEN'İN SİYASİ-SOSYAL HAYATI ve ESERLERİ

4.1. Kadıköy Halkevi Başkanlığı	93
4.2. Arseven'in Milletvekilliği.....	95
4.3. Aile Hayatı ve Kişiliği	98
4.4. Celal Esad ve Churchill.....	106
4.5. Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi.....	107

4.6. Atatürk'le Bir Anı.....	109
4.7. Ölümünden Önce Verilen Devlet Armağanı.....	109
4.8. Celal Esad Arseven'in Eserleri	112
4.8.1. Arseven'in "Kukla" Eserinin Akıbeti	113
4.8.2. Resim Kütüphanesi	115
4.8.3. İstılahat-ı Mimariye.....	116
4.8.4. Constantinople de Byzans à Stamboul.....	116
4.8.5. Notlar ve Kütüphanelere Dâir Usûl-i Tasnîf.....	118
4.8.6. Sanat Kamusu, Sanat Lugatı ve Sanat Ansiklopedisi	118
4.8.7. Yeni Mimari ve Şehircilik.....	119
4.8.8. Türk Sanatı	121
4.8.9. Türk Sanatı Tarihi	124
4.9. Celal Esad Arseven Bibliyografyası	124
4.9.1. Semavi Eyice'nin Hazırladığı Bibliyografya.....	125
4.9.2. Celal Esad'ın Gazete ve Dergilerdeki Yazıları	130
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA	137
EKLER.....	151

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Mekteb-i Mülkiye öğrencisi iken Celal Esad’a verilen doktor raporu.....	10
Resim 2: Celal Esad’ın Kalem Dergisi kapağı için yaptığı çizim	16
Resim 3: Celal Esad’ın “İzmir Karşıyaka’da bir köşk” adlı suluboya resmi	27
Resim 4: Celal Esad Arseven’in “Büyük Yarın” oyunundan bir sahne	43
Resim 5: Celal Esad’ın viyolonsel çalarken bir fotoğrafı.	57
Resim 6: Arif Mehmed Paşa’nın “Mecmu’a-i Tesavir-i Osmaniye” adlı resmi . Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Resim 7: Celal Esad, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanat Tarihi Enstitüsü’nün toplantısında	87
Resim 8: Karadeniz ile seyyar sergiden Celal Esad’ın da yer aldığı bir fotoğraf	92
Resim 9: Celal Esad’ın “Birinci Meclis’in bir toplantı anı” adlı yağlı boya resmi ...	97
Resim 10: Arseven’in kendisi, eşi, kızı ve damadının bulunduğu fotoğraf	99
Resim 11: Arseven’in eşi Anna’ya yazdığı 26 Ocak 1911 tarihli mektup	100
Resim 12: Arsevenlerin evinde düzenlediği kostüm partisinden bir fotoğraf.....	101
Resim 13: Celal Esad’ın eşi Leman Arseven çizimi	105
Resim 14: Celal Esad Arseven’in çizdiği bazı portreler	106

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.: Aynı eser

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.t.: Adı geçen tez

ASEAD: Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi

BCA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Bkz.: Bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C: Cilt

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

Çev.: Çeviren

Dev: Devre

DH.UMVM.: Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri

Haz.: Hazırlayan

İBB: İstanbul Büyükşehir Belediyesi

MSGSÜ: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

MV: Meclis-i Vükelâ

No.: Numara

nşr.: Neşreden

s.: Sayfa

S.: Sayı

SUTAD: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

ŞD: Şûrâ-yı Devlet

t.y.: Tarihi Yok

TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TT: Taha Toros Arşivi

TTK: Türk Tarih Kurumu

uyr.: Uyarlayan

v.d.: Ve diğerleri

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende, Askeri Maruzâtı

y.y.: Yayımcı yok/Yayın yeri yok

yay.haz.: Yayına hazırlayan

YKY: Yapı Kredi Yayınları

ZB: Zabtiye Nezareti

GİRİŞ

Celal Esad Arseven, resimden edebiyata, tiyatrodan sinemaya, mimari ve şehircilikten sanat tarihçiliğine birçok alanda ürünler vermiş bir aydındır. Sanat ve mimarlık tarihi, şehircilik gibi disiplinlerle Türkiye'yi tanıştırmış, eserlerinde Türk sanatının kendine özgülüğünü vurgulamıştır. Türk sanatını ve kültürünü ortaya koymak için gayret sarf eden Celal Esad, ömrünü bu amaca adanmıştır. Celal Esad, mimari tarihi profesörü, ressam, yazar, şehir ve çevre plancısı, ansiklopedist ve sözlükçü, sanat tarihçisidir. Yüz yıla yaklaşan hayatı boyunca dünya ilim çevrelerine Türk sanatının varlığını kanıtlamaya çalışmıştır.

Türk sanat tarihçiliğine onlarca eser armağan eden Arseven, bu yönüyle sıradan insan statüsünden çıkmış, biyografi çalışmasına konu teşkil edebilecek bir şahsiyet haline gelmiştir. Celal Esad, daha önce yazılmayanları araştıran, Türk sanatına dair çalışılması gereken alanları tespit edip yeni ekoller geliştiren bir kişilik olmuştur. Eksiklik veya karışıklık gördüğü konular üzerine kafa yormuş ve yeni bakış açıları oluşturmaya çalışmıştır.

Celal Esad'ın resme olan tutkusu, henüz küçük bir çocukken üzerinde renkli manzara resimleri bulunan yemek tepsisine hayranlığıyla başlamıştır. Ömrü boyunca binlerce resim yapan, yüzlerce makale yazan Celal Esad, 1965'te Kemal Moralı'ya verdiği röportajda, İstanbul'daki ilk sergiyi açmanın da 18 yaşındayken kendisine nasip olduğunu ifade etmiştir.¹

Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimari tarihi derslerinde hocalık yapmış, sadece hocalık yapmakla da kalmamış, mimarinin ne olduğu ne olmadığını araştırmış, mimaride çağın gerekliliklerini uygulamanın önemine dair eserler vermiştir. Sanat terimlerinin Fransızca'dan lisana yerleşmesi sebebiyle Fransızca'dan Türkçe'ye bir sanat kamusunu sanat dünyasına sunmuştur.² Bunun yanı sıra mimarlık kütüphanesine Fransızca'dan pek çok çeviri eser de kazandırmıştır.

¹ Kemal Moralı, "C. Esad Arseven Gençliğin Sırrını Çalışmakta Buldu", **Dünya**, 27 Mart 1965, s.5.

² Celal Esad Arseven, **Fransızca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Fransızca'ya Sanat Kamusu (Dictionnaire des Termes D'art)**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924-1925, 332 s.

Toplumun sanat zevkini canlandırma başarısı gösteren Celal Esad, sanat sahasında kalkınabilmenin öncelikle sanat ıstılahlarını tespit etmekten geçtiğini vurgulamıştır. Arseven, belli başlı bazı ıstılahlar dışında birçok tabirin çeşitli sanatkârlar ve ustalar tarafından farklı anlamlarda kullanıldığını tespit etmiş ve bir Sanat Ansiklopedisi’ni Türk sanat dünyasına armağan etmiştir.³

Arseven’in biyografisini çalışma fikri, daha evvel tam manasıyla belgelerle aydınlatılmış geniş bir biyografisinin bugüne değin yazılmamasından doğmuştur. Kendisinin kaleme aldığı hatıraları 1955’te “Türk Resim Sanatında Yetmiş Yıllık Hayatım” başlığıyla Yeni İstanbul gazetesinde ve 1960’ta “Yıldız Sarayı’ndan Mütareke’ye Kadar Celal Esad Arseven’in Hatıraları” başlığıyla Dünya gazetesinde yayımlanmış; söz konusu hatıralar, Ekrem Işın tarafından “Sanat ve Siyaset Hatıralarım” adında bir kitapta toplanıp bir de sunuş yazısıyla neşredilmiştir.⁴ Bu çalışma hazırlanırken Arseven’in kaleme aldığı bu hatıralar doğrultusunda bir yol izlenmiştir.

Celal Esad’ın biyografisinin ilk bölümünde, çocukluk, öğrencilik ve yaverlik yılları, Kalem dergisindeki çalışmaları ortaya konulmuştur. İkinci bölüm, Celal Esad’ın resim, tiyatro, opera, film, senaryo ve müzik çalışmaları ile sergilerini kapsayan sanat hayatını içermektedir. Celal Esad’ın İstanbul’daki resmi görevleri ve faaliyetleri ile Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki hocalığının incelendiği üçüncü bölümün ardından dördüncü ve son bölümde, siyasi ve sosyal hayatı ile eserleri ele alınmış; Prof. Dr. Semavi Eyice tarafından hazırlanan Celal Esad Arseven bibliyografyasına da bu bölümde yer verilmiştir. Arseven’in çeşitli fotoğrafları, suluboya resimleri ile bazı projelerinin çizimleri de ekler kısmında araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Tezin yazımında, birinci elden kaynaklar arasında yer alan arşiv belgeleri, resmi ve süreli yayınlardan geniş ölçüde istifade edilmiştir. Bilgi ve belgelere, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nden, TBMM Arşivi’nden, MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi’ndeki

³ Celal Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, 5 c. İstanbul, Maarif Matbaası, 1943-1952.

⁴ Celal Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, haz: Ekrem Işın, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, 155 s.

Celal Esad Arşivi'nden ulaşılmıştır. Bu arşivde, Celal Esad'ın not defterleri, fotoğrafları, suluboya resimleri bulunmaktadır. Bunun yanısıra Celal Esad'ın eserlerinde kullanmak üzere topladığı, farklı ülkelerden, illerden mimari detaylar, tarihi eserler, kaleler, surlar ve camilerin yer aldığı fotoğraflar, bazılarının arkasına çeşitli notlar yazdığı, süsleme, heykel, minyatür, halı, deri, ahşap, maden ve cam işçiliği, heykel, porselen ve hat örneklerini konu alan resimler, çizimler ve kartpostallar da arşivde yer almaktadır. Kendisinin hayatı hakkında bilgi sahibi olmaya yardımcı olabilecek bilgi ve belgelerin çoğu Taha Toros Arşivi'nden toplanmıştır. Ayrıca Arseven'in MSGSÜ Personel İşleri Daire Başkanlığı Arşivi'ndeki özlük dosyası da incelenmiştir. Dönemin resim, tiyatro, opera ve mimari çalışmalarını içeren kaynak eserler taranmış, birlikte çalıştığı önemli kişilerin varsa hatıraları okunmuştur. Arseven'in fikirlerinin, düşünce tarzının anlaşılabilmesi için de gazete ve dergilerde kaleme aldığı yazıları okunmuş, eserleri incelenmiş, anlatmak ve duyurmak istediği noktalar, benimsediği ekoller ve savunduğu düşünceler belirlenmeye çalışılmıştır. Yine kendisiyle ilgili yazılmış makale, köşe yazısı, tanıtım yazısı, haber, röportaj gibi tüm metinler elde edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle çok farklı alanlarda etkin roller üstlenen bir şahsiyetin biyografisi yazılabilmektedir.

Bir ressam, şehirci, yazar, milletvekili olarak Arseven'in hayatını kapsayan bu çalışma hazırlanırken, tarih metodolojisinin ve biyografik çalışmaların bir gereği olan objektif bakış açısından çıkılmamaya çalışılmıştır.

Bir kişi hakkında her şeyi bilmenin mümkün olmadığı gibi Arseven'in hayatının ele alındığı bu çalışmada da her ayrıntının verilmesi mümkün değildir. Söz konusu çalışmada, bazı teferruatlar eksik olabilir. Bu eksiklikler çalışmanın özünü değiştirmeyecek ayrıntılardan oluşmaktadır.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında özellikle sanat tarihinin çeşitli alanlarında ilk olma özelliği taşıyan eserler vermiş, 96 yıllık ömründe her yönden ülkesine faydalı olmuş bir ilim insanının tanıtılması hedeflenmiştir. Elde edilebilen eser ve belgelerle ortaya konmaya gayret edilen bu çalışmayla Celal Esad Arseven gibi bir ilim abidesinin daha iyi tanınması ve anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

CELAL ESAD ARSEVEN'İN EĞİTİM VE MESLEKİ HAYATI

1.1. Doğumu ve Ailesi

Celal Esad Arseven, 20 Kasım 1875'te Beşiktaş'taki konakta doğmuştur. Annesi Sakızlı Mustafa Efendi'nin kızı Fatma Suzidil Hanım, babası Abdülaziz döneminin tanınmış sadrazamlarından Ahmed Esad Paşa'dır (1828-1875). Tam adı, Mehmed Celaleddin Esad'dır.⁵

Babası Ahmed Esad Paşa (1828-1875), Kolağası Mehmed Ağa'nın oğlu olarak Sakız'da doğmuştur. Mekteb-i Harbiye'de eğitim alan Ahmed Esad, 1857'de mezun olmuştur.⁶ Birçok askeri görevde bulunan Ahmed Esad Paşa, 1861'de kolağası rütbesiyle Şam'da gösterdiği askeri başarılarından dolayı Fuad Paşa tarafından Paris'e ateşe olarak gönderilmiştir.⁷ Paris'teki görevi sırasında Ahmed Esad Bey, buradaki Mekteb-i Osmani'nin müdürlüğünü yapmıştır.⁸ Ahmed Esad, Paris'teyken Türk ordusunun ihtiyacı olan araç ve gereçleri Fransa, Belçika, İngiltere'den sipariş etmek, bunları Türkiye'ye sevk etmekle beraber Batı'da askerlikle ilgili yenilikleri izleyerek, Türkiye'de uygulanabilecek olanları dilimize çevirip devlete ulaştırma görevlerinde bulunmuştur. Askerlik mesleğinde bu bilimsel çalışmaları, onu kısa bir zamanda seçkin bir kumandan ve devlet adamı niteliğine kavuşturmuştur.⁹ Ahmed Esad Paşa, Sultan Abdülaziz'in 1867'de Paris'i ziyareti sırasında padişah ile birlikte İstanbul'a dönmüştür.

⁵ Celal Esad, Soyadı Kanunu ile Arseven soyadını almıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki öğrencilerinden Prof. Behçet Ünsal, "Celal Esat Hoca" adlı makalesinde, "O zaman sanata AR denilmiş, o da ARSEVEN olmuştur. Fakat 30 sene sonrasında 'Ben onu sanat karşılığı olarak değil, dürüstlük ve hicab karşılığı olarak almıştım' diyebiliyordu." ifadelerini kullanmıştır. Behçet Ünsal, "Kaybettiklerimiz: Celal Esat Hoca", **Arkitekt**, C.1972, S.3, S.345, s.33.

⁶ Semavi Eyice, "Celâl Esad Arseven (1875-1971)", **Belleten**, C.XXXVI, S.141-142, TTK Basımevi, Ankara 1972, s.173-213. Eyice, **Belleten**'deki yazısında Ahmed Esad Paşa'nın teğmen olarak mezun olduğunu belirtirken, TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki "Ahmed Esad Paşa" maddesinde Erkân-ı Harbiyye yüzbaşısı olarak mezun olduğu ifade edilmiştir.

⁷ Detaylar için bkz.: **Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, haz: Prof. Dr. M. Münir Aktepe, C.X., Ankara, 1988, s.17-22

⁸ Mustafa Cezar, **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Vakfı, 1995, s.395.

⁹ TT552258, "Çok Yönlü ve Renkli Bir Adam Celal Esat Arseven", s.1-2.

Celal Esad, hatıralarında bu olaya ilişkin şu anektodu kaydetmiştir:

“Ben daha doğmadan pederim miralay rütbesiyle Paris’teki Mekteb-i Osmani müdürü iken Paris’e seyahat eden Abdülaziz, avdetinde onu livalığa terfi ettirerek, alıp İstanbul’a getirmiş. Bu terfie sebep olan hadiseyi tarihi bir vesika olmak itibariyle burada zikretmeden geçemeyeceğim. (Bunu bana orada hazır bulunan Fuad Paşa’nın mahdumu Reşad Bey merhum anlatmıştı.) Abdülaziz, Fransız askerlerinin geçit resmini at üstünde seyrederken her sancak geçişinde selam vermediğini gören babam atını sürerek padişaha yaklaşmış ve bir temenna ederek sancağa selam vermesi lazım geldiğini söylemiş. Bu ihtara hiddetlenen ve böyle protokol sıkıntılarından bizar olan Abdülaziz, ‘İstanbul’a gidince hepinizin icabına bakarım’ demiş. Fakat ondan sonra sancağın her geçişinde elini yarım kaldırarak selamlamağa başlamış. Bununla beraber babamın hareketi dikkatini çekmiş ve hiddeti geçince onu livalığa terfi ettirerek, alıp İstanbul’a getirmiş.”¹⁰

Alman İmparatoru I. Wilhelm’in imparatorluğunu tebrik etmek üzere bir heyet ile 1871’de Berlin’e giden Ahmed Esad Paşa, döndüğünde seraskerliğe getirilmiş, 1872’de Bahriye Nazırı oldu ve bu yıl içinde bir kez daha seraskerliğe tayin edilmiş ve 15 Şubat 1873’te sadrazam olmuştur. Ahmed Esad Paşa, devletin mali yönden çok sıkıntılı yıllarına rastlayan sadrazamlığı sırasında bütçedeki açığı kapatmak üzere, önce kendinden başlayarak, maaşları büyük ölçüde kısmıştır. Doğru, bilgili ve gayretli bir kişi olmasına rağmen Ahmed Esad Paşa’nın yaşının gençliğini bahane eden Hüseyin Avni (1820-1876) ve Şirvanizade Rüşdü (1828-1974) Paşaların oyunları neticesinde 16 Nisan 1873’te kendisinden sadaret mührü geri alınmış, vali olarak Konya’ya gönderilmiştir.¹¹ Ahmed Esad Paşa’nın iki ay süren sadrazamlık görevinden azledilmesinde, 1 Nisan 1873 Salı gecesi Gedik Paşa Tiyatrosu’nda Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistre adlı oyunu temsil edilirken meydana gelen Şehzade Murad taraftarı gösterileri hoşgörüsüyle karşılaması, onun Yeni Osmanlılar grubu ile ilişkili olabileceği söylentileri de etkili olmuştur.

Önce Konya Valiliği’ne, 1874’te Suriye Valiliği’ne tayin edilen Ahmed Esad Paşa, 1875’te tekrar Bahriye Nazırı ve ardından bu yıl içinde ikinci kez sadrazam olmuştur. İkinci sadrazamlığından da dört ay sonra azledilerek, önce Nafia Nazırlığı, daha sonra Aydın Valiliği’ne tayin edilmiştir.

¹⁰ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.34.

¹¹ Eyice, **Belleten**, s.174-175.

1875 yılında oğlu Celal Esad doğduğunda Ege kıyılarında adeta sürgün hayatı yaşayan Ahmed Esad Paşa, çocuğunun yüzünü görebilmek için onu yanına getirtmek istese de bunu başaramamış, bu özlem içinde 29 Kasım 1875'te eski sadrazam Bayındırlı Karavezir Sadık Paşa'nın şerefine verdiği bir akşam ziyafetinden sonra sancılanarak ölmüştür.¹² Ahmed Esad Paşa'nın henüz 47 yaşındayken gerçekleşen ani ölümü, bazı kuşklara ve zehirlendiği söylentilerine sebep olmuştur.

Celal Esad, hatıralarında babasının ölümüne ilişkin Sultan Abdülhamid ve amcası Kazım Paşa arasında geçen diyalogu şöyle anlatmıştır:

*“Hüseyin Avni ve Mahmud Nedim Paşaları mahkûm etmek için Abdülhamid'in amcam Kazım Paşa'yı çağırarak, kardeşi olan babam Esad Paşa'yı zehirledikleri hakkında davacı olmasını istemesi üzerine emin olmadığı bu meseleye dair dava açmağa vicdanı razı olmadığını söylemiş ve bu dürüst hareketi padişahın itimadını mucib olarak onu merkez kumandanı yapmış.”*¹³

Celal Esad, babasının ölümünden bir ay veya kırk gün kadar önce doğmuştur.¹⁴ Babasının ölümü üzerine amcası Kazım Paşa¹⁵, bebeğe vasi tayin edilmiştir.

¹² TT552258, “Çok Yönlü ve Renkli Bir Adam Celal Esat Arseven”, s.1.

¹³ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.43.

¹⁴ Eyice, **Belleten**, s.175.

¹⁵ Müşir Kazım Paşa: Sakız Adası'nda 1839 yılında doğdu. Süleyman Bey'in oğlu, Sadrazam Ahmed Esad Paşa'nın kardeşidir. 1866'da girdiği Mekteb-i Harbiye'yi 1870'de bitirdikten sonra yüzbaşı oldu. 7 Ağustos 1870'de Yemen Vali Yaverliğine getirildi. 11 Aralık 1871'de Seraskerlik makamı yaverliğine kolağası rütbesiyle atandı. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Adliye, Niş ve Şehirköy çarpışmalarına katıldı ve Vidin Fırkası'nda görev yaptı. II. Ordu 2. Alay Kaymakamlığına atandı ve aynı alayın 1. Tabur Komutanı sıfatıyla Plevne Savaşı'na katıldı. Gazi Osman Paşa ile Ruslara tutsak düştü. Savaşlarda gösterdiği yiğitlik sebebiyle Rus Erkan-ı Harbiyesi tarafından Osman Paşa'ya yapıldığı gibi kılıcı geri verildi ve konuk muamelesi gördü. Ülkesine döndükten sonra 1877'de 1. Ordu ve 4. Alay Kaymakamlığı'na getirildi. 1 Mart 1878'de 1. Ordu 4. Alayın Erkan-ı Harbiye Mülhak Subaylığı'na seçildi. 14 Mart 1882'de 1. Alay Miralaylığına atandı. 30 Ekim 1886'da Mirliya rütbesiyle 1. Fırkanın 1. Liva Komutanı oldu. Ferikliğe yükselerek, 13 Temmuz 1890'da Merkez ve 1. Fırka Komutanlığı'na atandı. 5 Temmuz 1894'te müşir rütbesi verildi. 20 Kasım 1894'te III. Ordu Müşirliği'ne atandı. 26 Nisan 1895'te V. Ordu Müşirliği'ne atandı ve İstanbul'a dönmüş olan Gazi Osman Paşa'nın yerine Yunan Savaşı Müfettişi Umumiliği de verildi. Yanya'ya gitti ve 10 Temmuz 1895'te İşkodra Vali ve Komutanlığı'na getirildi. 1899'da Hicaz Demiryolu İnşaatı Nazırlığı'na atandı. (BOA, N.İ.3;15 Zilkade 1319/23 Şubat 1902). Hicaz Vilayeti Vali ve Komutanı oldu. (BOA,

1.2. Çocukluk Yılları

Henüz bebekken yetim kalan Celal Esad, amcası Müşir Kazım Paşa vasiliğinde ve annesinin gözetiminde bir çocukluk geçirmiştir. Celal Esad, babasının yokluğunu fark ettiği anı şu cümlelerle anlatmıştır:

*“Henüz 3-4 yaşlarında idim. Beşiktaş’ta Akaretler’deki konağın bahçesinde, bir mehtaplı gecede, çimenlere serilmiş bir halı üstünde annemin dizine başımı koymuş, mehtabı seyreliyordum. Valdemin gözünden yüzüme bir damla yaş düştü. ‘Anne niye ağlıyorsun’ dedim, sonraları anladım ki ben İstanbul’da dünyaya geldiğim zaman, babam İzmir’de vali imiş, beni görmeden ölmüş.”*¹⁶

Celal Esad, henüz beş yaşındayken, üzerinde yemek yedikleri tepsilerdeki renkli çiçekler ve güllerle süslenmiş madalyonlar içinde bulunan Ortaköy Camisi, Dolmabahçe Sarayı, hünkâr kayığı, yangın kulesi, Göksu Deresi resimleri dikkatini çekmiş ve böylelikle sanata olan ilgisi başlamıştır.

Babasından kalan kitaplar arasında bulduğu “Musavver Medeniyet” adlı gazetede ki resimlere hayranlıkla bakan Celal Esad, büyünce bu gazetede ki ve tepsilerin üzerindeki resimlerden yapmanın hayaliyle, önce kara kalem resimler yapmaya başlamıştır.

Celal Esad, ilk olarak bir at resmi yapmış, annesi ve dayısından aldığı “aferin” ile resim sevdası bir kat daha artmıştır. Kömür parçaları ile duvarlara, kapılara bir resimler yapan ve bu yüzden “Bir daha duvarlara resim yaparsan seni yüke kapatacağız.” diye azarlar işiten Celal Esad, bir ramazan ayında cami avlusunda kurulan sergideki resimlerden satın alarak, odasının duvarlarını resim sergisine çevirmiştir. Celal Esad’ın çocukluğu, bu resimlere bakıp onları örnek alarak, karalamalar yapmakla geçmiştir.¹⁷

D.İ 105; 2 Şaban 1326/30 Ağustos 1908). Aydın (BOA, D.İ.33; 17 Rebiülahir 1327/8 Mayıs 1909) Valiliğinde bulundu. 1 Eylül 1908’de Garb-i Rumeli Müfettişliğinde bulundu. 1910’da emekliliğe ayrıldı. 3 Ekim 1936’da hayatını kaybetti ve Feriköy Mezarlığı’na defnedildi.

¹⁶ Feridun Akozan, “Celal Esad Arseven Hocamız”, İstanbul, İBB Atatürk Kitaplığı, No: Bel_Mtf_003701, ‘y.y.’, ‘y.y.’, ‘t.y.’, s.1.

¹⁷ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.28-29.

1.3. Eğitim Hayatı

1.3.1. İlk ve Orta Okul Yılları

Celal Esad'ın eğitim hayatı, 1881'de doğduğu konağın yakınındaki taş mektepte başlamıştır. Akaretler'deki bu küçük okulu aynı yıl bırakan Celal Esad, II. Abdülhamid'in eğitim reformunu uygulayan Hamidiye Mekteb-i İbtidaisi'nin ilk öğrencilerden biri olmuştur. Hasan Paşa Karakolu yanında, o devre göre modern sayılabilecek bu mektepte eğitim gören Celal Esad, buradan 1884'te mezun olmuştur.

1885'te Galatasaray Sultanisi'ne yatılı öğrenci olarak kaydolan Celal Esad, bir yıllık eğitimin ardından bu okulu bitirmeden ayrılmak zorunda kalır. Celal Esad'ın Fransızca'da ilerlemesine karşın Türkçe'deki zayıflığını fark eden amcasının kararı üzerine bu okuldan alınmıştır. 1886'da Türkçe eğitim veren, evlerinin yanındaki Beşiktaş Rüşdiyye-i Askeriyyesi'ne geçen Celal Esad, Galatasaray Sultanisi'ndeki bir yıllık eğitimi dolayısıyla bu okulun ikinci sınıfından başlamıştır. Celal Esad, Harbiye Mektebi'ne talebe yetiştirmek üzere ortaokul seviyesinde eğitim veren bu okulda, hem askeri eğitimin ilk basamağını atlamış hem de sanat dünyasına açılan kapıyı aralamıştır.

Bu tarihten itibaren ailesinin kendisine çizdiği ideal asker tipi ile sürekli çatışacak, dolayısıyla üniforma tutkusunu her şeyin üzerinde tutan ailesi ile Batılı sanat zevkinin evrensel etkisi arasında kişiliğini bulmak için uzun süre bocalayacaktır.¹⁸

Celal Esad, burada Mühendishane ve Mekteb-i Harbiye'den mezun olan öğretmenler tarafından verilen resim derslerinde, bu sanatın teorik bilgisini ilk defa edinmeye başlamıştır. Son sınıfta çok güzel kara kalem resimler yapabilir duruma gelen Celal Esad'ın en büyük hedefi, renkli resimler yapabilmek olmuştur. Celal

¹⁸ Ekrem Işın, "Celal Esad Arseven Üzerine", **Eski Galata ve Binaları**, İstanbul, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989, s.10.

Esad, ilk yağlıboya resmini ise evde resim dersleri aldığı Nuri Bey sayesinde yapmıştır.¹⁹

Bir gün Galata’da Alman Maks Fruchtermann’ın küçük dükkânına rastlayan Celal Esad, buradan iki resim satın almıştır.²⁰ Bu dükkân ve resimlere rastladığı gün, Celal Esad’ın hayatını şekillendiren belki de önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Nitekim o günden sonra yaptığı resimleri, evdeki odalardan birinde sergileyerek, burayı adeta küçük bir müzeye çeviren Celal Esad, yıllar sonra bir röportajında, bu tecrübenin kendisini tiyatro, mimari ve resim olmak üzere üç yola götürdüğünü anlatacaktır.²¹

1.3.2. Mekteb-i Mülkiye Yılları

1889’da Rüşdiye’den mezun olup Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’ye geçen Celal Esad, buradaki öğrencilik yıllarında yazı hayatına ilk adımı atmış, kendi evinde bastığı ve arkadaşlarına gizlice dağıttığı “Kahakaha” adlı karikatür gazetesiyle ilk yayıncılık deneyimini yaşamıştır.²² Celal Esad, henüz 14 yaşındayken Fransızca’dan çevirdiği bilimsel makaleleri İkdam gazetesine göndererek, yazı hayatına atılmıştır.²³

Celal Esad’ın bu dönemde ilgi duyduğu sanat dallarından biri de fotoğrafçılık olmuştur. Evinin üst katına camlı bir atölyesi olan Bahaeddin Bey’den fotoğraf çekmeyi öğrenen Celal Esad, kadınların fotoğrafhanelerde fotoğraf çektirmeleri yasak olduğundan komşuların ve aile efradındaki kadınların fotoğraflarını çekerek, bu konuda da ilerlemiştir.²⁴ Celal Esad, bu konuda İkdam gazetesinde fotoğraf ile

¹⁹ Celal Esad, bir gün evlerine gelen ve resme merakını gören meşhur kereste tüccarı Şerif Bey’in oğlu Nuri Bey’in kendisine çok güzel yağlıboya resimler yapan ressam Nuri Bey’den bahsetmesi üzerine Nuri Bey ile tanışmış ve kendisinden ders almaya başlamıştır.; Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.38.

²⁰ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.37

²¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, **Yeni Adam**, 27 Ocak 1944, S.474, s.6.

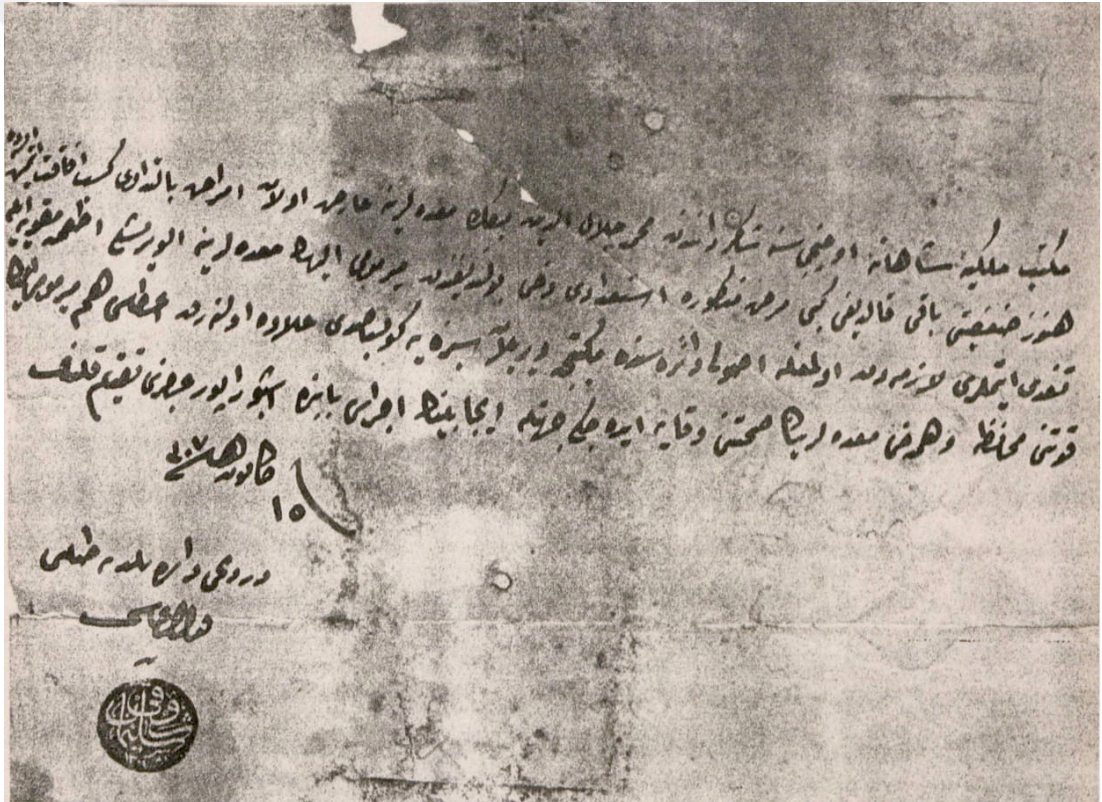
²² Kahkaha Gazetesi’nin sadece öğrenciler arasında elden ele dolaşarak okunan bir dergi olduğu, yapılan araştırmalarca tespit edilmiştir.

²³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Sanat Yolunda Bir Yüzyıl Celal Esad Arseven”, **Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden 71. Sergi**, 7-24 Ekim 1979, s.1.

²⁴ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.39.

resmi karşılaştırdığı, bu iki sanat dalını analiz ettiği “*Fotoğraflık ressamlık mıdır?*” başlıklı bir makale de kaleme almıştır.²⁵

Yatılı okulda Celal Esad’ın sağlığı da zaman zaman bozulmuştur. Taha Toros Arşivi’nde doktor raporu olduğu belirtilen bir belgede, Celal Esad’ın Mülkiye’de okurken 16 yaşında midesinden rahatsız olduğu belirtilmiştir. Okulda normal yemeklerin yanında Celal Esad’a ek yemek olarak külbastı verilmesi, doktor raporuna bağlanmıştır. Aşağıdaki rapor, bu olayın orijinal belgesidir. Raporu veren, daha sonra paşa olan Doktor Süleyman Şevki Paşa’dır.²⁶

Resim 1: Mekteb-i Mülkiye öğrencisi iken Celal Esad’a verilen doktor raporu (TT630108)

Okulda geceleri Fransa’dan gelen resim sergisi kataloglarını inceleyip meşhur ressamların isimlerini öğrenen Celal Esad, bir gece bu kataloglardaki resimlerden birini çizerken gizlice gelen okul görevlisinin resimleri yırtıp bir hafta izinsizlik cezası vermesi üzerine Müdür Şeref Bey’in odasına çıkıp görevliyi şikâyet etmiştir.

²⁵ Celal bin Esad, “*Fotoğraflık Ressamlık mıdır?*”, *İkdam*, 15 Mart 1902, S.2778.

²⁶ TT630108

Celal Esad, kendisine kızan ve görevlinin gayet iyi yaptığını dile getiren müdüre “Çok teessüf olunur ki maarif nedir bilmeyen birisini bu mektebe müdür yapmışlar” demesi üzerine izinsizlik cezası dört haftaya çıkarılmıştır.²⁷ Tüm bu olanlar, Celal Esad’ın annesinin ve amcasının karşı çıkmalarına rağmen Sanayi-i Nefise Mektebi’ne kaydolmasına vesile olmuştur.

1.3.3. Sanayi-i Nefise Mektebi’nden Askerliğe

Ülkemizin ilk güzel sanatlar okulu olan Sanayi-i Nefise Mektebi’ne kaydını yaptıran Celal Esad, burada geçirdiği kısa süre içinde büyük bir heyecanla eğitim almış, resim kabiliyetini geliştirmiştir.

Öğrencilerinin büyük çoğunluğunun Rum ve Ermeni olduğu bu okulda mutlu günler geçiren Celal Esad, hemen her gün, “Sadrazam Esad Paşa’nın oğlu nasıl ressam olur? Bu, ailemizin şerefine yakışır mı? Bu kadar tahsiline yazık değil mi? Baban gibi devlete, millete hizmet edecek büyük bir adam olmalısın. Seni Bab-ı Ali’ye kâtip yapalım. İstersen Harbiye’ye yazdıralım. Zabıt çıkar ve bir gün paşa olursun.”²⁸ diyen amcası Kazım Paşa’ya Sanayi-i Nefise’den ayrılmayacağı cevabını vermiş, bu okula devam etmiştir.

Celal Esad’ın hatıralarında verdiği bilgiye göre, bir gün Cuma selamlığında Abdülhamid, amcası Kazım Paşa’yı huzuruna çağırarak, “Kardeşiniz Esad Paşa merhumun bir oğlu vardır. O şimdi nerededir?” diye sorması üzerine Kazım Paşa, Celal Esad’ın Sanayi-i Nefise Mektebi’nde okuduğunu söylemiş, buna karşılık Abdülhamid, “Onu babası gibi asker yapalım. Harbiye-i Şahane’ye gitsin. Orada şehzadelerle birlikte zâdegân sınıfında okusun ve bana yaver olsun.” karşılığını vermiştir.²⁹ Celal Esad’ın hatıralarında bu cümlelerle anlattığı olayın aslında farklı şekilde cereyan ettiği, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan bir belgeden tespit edilmiştir.³⁰ Buna göre, Celal Esad’ın Harbiye’ye yazılmasını amcası Kazım Paşa, II. Abdülhamid’den rica etmiştir.

²⁷ Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, s.40.

²⁸ Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, s.43.

²⁹ A.e.

³⁰ BOA, Y. PRK. ASK, 93/5.

Tahminen Kazım Paşa, sanata ve özgürlüğüne düşkün mizaçlı yeğeninin asker olmayı kabul etmeyeceğini bildiğinden Celal Esad'a uygun gördüğü eğitimi, Padişah'ın emriymiş gibi anlatmıştır.

Her cuma konakta ağırladığı arkadaşlarıyla gizli gizli Namık Kemal'in yasak yazılarını, şiirlerini ve Paris'ten gizlice gelen Jön Türk gazetelerini okuyarak onlarla dertleşen, ihtilal ve hürriyet fikirleriyle tek yolun meşrutiyet olduğuna inanan Celal Esad, bu düşüncelerle Abdülhamid'e yaver olmak istemese de amcasıyla yaşadığı münakaşalar ve irade-i seniyeye itaatsizliğin sonuçları hakkında duyduklarının ardından Mekteb-i Harbiye-i Şahane'ye gitmekten başka çaresi olmadığını anlamıştır.

Celal Esad, Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitireceği sırada ileride hoca olarak geri döneceği bu okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. Böylece Celal Esad, Mekteb-i Harbiye'nin şehzadeler ve bazı rical ile paşaların oğullarının ayrıca ders gördüğü zadeğân sınıfına kaydedilmiştir.

1.3.4. Mekteb-i Harbiye Yılları

Özgürlüğüne düşkün olan ve askerliği hürriyete veda olarak gören Celal Esad, üniformaları giyip amcasının aldığı kır ata binince askerliğe biraz da olsa ısınmış, bu mektepte resim dersleri verildiğini görmesiyle üzüntüsü azalmıştır. Celal Esad, 1891'de öğrenime başladığı bu okulda, hünkâr dairesinin resim için tahsis edilen büyük salonunda yağlı boya yapan resme meraklı öğrenciler ile Şeker Ahmed Paşa ve o Üsküdarlı Ali Rıza Bey gibi hocalardan ders almıştır.

Mekteb-i Harbiye öğrencileri tarafından yapılan Göksu, Kâğıthane, Kız Kulesi, Beylerbeyi Sarayı gibi manzara, orman, meyve ve gibi resimlerden seçilenler, yaldızlı ve tepesi armalı kalın çerçevelerle her yıl padişaha takdim edilir ve bu eserin sahiplerine paralar gönderilirdi. Celal Esad, bu okulun üçüncü sınıftayken daha

önce yapılanlardan farklı olarak, Kırım Muharebesi'ni tasvir eden bir resim yapmış, padişaha takdim edilen bu tabloda dolayı bir madalya almıştır.³¹

Öte yandan, mektepte kurşun kalemle yaptığı manzara ve ağaç resimlerine hayranlık beslediği Hoca Ali Rıza Bey ile gün geçtikçe samimiyeti artan Celal Esad, haftada birkaç gün, bazı geceler yatılı olmak üzere konakta ağırladığı hocasıyla birlikte resimler yapmıştır. Celal Esad, Akşam Gazetesi'ndeki 25 Mayıs 1340 tarihli yazısında, Harbiye Mektebi'nin resimhanesinde öğrencilerin resimlerini kontrol edip düzeltirken Hoca Ali Rıza'nın bu sırada fırçayı nasıl tuttuğuna, boyaları palete nasıl dizdiğine, bulutları nasıl yaptığına hayran hayran baktığını anlatmıştır. Ressam Ali Rıza Bey'in resim üslubuna da değinen Arseven, onun resimlerini bir ufak hata görülmeyecek kadar doğru çizdiğini de ifade etmiştir.³² Ressam Ali Rıza Bey ile dostlukları uzun süre devam eden Celal Esad'ın 1928'te Paris'te düzenlediği, Türk ressamlarının eserlerinden oluşan sergide, Ali Rıza Bey'in de çalışmaları sergilenmiştir.³³ Ali Rıza Bey ile Yunan Muharebesi yıllarında taş basması muharebe resimleri yaparak sattıklarını anlatan Celal Esad, beraber mektepler için resim albümleri de bastıklarını da belirtmiştir.³⁴

Harbiye'de Serasker Rıza Paşazade Süreyya, Şükrü Paşa ve Mareşal Fevzi Çakmak gibi meşhurlarla okul arkadaşlığı yapan Celal Esad, Yunan Muharebesi'nin başlamasıyla son yılını bitirmeden mülazım-ı sani rütbesiyle mezun olmuş, 1896'da Yıldız Sarayı'nda Abdülhamid'in özel yaverliğine atanmıştır.³⁵ Harbiye geçirdiği yıllar, onun resim sanatında bir tarz ve kişilik kazanma dönemi olmuştur. Öte yandan, Celal Esad aldığı eğitimle iyi bir nişancı olmuş, havaya atılan bir şeyi tabancayla vurabilecek hale gelmiştir.

³¹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.47.

³² TT595468, Horhor Sanat Galerisi'nin Hoca Ali Rıza'nın resimlerinden oluşan ilk sergisi dolayısıyla Horhor Sergileri adıyla yayımladığı gazete, 9 Kasım 1990, s.6.

³³ **A.e.**, s.8.

³⁴ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.47.

³⁵ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s.1.

1.4. Yaverlik Yılları

Askerliğe hiç ilgi duymasa da Mekteb-i Harbiye’de aldığı eğitimin ardından yaver olan Celal Esad, bu görevi boyunca sanatla ilgilenmiştir. Celal Esad, 1908’e kadar sürdürdüğü resmi görevi boyunca birçok olaya yakından tanıklık etmiş, bu sırada hem çevresini hem sanat yönünü geliştirmiştir.

Celal Esad, yaverliği boyunca Paris’teki Jön Türklerle münasebetinin bulunduğunu, sefaretlere sık sık gittiğini, Fransız postanesine girip çıktığını, Beyoğlu’nda ecnebi âlemlerindeki toplantılarda bulunduğunu, bu hareketlerinin birkaç defa jurnal edildiğini ve soruşturmalara maruz kaldığını, hatıralarında belirtmiştir.³⁶ Bir gün çağırılması üzerine Yıldız Sarayı’na giden Celal Esad, Mabeyinci İzzet Paşa’nın “*Pederiniz Sadr-ı esbak Esat Paşa’nın Abdülaziz merhuma sadakatlerinden dolayı padişahımız efendimiz onu çok takdir buyuruyorlar. Sizin de ona bir hayrülhalef olacağınızı düşündükleri için sizi hanedan ailesi meyanında görmek arzusundadırlar.*” cümleleriyle adeta sarsılmıştır. O zaman hanım sultanlarla evlenen damad-ı hazret-i şehriyarilerin tüm vakitlerini selamlık dairelerinde geçirdiğini, sokağa çıktıklarında hafiyeler tarafından takip edildiklerini düşünen Celal Esad, paşaya zaten evli olduğunu söylemiştir. Pek az kimseye nasip olacak böyle bir saadeti reddetmenin Abdülhamit’i kızdıracığını bildiğinden bu yalanı söylemiş ve ardından bu yalanın bir gün ortaya çıkacağından korkup ilgi duyduğu bir kızla evlilik cüzdanına bir sene öncesinin tarihini koydurarak evlenmiştir. Celal Esad, senelerce yüzbaşılıkta kalmasının, terfi edememesinin sebebini bu hadiseye bağlamıştır.³⁷

1.5. Kalem Dergisi

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra mizah yayınları basılmaya başlamıştır. 1908’den itibaren Türk mizah yayıncılığı “çizgi” ve “yazı” olmak üzere modern bir şekilde yeniden doğmuştur. İstibdat döneminde mizahı unutmuş olan halk, bu yayınlara rağbet göstermiştir.³⁸ Celal Esad, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Salah

³⁶ Sanat ve Siyaset Hatıralarım, s.97.

³⁷ A.e, s.98.

³⁸ Ece Serrican Kabalcı, “Hüseyin Suat Yalçın’ın Kalem Dergisindeki Yazıları”, ASEAD, C:V, S.9, 2018, s.12.

Cimcoz³⁹ (1877-1947) ile Kalem dergisini çıkartmaya başlamıştır.⁴⁰ II. Meşrutiyet'in ilanından önceki fikirlerini, dergiden önceki günleri Celal Esad, şu cümlelerle anlatmıştır:

“O günlerde Namık Kemal'in kitapları ile meşgulüz. Onun Cezmi, Evrak-ı Perişan gibi eserleri bizde inkılâp idealizmini ateşliyor. Namık Kemal'in edebiyatı, romantizm edebiyatının tesiriyle düşünüyorduk; ‘Bu romantizm Avrupa’da oluyor da bizde neden olmasın’ diye mukayeseler yapıyorduk. ‘Onlarda kilise varsa bizde de cami var’ diyorduk. ‘Onlarda kumaş fabrikaları varsa bizde de bu kumaşların en güzellerini yapan tezgâhlarımız var. Bunlar acaba neden bitmiş’ diyorduk. Böylece zamanla milliyet şuuruna varıyorduk. O tarihte ‘Osmanlı Mimarisi’ diye İkdâm gazetesinde yazdığım makalede böyle düşünüyordum. Sansür, ‘Bu nevi makalelere devam edilmesi emri ali iktizasındır’ diye yasak etti. Bu bozuk havadan kurtulmak için kaçmaya karar verip nem var nem yok likide ettiğim sırada Meşrutiyet ilan edildi. Kaldık. Salah Cimcozla Kalem’i çıkardık.”⁴¹

Kalem, 3 Eylül 1908 ile 29 Haziran 1911 tarihleri arasında 130 sayı olarak yayınlanmış, Celal Esad, bu dergi için çeşitli çizimler yapmıştır. Celal Esad, derginin ilk sayısı için⁴² hapisane köşesinde oturan bir iskelet ile karşısında ona af ilanını okuyan bir memuru resmetmiş, resmin altına “Af olundunuz” yazılmıştır.⁴³ Derginin 10 Eylül 1908 tarihli 2. sayısının ilk sayfasındaki “Lâl” imzalı karikatürün çizeri Celal Esad'ın bu takma adı yazılarda da kullanıp kullanmadığına ait bir bilgi olmamakla birlikte Kalem'deki çeşitli yazılarda dört defa rastlanan “Lâl” imzasının da Celal Esad'a ait olabileceği kuvvetle muhtemeldir.⁴⁴

³⁹ Cimcoz, Hukuk Mektebi'ni bitirir ve 1908-1911 yılları arasında basın hayatında yer alır. Meclis-i Mebusan'ın III. döneminde, İttihat ve Terakki'den İstanbul milletvekili seçilir (1914-18). 1917'de Stockholm'de toplanan Milletlerarası Sosyalist Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil eder. Mondros Mütarekesi'nden sonra Malta'ya sürülür (1919). Cumhuriyet'ten sonra İstanbul Şehir Meclisi üyeliği ve 1935-46 arasında İstanbul milletvekilliği yapar. **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, haz. Ekrem Çakıroğlu, C:I, İstanbul, YKY, 2008, s.353.

⁴⁰ BOA, ZB, 24/29, 23 Temmuz 1324/5 Ağustos 1908; BOA, ZB, 325/58, 9 Ağustos 1324/ 22 Ağustos 1908

⁴¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, **Yeni Adam**, S.474, 27 Ocak 1944, s.6.

⁴² Celal Esad hatıralarında, çizdiği resmin derginin ilk sayısı için olduğunu belirtse de tarif ettiği karikatürün ikinci sayıda yer aldığı belirlenmiştir. Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.105.

⁴³ **Kalem Dergisi**, No: 2, 10 Eylül 1908.

⁴⁴ Ece Serrican, “Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2010, s.20.

**Resim 2: Celal Esad'ın Kalem Dergisi kapağı için yaptığı çizim
(Kalem Dergisi, 10 Eylül 1908, No: 2)**

Salah Cimcoz, Cenab Şehabeddin (1870-1934), Refik Halid (1888-1965), Hüseyin Suad (1867-1942) gibi tanınmış isimlerin çeşitli yazılar kaleme aldığı, meşhur karikatürist Cemil Cem'in (1882-1950) de çizimler yaptığı dergi, o dönem yayın hayatında kendine önemli bir yer edinmeyi başarmış ve en önemli gazeteler bile iki bin satışı geçemezken Kalem, haftada 20 bin satışı ulaşmıştır.⁴⁵

İlk sayıdan itibaren ülkenin her köşesinden tebrik mektupları, yazılar ve resimler alan, rağbet gören dergi için Paris'teki "Le Rire" gazetesine karikatür yapan Polonyalı bir ressam, İstanbul'a davet edilmiş ve dergide aylıkla çalışmaya başlamıştır. Celal Esad, hatıralarında Kalem dergisini, "Kalem gittikçe rağbet görüyor,

⁴⁵ Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, s.53

çok satılıyor ve beğeniliyordu. Salah Bey ile ben, haftada yüz altın aldığımız olmuştuk. Hatta bizim karikatürleri Fransız gazeteleri bile iktibas (alıntı) ediyorlardı. Kimsenin isminin ağzına almağa cesaret edemediği Abdülhamid'in karikatürleri çıkıyor, iktidarda bulunan Kâmil Paşa ve Said Paşa gibi vükelanın mizahi resimleri intişar (yayımlanma) ediyordu.” cümleleriyle anlatmıştır.⁴⁶

Sosyal, siyasi ve kültürel değişimler ile güncel olaylara, dış politikaya kendine özgü bir mizah anlayışıyla yaklaşan dergi, her perşembe günü çıkarılmış, yayın hayatı yaklaşık 3 yıl sürmüştür. Dergide yazarı belli olan yazıların yanı sıra yazıların bir çoğu imzasız ya da takma ad kullanılarak yayımlanmıştır.⁴⁷

Kalem, karikatürlerin alt yazıları da olmak üzere yarısı Türkçe, yarısı Fransızca olarak yayınlanmıştır. İlk sayısı 8 sayfa olarak çıkan dergi, ikinci sayıdan itibaren 12 sayfa olarak basılmıştır. Derginin sayfa sayısı, 7. sayıdan itibaren 16'ya yükselmiştir. Kalem'in 69-87. sayılarında sayfa sayısı, tekrar 8'e düşürülmüştür. Söz konusu sayılarda, Fransızca bölümler de azaltılmıştır. Bununla birlikte Fransızca bölümün olmadığı sayılar da mevcuttur. Dergi, 93-111. sayılar arasında ise 20 sayfa olarak yayımlanmıştır.⁴⁸

Dergi yayını zaman zaman aksamış, 24 Kasım 1910 tarihli 103. sayıdan sonra derginin Rus Çarı'nı hedef alan karikatürler yayınlaması üzerine Rus Sefiri bir takım girişimlerde bulunmuş ve Kalem'i kapattırmıştır. Bunun üzerine Kalem idaresi, İdare-i Örfiye Mahkemesi'ne başvurmuş ve olumlu sonuç almıştır. Kapatılmasından üç hafta sonra dergi, 15 Aralık 1910'da 104. sayısı ile yayın hayatına devam etmiştir.

1.5.1. Dergiye Polis Baskını

Memleketin uçuruma doğru gidişini savunan ve bunu anlatan, hükümetin ehil ellerde olmadığı belirtilen yazılar kaleme alınması nedeniyle bir gün Kalem dergisinin Beyoğlu'ndaki yazıhanesi, polis baskınına uğramıştır. Baskında Celal

⁴⁶ A.e., s.106.

⁴⁷ Ece Serrican Kabalcı, “Refik Halit Karay'ın Kalem Dergisindeki Mizahi Sesi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:6, S.75, Ağustos 2018, s.424.

⁴⁸ İbrahim Selçuk Ardic, “Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı (1908-1911)”, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, s.17.

Esad, asker ve yaver olmasına rağmen, dergi çıkartması ve siyasi resimler yapması sebebiyle tutuklanmak istenmiştir. Bu ihtimali daha önceden düşünüp ilk baskıdan sonra derginin künyesinden ismini çıkartan Celal Esad, bu sayede kurtulmuş fakat Salah Cimcoz tutuklanmıştır.⁴⁹ Ertesi gün Celal Esad'ın İttihad-ı Terakki merkezine müracaatı sonucu Salah Bey serbest bırakılmıştır.⁵⁰

Bu baskınla Meşrutiyet'e rağmen hürriyet, adalet gibi kavramların henüz uygulanmaya konulmadığını fark eden Celal Esad, İttihad-ı Terakki'nin faal azası ve asker olması nedeniyle bir gün ciddi bir sorunla karşılaşabileceğini düşünerek, yurt dışına gitmeye karar vermiştir. Bu fikrini Salah Cimcoz'a açan Celal Esad, Cimcoz'un itirazlarıyla karşılaşsa da Paris'te Kalem için meşhur karikatüristlere renkli resimler yaptırıp İstanbul'a yollayabileceği, bu şekilde derginin daha başarılı olacağı fikrini öne sürerek, Salah Bey'i ikna etmiştir.

Celal Esad, yaşanan bu olaylardan sonra askerlikten istifa etmiştir. Daha sonra Sirkeci'den trene binerek Paris'e gitmiştir.⁵¹

Daha önce iki kez Paris'e gitmiş olan Celal Esad, Harbiye'den mezun olduğu sıralarda hastalığı dolayısıyla Viyana'ya gitmiş, oradan Berlin'e ve Paris'e geçmiştir. Berlin'de İnşaat ve Denizcilik Mühendisi Ressam İsmail Hakkı Bey ile tanışan Celal Esad, onunla zinkografi atölyesinde klişe yapmayı öğrenmiştir. Fakat atölyenin kokuları Celal Esad'ın sağlığını bozmuş, bu sebeple uzun süre atölyede bulunamamış ve Berlin'den Paris'e geçmiştir.⁵² Her gün müzeleri gezerek, resim ve sanat hakkında bilgi edinen Celal Esad, burada bulunduğu süre zarfında Jön Türklerle görüştüğünün Abdülhamid'e bildirildiğini öğrenmesi üzerine İstanbul'a dönmüştür.⁵³ Meşrutiyet'in ilanından sonra Paris'e ikinci defa Salah Cimcoz ile giden Celal Esad, üçüncü gidişinde Paris'i artık iyi tanıyan biridir.

⁴⁹ BOA, ZB, 357/108, 5 Teşrin-i Evvel 1324/18 Ekim 1908

⁵⁰ BOA, ZB, 486/127, 5 Teşrin-i Evvel 1324/18 Ekim 1908

⁵¹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s. 109.

⁵² **A.e.**, s.52-53.

⁵³ **A.e.**, s.53.; Asaf Tugay, **İbret: Abdülhamid'e verilen Jurnaller ve Jurnalciler**, İstanbul, Okat Yayınevi, 1961, s.325: Burada "Mehmet Celalettin - Esat paşa zade yaverandan yüzbaşı" ifadesi yer almaktadır.

Paris'te “Le Rire” ve “Assiette au Beure” gazetelerinin karikatürlerini yapan Çek ressam D'Ostoya ile anlaşılan, her hafta bu ressamın verdiği konular üzerine yaptığı çizimleri bastırarak, İstanbul'a gönderen Celal Esad, bir de renkli resim basan bir matbaa makinesi satın alıp bunu İstanbul'a göndermiştir.⁵⁴ Bu girişimlerle derginin 41. sayının ilk sayfası, 44. ve 45. sayının ilk ve son sayfaları renkli olarak basılmıştır. Bu yenilikler, Kalem dergisinin satışını ve başarısını artırmıştır.⁵⁵

Kalem, gündeme getirdiği konuları okurlarına kaliteli bir mizahla sunmuş, doğru bildiğini söylemekten şaşmamış ve yayınlandığı dönemde halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. İçindeki karikatürlerle bu konuda yeni bir yol açmış, adeta “modern Türk karikatürünün doğumevi”⁵⁶ olmuştur.

Bu dönemde birçok yayın, kısa süreli olarak basın hayatında yer alırken Kalem dergisi, 2 yıl, 9 ay, 26 gün boyunca yayın hayatına devam etmiştir. Kalem'in bu uzun yayın hayatı, II. Abdülhamid'in basını kontrol altında tuttuğu, tekdüzeleştirdiği ve söz konusu dönemde basına göz açtırılmadığı yönündeki ifadelerin sorgulanması gerektiğini düşündürmektedir.

1.6. Harf İnkılabında Enver Paşa'nın Yöntemi

II. Meşrutiyet ilan edilmiş, bu dönemde zaten var olan dilde sadeleşme, imla, alfabe, Türkçe'nin ıslahı tartışmaları artmıştır. Enver Paşa, Harbiye Nazırlığı görevi esnasında, bu tartışmaların yanısıra askerler arasındaki okuma yazma oranının düşüklüğü, askerlere kısa sürede okuma yazma öğretme ihtiyacı, özel isimlerin yazımındaki karışıklıklar sebebiyle askerlerin kolay okuyup yazmaları için bir yazı ıslahatı planlamıştır.⁵⁷

Askerlerin kolay okuyup yazması için harflerin ayrı ayrı yazılması önerisinde bulunan Enver Paşa'nın “huruf-ı munfasıla” fikrini uygulamaya koyarken Tanin

⁵⁴ BOA, ŞD, 440/136, 5 Şevval 1327/20 Ekim 1909

⁵⁵ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.54.

⁵⁶ Turgut Çeviker, **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul, Adam Yayınları, 1988, s.144.

⁵⁷ Sadık Emre Karakuş, “Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası”, **Tarih Okulu Dergisi**, S.36, Ekim 2018, Yıl:11, s.450.

gazetesinde⁵⁸ neşredilen *"Türkçe Yazınm Islahına Doğru Bir Adım ve Şayan-ı Dikkat Bir Teşebbüs"* başlıklı yazıdaki Ahmed Hikmet Müftüoğlu ve Celal Esad'ın önerilerini temel aldığı belirtilmektedir.⁵⁹

Enver Paşa'nın isteği üzerine Damad Hafız Hakkı Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Enver Paşa'nın önerdiği ayırık harfler üzerine çalışarak, okuma yazmayı kolaylaştıracak bir öneri sunmak amacıyla kurulan bu komisyonda, harflerin ayrıklığı sistemini destekleyen⁶⁰ Celal Esad da yer almıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Hüseyin Cahid, Milaslı İsmail Hakkı Bey gibi isimlerden oluşan komisyonun bir celsesinde yaşananları Celal Esad, şu cümlelerle aktarmıştır:

"Komisyon uzun münakaşalardan sonra Türk harflerini mufassal (munfasıl) olarak ayrı ayrı yazmakla kolay okunur bir yazı vücuda getirilmeyeceği kanaatine varmıştı. Fikrinde ısrar eden Enver Paşa bu karara kızdı ve komisyona gelerek fikrinin kabulünde ısrar etti. Hüseyin Cahid Bey, Arap harfleri ayrı ayrı yazılır ise okunamayacağını ve ancak Latin harflerini almakla bunun mümkün olabileceğini ileri sürdü. Fakat Enver Paşa buna şiddetle muarızdı:

*'Siz ister kabul edin ister etmeyin, biz orduda bunu tatbik edeceğiz, kararımız katidir' dedi ve hiddetle elini masaya vurarak kalkıp gitti. Komisyonda soğuk bir hava esti. Azalar birbirinin yüzüne baka kaldılar. Celse tatil edildi.'*⁶¹

"Hatt-ı Enverî", "Ordu Elifbası", "Alman Yazısı" gibi isimlerle anılan bu yazı çeşidi, Balkan Savaşı yıllarında basılıp orduya dağıtıldıktan sonra bir süre çoğunlukla ordu yazışmalarında kullanılsa da özellikle savaş döneminde yazışmaları yavaşlatması nedeniyle yürürlükten kaldırılmış ve eski yazıya dönmüştür.

Bunun yanı sıra Celal Esad, Türkçe'nin geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve özleştirilmesi için yapılacak çalışmaları belirlemek amacıyla Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından düzenlenen kurultaylardan ikincisine katılmış; Dolmabahçe Sarayı'nda 18-23 Ağustos 1934'te yapılan II. Dil Kurultayı'nda aza olarak yer

⁵⁸ **Tanin**, 24 Ağustos 1913, s.1.

⁵⁹ Yusuf Akçay, "Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildirisi, Erzurum, 25-27 Nisan 2007, s.8.

⁶⁰ Neriman Tongul, "Harf İnkılabı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S:33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.107.

⁶¹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.125.

almıştır.⁶² Dilde karışıklığın giderilmesi için kurultayda birtakım tedbirler alınmıştır. Bu doğrultuda bir “Karşılıklar Kılavuzu” hazırlanması kararı alınmıştır. Falih Rıfkı Atay, Ali Muzaffer Göker, Yusuf Ziya Özer, Fuad Köprülü, Hasan Âli Yücel, İsmail Müştak Mayakon, İbrahim Osman Grantay, Ali Gâlip Pekel, Necmettin Sadık Sadak, Sâim Ali Dilemre, Reşat Nuri Güntekin, Hasan Fehmi Turgal ve Celal Esad Arseven’den oluşan komisyon, çalışmalarının ardından 25 Mart 1935’te “Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu”nu, 19 Temmuz 1935’te de “Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu”nu hazırlamıştır.⁶³ Bu çalışmalar sırasında Güzel Sanatlar Akademisi’nde muallim olan Celal Esad’ın 26 Şubat 1935 tarihli, 7623 sayılı buyrukla Ankara’ya çağırılması⁶⁴ dolayısıyla akademideki dersleri boş kalmıştır. Bunun üzerine, Celal Esad’ın boş kalan derslerinde inşaat malzemesi öğretmenini Mahmut Şükrü ve betonarme öğretmenini Halil Bey’in ders anlatması, Celal Esad’ın akademiye döndüğünde bu muallimlere ait ders saatlerinde mimari tarihi ve şehircilik anlatarak derslerini telafi etmesi Maarif Bakanlığı’nca uygun görülmüştür.⁶⁵

Celal Esad, kaleme aldığı makaleler, katkıda bulunduğu eserler ve çeşitli çalışmalarla Türk dili konusunda da aktif rol oynamıştır. Öte yandan, Eyice’nin hazırladığı Celal Esad Arseven bibliyografyasında, Celal Esad ile ilgi derecesinin anlaşılamadığı belirtilen “Tespiti Yapılamayanlar” başlığı altındaki “Alphabet Turc” adlı eser, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi’nin (Cumhuriyet Müessesati) bir gazeteye verdiği ilanda yer almaktadır. “*Matbaamızda Basılan Eserlerden Bazıları*” başlığıyla yayımlanan ilanda, “Alfabe Türk” adındaki eserin Celal Esad’a ait olduğu yazmaktadır.⁶⁶ Celal Esad’ın yeni Türk alfabesini halka tanıtan bir broşür yayımladığı bilinmektedir.⁶⁷ Söz konusu broşür ile “Alfabe Türk” eserinin aynı olup olmadığı bilinmemektedir.

⁶² **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1934, s.5.

⁶³ Nevnihal Bayar, “1935 Cep Kılavuzlarında Yerileştirme Örnekleri”, **Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:1, S:1, Haziran 2016, s.39.

⁶⁴ MSGSÜ Personel İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, dosya no: 65, sicil no: 6914, 26.02.1935.

⁶⁵ MSGSÜ Personel İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, dosya no: 65, sicil no: 6914, 27.04.1934.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1931, s.5.; 21 Ekim 1931, s.8.; 9 Kasım 1931, s.6.; 28 Kasım 1931, s.5.; 1 Aralık 1931, s.7.

⁶⁷ Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973, s.84.

İKİNCİ BÖLÜM

CELAL ESAD ARSEVEN VE SANAT ÇALIŞMALARI

2.1. Celal Esad ve Sanat

Celal Esad Arseven, “Türk sanatı” kavramının kabul edilmesi ve bir kimlik kazanması konusunda büyük çaba göstermiştir. Türk milletinin sadece büyük politik örgütler kurmuş ve büyük askeri başarılar elde etmiş bir millet değil, dünya uygarlığına sanat alanında da değerler katmış olduğunu ısrarla anlatma yolunda bir öncü olan⁶⁸ Celal Esad, “Türk sanatı” deyiminin kâşifidir.⁶⁹

Bir dönem Celal Esad’ın asistanlığını yapan Ali Saim Ülgen, onun hakkında “*Türk sanatının varlığını ispat, Celal Esad Hocamın büyük hayat mücadelesidir*” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁰ Çalışmalarıyla Osmanlı’ya özgü güzel sanatların varlığını ortaya koyan Celal Esad, Türk sanatının Arap, İran ve özellikle Bizans sanatlarının taklidi olarak görülmesi sebebiyle Türklerin İslam öncesi tarihine inerek, araştırmalar yapmıştır.

Celal Esad, 1906-1907 yıllarında da İkdâm gazetesinde Osmanlı sanatından bahseden bir dizi yazı yazmıştır. Sırasıyla “Osmanlı Sanayi-i Nefisesi”, “Bizans Sanayi-i Nefisesi”, “Arap Sanayi-i Nefisesi”, “Araplarda Sanat-ı Tezyin - İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi”, “Osmanlı Mimarisi” başlıklı bu yazılarında Celal Esad, Osmanlı sanatının Bizans, Arap ve İran sanatından ayrılan, farklı yönleri ile özgünlüğüne vurgu yapmıştır. Celal Esad’ın makalelerinde, “Osmanlı sanatı” ifadesini kullanırken aslında “Türk sanatı”nı kastettiği ise İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun İkdâm gazetesi sahibi Ahmet Cevdet ile bir görüşmesini anlattığı yazısından anlaşılmaktadır. Baltacıoğlu, söz konusu yazısında şunları kaydetmiştir:

“(Ahmet Cevdet) bana dönüp o zaman için çok değeri olan şu sözleri söyledi; ‘Ben İslâm sanatı için değil, Türk sanatı için makale neşretmek isterim. O alçak sansör, Celal Esad

⁶⁸ Doğan Kuban, “Celal Esad Arseven ve Türk Sanatı Kavramı”, **Mimarlık Dergisi**, S.10, 1969, s.18.

⁶⁹ Akozan, “Celal Esad Arseven Hocamız”, s.5.

⁷⁰ Ahmet Ersoy, “Türkiye’de Koruma Restorasyon ve Mimarlık Tarihi”, **Toplumsal Tarih**, S.231, Mart 2013, s.13.

Bey'in Türk sanatı hakkındaki makalesine izin vermedi.' Bu 'Türk sanatı' sözünü ilk defa Ahmet Cevdet'in ağzından işitmiştim. Bende çok büyüğü bir iz bırakmıştı. Celal Esad o tarihte İkdam'da sanata dair makaleler yayınlıyordu.

Kimsenin "Türk" sözünü ağzına almadığı bir tarihte o ister istemez 'Osmanlı sanatı' diye yazdığı yazılarda sanat Türkçülüğü yapıyordu.”⁷¹

Celal Esad'ın Türk sanatı kavramını kapsamlı bir şekilde ilk kez ele alan Avusturyalı sanat tarihçisi Josef Strzygowski'den (1862-1941) etkilendiği, bu doğrultuda iki sanat tarihçisinin de sanat tarihini coğrafi bağlamda ele aldığını savunan bir makalede, Arseven'in fikirlerinin arkasında Strzygowski'nin ortaya attığı kuramların olduğu belirtilmiştir.⁷²

Yazılarında, eserlerinde Türk sanatının diğer Doğu toplumlarından ayrı bir özellikte olduğunu önemle vurgulayan Celal Esad, İran, Hint, Arap ve Türk sanatlarının birbirinden ayrıldığı yönleri, bu sanatlar arasındaki biçimsel farklılıkları kanıtlayabilmek amacıyla “Türk Sanatı” eserini kaleme almıştır.⁷³

“Mimari”, “Heykeltraşi”, “Resim” ve “Tezyinat” olmak üzere dört bölüme ayırarak kaleme aldığı “Türk Sanatı Tarihi” kitabında ise Türk sanatının ve Türk kabiliyetinin bilinmemesinin ve eserlerin birçoğunun yabancılar tarafından diğer Müslüman milletlere mal edilmesinin sebeplerine değinen Celal Esad, konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“İslamiyetin zuhurundan sonra Müslüman olan milletlerin sanatlarında vukua gelen değişikliğe de en büyük amil Türk sanatı olmuştur. Bu böyle olmakla beraber ecnebilerce Türk sanatının İslam sanatları arasında küçük bir şube olarak telakkisi büyük bir yanlışlıktır. Medeniyet tarihinde olduğu gibi sanat tarihinde de Türk'ün hakkı verilmemiştir. Fakat bu kabahati biz Türkler biraz da kendimizde aramamız lazımdır. Çünkü sanatımızın tarihini tetkik etmek ve onu dünyaya tanıtmak cihetini şimdiye kadar ihmal etmişizdir. Vakıa

⁷¹ Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, S.473, s. 6.

⁷² Gülbin Fırat, “Türk Sanat Tarihinin Coğrafi Sınırları: Josef Strzygowski ve Celal Esad Arseven”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:4, S.27, Haziran 2016, s.404, 411.

⁷³ Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1984, s.6. “Türk sanatı” tabirini 1909'da ilk defa “Constantinople: De Byzance a Stambul” kitabında kullandığını, buna bazı itirazların geldiğini açıklayan Arseven, “Zenci sanatına bile yer verilen bu devirde önemine ve yüksek estetik vasıflarına rağmen Türk sanatının bu derece ihmal edilmesi şaşılacak şeydir doğrusu.” demiştir.

bunda Türklere has olan mahviyet ve tevazu hislerinin de büyük tesiri olduğu düşünülebilir. Yazdığı güzel bir yazının veya yaptığı bir resmin altına imzasını atmaktan çekinen Türk sanatkârı gibi Türk milleti de kendi sanat büyüklüğünü kitaplarla değil, fakat ortada duran abide ve eserlerle göstermeye çalışmış ve kendisine barbarlık ve iptidailik atfedenlere yalnız parmağının ucu ile Süleymaniye camisini göstermekle iktifa etmiştir.”⁷⁴

Sanat kavramıyla adeta bütünleşen Celal Esad’ın doksan yaşından sonra kas gevşekliği nedeniyle göz kapakları düşmüş, bunun üzerine göz kapaklarını bantlarla kaldırarak çalışmaya devam etmiştir.⁷⁵ Bu rahatsızlığına rağmen Türk Sanatı Tarihi, Sanat Ansiklopedisi gibi değerli eserleri, ilerleyen yaşlarında vermiştir.

Sanat terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusunda çok önemli çalışmalar yapan Celal Esad, “İslahat-ı Mimariye”⁷⁶ adlı eseri için mimar, taşçı, duvar ustası, dülgere, ressam, hattat ve nakkaş gibi sanat ve zanaat erbaplarına çeşitli terimleri sorarak, bunların anlamlarını doğrulamaya çalışmıştır. Belli başlı ıstılahlar hariç birçok tabirin farklı sanatkârlar ve ustalar tarafından farklı anlamlarda kullanıldığını, bir taraftan da Rum, Ermeni, İtalyan kalfaların yabancı tabirleri yanlış yerlerde kullandıklarını fark eden Celal Esad, Türkçe bir terim lügati olmamasının terimler meselesini çözülmez bir bilmece haline getirdiğini tespit etmiştir.⁷⁷

Celal Esad, bazı eski sanatların zamanla yok olmasının o sanatlara ait terimleri unutturduğunu, bu terimlerin bir kitap ya da lügatte tespiti yapılmadığından ağızdan ağıza dolaşarak yanlış anlamlarda kullanıldığını; resim sanatının suluboya, yağlıboya, pastel, fresk, figür, peyzaj, portre gibi türlerini birbirinden ayırmaya yarayan teferruata dair terimlerin de bilinmediğini belirlemiştir. Arapça ve Farsça kelimeleri bünyesinden atmak isteyen Türkçe’ye bu karışıklık dolayısıyla yabancı dillerden terimler girmeye başladığını ifade eden Celal Esad, bu durumu “*Sanat terimlerinde iş o hale geldi ki bir resim veya heykel atölyesinde konuşulan sözleri bir*

⁷⁴ Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956, s.7-8.

⁷⁵ Melih Cevdet Anday, “Ölümler”, **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1983. Anday, “*Anlatırlar, son yıllarında gözkapakları gözlerinin üzerine doğru sarktığından okuduğunu, yazdığını göremez duruma gelmiş, bu yüzden göz kapaklarını bantla altına asıyormuş. Ama çalışmalarına hiç ara vermedi.*” ifadesini kullanmıştır.

⁷⁶ Celal Esad Arseven, **İstilahat-ı Mimariye**, (Resim Kütüphanesi: 7), İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1908.

⁷⁷ Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, s.1.

Fransız işitse de o atölyenin pencerelerinden dışarıya bakmadıkça kendini muhakkak Fransa'da sanır.” cümleleriyle anlatmıştır.⁷⁸ Bu eksiklikle sanat edebiyatının gelişmeyeceğinin farkında olan Celal Esad, bir Sanat Ansiklopedisi yazmak için kollarını sıvamış ve bu eseri Türk sanatına kazandırmıştır.

“Bir Şehkârı Kalem” başlığıyla Abdülhak Hamit tarafından kaleme alınan bir yazıda, Celal Esad’ın sanatçı kimliğinden *“Nakkaş bir kalem sahibidir. Bir kalem ki isterse heykeller bile yapıyor denilebilir. O, kudretli bir şair, bir ressamı tabiat, bir sanatkâr fakat sanatkâr olduğu kadar mahviyetkardır.”* cümleleriyle övgüyle bahsedilmiştir.⁷⁹

Celal Esad’ın Türk sanatına en büyük hizmeti, sanat dünyasına “Doğu sanatı”ndan apayrı bir Türk sanatının varlığını yapıtlarıyla duyurup aşılarmış olmasıdır. Eski bir İstanbul efendisi olan Celal Esad, sohbetlerinde çok canlı ve tatlı konuşan bir kişi olarak girdiği her çevrede sevilmiştir. Kitapları dışında birçok gazete ve dergilere sanatla ilgili makaleler yazmış, Türk sanatını tanıtmak ve yaymak için elinden gelen gayreti göstermiştir.⁸⁰

TTK, Cumhuriyet’in ilanından sonra Türkiye’deki bilimsel çalışmaların tanıtılması ve bilgi paylaşımının temini için yurt dışında düzenlenen kongre ve sempozyumlara Türk bilim insanlarının gönderilmesini sağlamıştır.⁸¹ Celal Esad, TTK’nın katıldığı uluslararası kongrelerden biri olan ve 10-18 Eylül 1935 tarihleri arasında Rusya’nın Leningard kentinde gerçekleştirilen “III. Arsiulusal İran Arı ve Arkeolojisi Kongresi”ne, Ord. Prof. Şemseddin Günaltay, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Doç. Dr. Arif Müfid Mansel ile birlikte katılmıştır. Bu kongreye gidecek Celal Esad’a diplomatik pasaport verilerek gönderilmesi, Bakanlar Kurulu’nca onanmıştır.⁸² Bu dönemde Güzel Sanatlar Akademisi’nde hoca olan Celal Esad’a

⁷⁸ A.g.e., s.2.

⁷⁹ M. Behçet Yazar, “Edebiyatçılarımızı Tanıyalım Celal Esat Arseven”, **Yedigün**, C.16, S.414, Yıl:8, 10 Şubat 1941, s.17.

⁸⁰ Turhan Gürkan, “Avrupa’da Film Rejisörlüğü Yapan İlk Türk Sanatçısı Celal Esat Arseven’in Ardından”, **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1971, s.6.

⁸¹ Uluğ İğdemir, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Ankara, TTK Basımevi, 1973, s.105-106.

⁸² BCA, 30.18.1.2/57.69.16

Kültür Bakanlığı Yüksek Öğretim Genel Direktörlüğü'nce kongreye katılması için izin verildiği, 29 Ağustos 1935 tarihli 9840 sayılı belgeyle akademiye bildirilmiştir.⁸³

Celal Esad, Paris merkezli Dünya Tenkitçiler Birliği (AICA) tarafından, 8-17 Eylül 1954'te İstanbul'da gerçekleştirilen Milletlerarası V. Sanat Tenkitçileri Kongresi'ne de katılmıştır. Yıldız Sarayı'nın Şale Köşkü'nde, 17 ülkeden gelen dünyaca tanınan sanatçı ve sanat eleştirmenlerinin katılımıyla yapılan kongre, Hariciye Vekili Prof. Fuad Köprülü'nün açılış konuşmasının ardından Güzel Sanatlar Akademisi'nin konferans salonunda devam etmiştir.⁸⁴ Kongreye katılan Türk Delegasyonu, Sanat Tenkitçileri Cemiyeti adına Nurullah Berk'in başkanlığında Prof. Celal Esad Arseven, Burhan Toprak, Haluk Şehsuvaroğlu, Halil Dikmen, Cemal Tollu, Zahir Güvemli'den oluşmuştur. Plastik sanatların, bunların felsefe ve diğer ilim kollarıyla ilişkilerinin konuşulduğu, raporların okunduğu, münakaşaların yapıldığı kongrenin ilk günü, sanatta Doğu-Batı konusu ele alınmıştır. Arseven de kongrede bir konuşma yapmıştır. Buradaki konuşmasında, Türk sanatının özgünlüğünü vurgulayan Arseven, son zamanlara kadar klasik Türk eserlerinin diğer Doğu memleketleri eserleri ile karşılaştırıldığını belirtmiştir. Bu hatanın Paris'te açılan Türk sanatı sergileri ve çeşitli yayınlarla düzeltilmeye başlandığını aktaran Celal Esad, Tanzimat ile başlayan Batılılaşma hareketinden sonra Türk sanatının artık kendi kaynaklarına yüzüne dönmeye başladığını anlatmıştır.⁸⁵

“Türk’e kendi sanatını öğreten adam” olarak bilinen Celal Esad, geniş İslam sanatı içinde Türk sanatının kaybolup gitmemesi için önlemler almıştır.⁸⁶ O, sanatı hayatının merkezine koymuş, sanata hayatını vermiş, sanat da adeta ona hayat vermiştir.

⁸³ MSGSÜ Personel İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, dosya no: 65, sicil no: 6914.

⁸⁴ Suut Kemal Yetkin, “Milletlerarası V. Sanat Tenkitçileri Kongresi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1954, C:III, S.1., s.97-106.

⁸⁵ Selmi Andak, “Sanat Aleminde; Milletlerarası Sanat Tenkidçileri Kongresi”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1954, s.4.

⁸⁶ Edibe Dolu Kırdar, “Harika İhtiyar Öldü”, **Hayat**, S.49, 2 Aralık 1971, s.30.

2.2. Ressamlık Hayatı

Celal Esad, her şeyden önce kendisini ressam olarak tanımlamış ve resim için “Benim ona muhabbetim var” demiştir.⁸⁷ Nitekim sanat yeteneğini resim ile fark etmiş, ondan sonra güzel sanatların birçok alanında çalışmalar yapmıştır. Onun bir banknot üzerinde dahi güzellik ve zevk arayan sanatçı bir kişiliği vardır.⁸⁸ Celal Esad, askeri okullarda resim derslerinin okutulmaya başlanmasıyla resimde Batı tekniğinin öncüsü olan ve “Asker Ressamlar” olarak tanımlanan sanatkârlardan biridir.⁸⁹ Resimlerini mükemmel bir suluboya tekniğiyle ve genellikle peyzaj, portre ve natürmort üzerine yoğunlaştıran Celal Esad, şehrin değişen çehresine, tarihi dokusuna, doğal güzelliklere, denizlere, cumbalı evlere kompozisyonlarında sık sık yer vermiştir.⁹⁰

**Resim 3: Celal Esad’ın arkasına “İzmir Karşıyaka’da bir köşk” notunu düşüğü suluboya resmi
(MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, No: 75)**

⁸⁷ Feridun Akozan, “Celal Esad Arseven Hocamız”, s.5.

⁸⁸ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Felsefe Dili”, **Yeni Adam**, S.375, 5 Mart 1942, s.2.

⁸⁹ Nüzhet İslimyeli, “Asker Ressamlar ve Ekoller”, **Asker Ressamlar Sanat Derneği**, Ankara, 1965, s.68-69.

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz.: Rumeysa Işık Yayla, “Kültür ve Sanat Adamlığından Ressamlığa Uzanan Bir Portre: Celal Esad Arseven”, **Uluslararası Amisos Dergisi**, C:II, S.3, Aralık 2017, s.155-159.

Mekteb-i Harbiye yıllarında, bir resim sergisi açmak isteyen Celal Esad, Beyoğlu'nda Halil Paşa, Şevket Bey, Zonaro gibi İstanbul'daki Türk ve yabancı ressamların eserlerinden oluşan bir sergi açmayı başardığını hatıralarında belirtmiştir. Celal Esad, bu sergiyi “*Türkiye’de açılan ilk yeni resim sergilerinden biri*” olarak tanımlar.⁹¹ Celal Esad’ın bu sergi hakkında yazdığı yazılar, Malumat gazetesi tarafından “Salon Nüshası” ismiyle yayımlanmıştır.⁹² Malumat Gazetesi sahibi Tahir Bey tarafından padişaha takdim olunan bu nüshadan dolayı Celal Esad, bir altın liyakat madalyasıyla taltif edilmiştir.⁹³

Celal Esad, resim hakkında çeşitli süreli yayın organlarında birçok makale kaleme almıştır. Bu yazılarında genellikle sergilerde öne çıkan eserleri sanat tarihi ve estetik açısından analiz eden Celal Esad, bu yazılarında okuyucunun karşısına adeta bir sanat eleştirmeni olarak çıkmıştır.

İkdam Gazetesi’nde Türk resim sanatına dair kaleme alınan ilk makale, Celal Esad’ın Mayıs 1901’de Beyoğlu’nda açılan sergiyi değerlendirdiği “Resim Sergisini Ziyaret” başlıklı yazısıdır.⁹⁴ Celal Esad bu yazıda, söz konusu serginin resim meraklıları tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandığını belirterek, sergideki eserleri ayrıntılı bir biçimde tanıtmıştır. İkdam’da yayınlanan bir diğer makale, Celal Esad’ın Malumat’ta 15 Mayıs 1902’de yayınlanan “Sergideki Resimler/Salon” başlıklı makalesinin özeti gibidir. “Sergideki Resimler” başlıklı bu makalede Celal Esad, söz konusu sergide yer alan ve öne çıkan eserleri yorumlamıştır. “Fatih ve Ressam Bellini” başlıklı makalesinde ise Celal Esad, bir süre İstanbul’da yaşayan ve Ressam Gentile Bellini’nin (1429-1507) Fatih Sultan Mehmet’in portresini çizmesiyle sultanın takdirini kazandığını aktarmıştır.⁹⁵

⁹¹ Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, S.474, s.6.

⁹² Celal Esad, “Resim Sergisi/Salon”, **Malumat**, S.336, 15 Mayıs 1902, s.1703-1711.; Celal Esad, “Resim Meraklıklarına Bir İki Söz”, **Malumat**, S.388, 11 Haziran 1903, s.3479-3487.

⁹³ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.47-48.

⁹⁴ Celal bin Esad, “Resim Sergisini Ziyaret”, **İkdam**, 21 Mayıs 1901, s.3.

⁹⁵ Celal Esad, Servet-i Fünun, “Fatih ve Ressam Bellini”, No:1202, 11 Haziran 1914, s.80.

2.2.1. Ressam Zonaro ile Tanışma ve Ressamlığa Giden Adımlar

Mekteb-i Harbiye mezuniyetinden sonraki yıllar, Celal Esad'ın kendini tamamen sanata adanmış bir dönem olmuştur.

Bir gün Beyoğlu'ndaki dükkânlardan birinde İtalyan ressam Fausto Zonaro imzalı bir yağlıboya tablo gören Celal Esad, içeriye girip bu ressamın adresini almış, daha sonra kendisiyle tanışmaya gitmiştir. Bu tanışmanın ardından Celal Esad, haftada bir gün kendi evinde Ali Rıza Bey'in de katılımıyla ressam Zonaro'dan yağlıboya dersleri almıştır. Böylece resimde epey ilerleyen Celal Esad, bu arada resim meraklıları için "Resim Kütüphanesi" ismiyle bir seri kitap yazıp bastırmıştır.⁹⁶

Öte yandan, Celal Esad'ın tavsiyesi üzerine ressam Zonaro, sarayca tanınmış ve sarayın ressamlığına tayin edilmiştir.⁹⁷ Abdülhamid tarafından Zonaro'ya bazı tablolar sipariş edilmiştir.⁹⁸

Zonaro'dan aldığı derslerden sonra kendini artık bir ressam olarak görmeye başlayan Celal Esad, Beyoğlu'nda Pavlidis, Basmacidis, Alektoridis adında üç ressamın açtığı gece atölyesinde de resim yapmaya başlamıştır. Celal Esad, anılarında bu atölyeye ilişkin şu ifadeleri kaydetmiştir:

*"Adeta Monmartr ressamlarının atölyeleri havasında olan bu atölyede o zaman tedariki müşkül olan kadın modeller bulunuyor ve bunun etrafına toplanarak, resimler yapıyorduk. Seanslardan sonra da gitar, mandolin, şarkı, sohbet ile eğleniyor, gece yarısına kadar oturuyorduk."*⁹⁹

⁹⁶ Celal Esad Arseven'in Resim Kütüphanesi adı altında yayınlanan kitap serisi 4 eserden oluşmaktadır: **Resim Dersleri**, (Resim Kütüphanesi: 1) İstanbul 1313 (1897/8) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 118 sayfa, resimli; **Ressam ve Mimarlara Mahsus Menazır**, (Resim Kütüphanesi: 2) İstanbul 1316 (1900/1), Kaspar Matbaası, 163 sayfa, resimli; **Ressamlara Rehber**, (Resim Kütüphanesi: 3) 1318 (1902/03), Tahir Bey Matbaası, 166 sayfa, resimli; **Renkler, Renkli Resimler ve Yağlıboya**, (Resim Kütüphanesi: 4) İstanbul 1319 (1903), Tahir Bey Matbaası, 237 s.

⁹⁷ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.49.

⁹⁸ BOA, MV, 137/5, 2 Safer 1328/13 Şubat 1910

⁹⁹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.50.

2.2.2. Saint Louis'deki Sergiye Proje

Celal Esad, Pangalo ismindeki bir Amerikalının tavsiyesi üzerine Amerika'nın Saint Louis şehrinde 1903'te açılacak sergi için düzenlenen eski İstanbul mahalleleri ve çarşısı konulu müsabakaya bir ay boyunca çalışıp bir proje hazırlamış ve müsabakayı kazanmıştır. Evleri, dükkânları, yöresel kıyafetli insanları ile İstanbul'u temsil edecek bu serginin inşasında bulunmak üzere aldığı daveti Fehim Paşa'ya gösteren Celal Esad, paşadan Abdülhamid'den kendisinin Amerika'ya gidebilmesi için izin almasını rica etmiştir. Abdülhamid, bu seyahate müsaade etmemiş, buna rağmen fuardaki Türk sergisi, Celal Esad'ın gönderdiği inşa projelerine ve resimlerine göre yapılmış¹⁰⁰, basında bu sergiye ilişkin yazılar çıkmıştır.¹⁰¹ “World's Fair Bulletin-St. Louis” adlı yayında, Celal Esad'a sergideki tasarımları ve eskizleri hazırlama teklifinin sunulduğu, kendisinin bu teklifi kabul etmesinin temel sebebinin tüm eski fuarlarda Türk sanatının yanlış tanıtıldığı gerçeği olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Celal Esad'ın bu konudaki istekliliği, ülkesini doğru bir şekilde tanıttak çalışmalarda bulunarak memleketinin itibarını geri kazanmasını istemesine bağlanmıştır. “Sébah Joailler” imzalı Kapalıçarşı fotoğrafları ile Celal Esad'ın bir fotoğrafının da yer aldığı söz konusu yayında, fuarda Kapalıçarşı'nın Nurosmeniye Kapısı ile Kalpakçılar Caddesi de olmak üzere İstanbul'un onbir caddesi ve çarşının dışında bir sokağın canlandırıldığı ifade edilmiştir.¹⁰²

Bu proje sayesinde İstanbul araştırmalarına adım atan Celal Esad'ın “Eski İstanbul”¹⁰³ ismiyle kaleme aldığı, 1909'da Paris'te Fransızca “De Bysance a Constantinople”¹⁰⁴ ismiyle basılan kitabının ana malzemesi, bu sergi için topladığı notlar ve hazırladığı risalelerden oluşmuştur.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Proje çizimleri için bkz.: Ek 16.

¹⁰¹ A.e., s.95.

¹⁰² **World's Fair Bulletin-St. Louis**, No: 9, Temmuz 1903, s. 35-37. Yazının tamamı için bkz.: Ek 20.

¹⁰³ Celal Esad Arseven, **Eski İstanbul: Abidat ve Mebânisi, Şehrin Tesisinden Osmanlı Fethine Kadar**, Muhtar Halid Kitabhanesi, İstanbul, 1328 (1912/13), 250 s. resimli ve I plan. (Kısm-ı tarihi: 4)

¹⁰⁴ Celal Esad Arseven, **Constantinople, de Byzance à Stamboul**, Paris, Lib. Renouard, H. Laurens Edit. 1909, 289 s. resimli, levhalı, planlı.

¹⁰⁵ **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.51.

Öte yandan, Celal Esad'ın Saint Louis'teki fuar için hazırladığı projeyi gören Fehim Paşa, İhlamur sırtlarında yapılacak konağının plan ve projelerini Celal Esad'ın yapmasını ısrarla teklif etmiş, bunun üzerine daha önce de birkaç inşaat yapan Celal Esad, paşa için barok üslubu bir konak planı hazırlamıştır.

Celal Esad, hatıralarında bu konağın inşasında çalışan işçilere bir hafta düzenli bir şekilde yevmiyelerinin verildiğini, daha sonra ise işçilerin ve ustaların paralarını alamadığını belirterek, meydana gelen ilginç bir hadiseyi şu sözlerle anlatmıştır:

“Bir gün maiyetteki birkaç adamla binayı görmeğe gelen Fehim Paşa, ustaların lazım gelen süratle çalışmadıklarına kızarak, işçileri azarlamağa ve tehdide başladı. Paşanın gittikçe hiddetinin arttığını görenler, bir tarafa sığınyor, bazıları da zenbilini alınca kaçıyordu. O esnada kaçamayan yaşlıca bir Rum ustanın üstüne yürüyen paşa, bastonunu ustanın kafasına indirdi. Baston iki parça olmuştu. Ustanın başından kanlar akıyordu. Rumca olarak acı acı, ‘Allah da senin kafanı sopa ile parçalasın’ diyerek beddua etti. Ben bu kırılan bastonun parçasını bir hatıra olarak yerden alıp saklamıştım. Hala da saklamaktayım. Gariptir ki Abdülhamid, Meşrutiyet’te sefirlerin ısrarı üzerine Fehim Paşa’yı Bursa’ya göndermek mecburiyetinde kalmıştı. Hürriyetin ilanını müteakip halk onu orada sopalarla öldürdü.”¹⁰⁶

2.2.3. Ressamlığı ve Paris Günleri

Çocukluğunda başlayan resim aşkı, eğitim hayatı boyunca devam eden, bu konuda çeşitli hocalardan dersler alan ve sürekli kendini geliştiren Celal Esad, Salah Cimcoz ile Kalem dergisini çıkarttıkları tarihlerde Paris’e gitmiştir. Burada gündüzleri ressamların atölyelerini ziyaret eden, geceleri ise operaya, tiyatroya ve çeşitli sohbet ortamlarına katılarak günlerini geçiren Celal Esad, bu sırada tanıştığı Malatier isimindeki bir moda ressamıyla arkadaş olmuştur. Celal Esad, onun moda gazeteleri için yaptığı resimleri görüp heveslenerek, eski Türk kıyafetlerinden ilhamla bazı kadın elbiseleri tasarlamıştır. Tasarımları çok beğenen Malatier, resimleri bir gazeteye satmış ve parasını Celal Esad’a getirmiştir. Malatier, bu konuda çalışırsa çok para kazanabileceğini belirtip iş teklif etse de Celal Esad, zaten Kalem

¹⁰⁶ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.96-97. Yalnızca Celal Esad, Fehim Paşa ve inşaatçı çalışanların tanık olduğu bu ilginç hadise, sadece Celal Esad'ın hatıraları arasında kalmaması, bilinmesi için burada nakledilmiştir.

dergisinden yüksek bir gelir elde ettiği ve iyi bir ressam olmak istediği için bu teklifi reddetmiştir.¹⁰⁷

İyi bir ressam olmak için Paris'te bir akademide eğitim almaya başlayan ve çıplak modelden resimler yaptığını hatıralarında¹⁰⁸ ifade eden Celal Esad, hatıralarında devam ettiği akademinin ismini belirtmemiştir. Celal Esad'ın Osmanlıca ve Fransızca notları ile çeşitli çizimlerinin yer aldığı not defterinde¹⁰⁹, Osmanlıca yazdığı “Luvr Sarayı” ifadesi, eğitim aldığı akademinin Louvre Sarayı içindeki Louvre Okulu olabileceğini düşündürmektedir. Okulun kayıtlarında Celal Esad'ın ismine rastlanmasa da “kısa süreli dinleyici” olarak derslere katılabileceği olasılığı ve bazı Osmanlı ilim adamlarının da bu okulda sanat tarihi dersleri aldığı bilgisi, bu ihtimali artırmaktadır.¹¹⁰

Bu dönemde Jean Paul Laurens, Gerome gibi realist ressamların eserlerini beğendiği kadar impressionist (izlenimcilik) ressamların resimlerini de beğendiği için bu iki tarz arasında kararsız kalan Celal Esad, bir röportajında, İngiliz ressam Joseph Mallord William Turner'ın en beğendiği ressam olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹

Celal Esad, Paris'te günlerini sanat dünyasıyla iç içe geçirirken 13 Nisan 1909'da İstanbul'da yönetime karşı yapılan ayaklanma (31 Mart Vak'ası) sonrası Paris'teki günlerinin seyri değişmiştir. Parasızlık sıkıntısı yaşayan Celal Esad, bir miktar para göndermeleri için dergiye yazdığı mektuplara cevap alamamıştır. İhtilalden on gün sonra Salah Cimcoz ve İttihad-ı Terakki Kadıköy Kulübü Reisi Yenişehirli Celal Bey de Celal Esad'ın yanına gelmiştir. Bu sıralarda İstanbul'a giren Hareket Ordusu'nun harekâtını yazan Illustration ve Matin gazeteleri için resim yapan Celal Esad, bu sayede yüklü miktarda para kazanmıştır. Celal Esad, hatıralarında bu olayı “*Amcamın vaktiyle faydasız bir eğlence saydığı resim, hayatımızı kurtarmıştı.*” cümlesiyle aktarmıştır.¹¹²

¹⁰⁷ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.54.

¹⁰⁸ **A.e.**, s.54-55.

¹⁰⁹ Celal Esad Arseven'in not defteri, MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi

¹¹⁰ Vesile Gül Cephaneçigil, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Mimarlık Tarihi İlgisi ve Türk Eksenli Milliyetçilik (1873-1930), **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Temmuz, 2009, s.102.

¹¹¹ Edibe Dolu, “Bir Asırlık Ömrünü Renklere Veren Harika İhtiyar”, **Hayat**, 29 Ekim 1970, S.44, s.8

¹¹² Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.60.

Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun 24 Nisan'da şehrin hâkimiyetini tamamen ele geçirmesi ve II. Abdülhamid'i tahttan indirildiği¹¹³ haberinin alınması üzerine Salah Cimcoz ve Yenişehirli Celal Bey, bir ay sonra da Celal Esad, İstanbul'a dönmüştür.

Celal Esad, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından 1909'da Ruhi Arel'in öncülüğünde kurulan Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin üyesi olmuştur. Etkin faaliyetlerle Türk resim sanatını canlandırma, ülkedeki bütün sanat faaliyetlerini yönlendirme amacıyla kurulan cemiyetin kuruluş toplantılarına Arel ile birlikte Sami Yetik, Şevket Dağ, Hikmet Onat, İbrahim Çallı, Hoca Ali Rıza, Ahmet Ziya Akbulut, Şerif Abdülkadirzade, Hüseyin Haşim, Ahmet İzzet, Mehmet Muazzez, Mahmut ve İzzet Mesrur adlı sanatçılar katılmıştır. Zamanla önemli ve etkin bir sanatçı birliği haline gelen cemiyetin kuruluşuna önemli desteğiyle yardımcı olanlardan biri de Celal Esad olmuştur.¹¹⁴ “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi” isminde on sekiz sayılı bir gazete çıkaran cemiyet, “Galatasaray Sergileri” adıyla Türk resim tarihinde yer edinen sergiler düzenlemiştir.

Celal Esad Arseven, 15 Ekim 1970 tarihinde, Numan Kemal Pura'nın önerisiyle, Nüzhet İslimyeli'nin başkanlığında kurulan Suluboya Ressamlar Grubu'nun kurucu üyelerinden biri de olmuştur. Bu oluşumun tanıtılmasında büyük rol oynayan Celal Esad ile ilgili ressam Eşref Üren tarafından kaleme alınmış 1972 tarihli bir yazıda, şu ifadeler kullanılmıştır:

*“Nüzhet İslimyeli'nin öneyak olduğu bu teşebbüs, bir kartopu gibi yuvarlana yuvarlana büyümekte, güçlenmekte. Serginin başını yeni kaybettiğimiz hocamız, suluboyacıların piri, üstadı Celal Esad Arseven çekmektedir. Geçen yıl enfes resimlerini hayranlıkla seyrettiğimiz koca üstad, bir resimle temsil edilmiş. O bir tek tabloda bile, Arseven'in büyüklüğü, ayın on dördü gibi büyümekte, ışıldamakta...”*¹¹⁵

¹¹³ Azmi Özcan, “Otuzbir Mart Vak'ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXXIV, 2007, s.9-11.

¹¹⁴ Seyfi Başkan, **Osmanlı Ressamlar Cemiyeti**, Ankara, Çardaş Basım Yayın, 1994, s.27.

¹¹⁵ Rumeysa Işık Yayla, “Kültür ve Sanat Adamlığından Ressamlığa Uzanan Bir Portre: Celal Esad Arseven”, **Uluslararası Amisos Dergisi**, C.II, S.3, Aralık 2017, s.155.

2.2.4. Celal Esad'ın Sergileri

Karakalem ve yağlıboya resimleri olsa da esas itibarıyla serbest fırça tekniğiyle yarı realist, yarı emperyonist suluboya resimleriyle öne çıkan Celal Esad, eserlerinde figür ve natürmorttan ziyade peyzajı tercih etmiş¹¹⁶ ve pastel renkleri ağırlıklı olarak kullanmıştır. Celal Esad, uzun sanat hayatı boyunca yurt içinde ve yurt dışında birçok kişisel sergi düzenlemiş, pek çok karma sergiye de eserleriyle katkı sağlamış;¹¹⁷ sergileri, sanat çevrelerinde beğeni ve ilgiyle karşılanmıştır.

Celal Esad'ın eserlerinin yer aldığı sergilerden biri, 1944'te Ankara Sergi Evi'nin büyük salonunda açılmıştır. Celal Esad'a ait üçyüze yakın suluboya resimlerinin bulunduğu bu sergide, suluboya sanatının güzelliği, bu sanata ait işçiliğin inceliği sanatseverlerin beğenisine sunulmuştur.¹¹⁸

Arseven'in bir diğer resim sergisi, 1945 yılı mayıs ayında Sergievi Salonu'nda açılmıştır. Serginin açılış törenine, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Büyük Millet Meclisi Reisi Abülhalik Renda, Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Altunkal, CHP Müstakil Grup Başkanvekili Ali Rana Tarhan, Vali ve Belediye Reisi Nevzat Tandoğan, birçok milletvekili ile sanatseverler katılmıştır. Yücel, törende bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

*“Celal Esad, üççeyrek asra yakın ömrü içinde tek bir konuya bütün vaktini vermiş, yalnız güzeli ve sanatı sevmiş bir insandır. Her zaman sevgisini ve saygısını yüreğimizde sakladığımız bu büyüğümüz gezdiği, yaşadığı her yerde dostları, arkadaşları ve öğrencileriyle münasebetinde daima güzelin ve sanatın üstünde kalarak konuşmuş ve ömür sürmüştür. Şimdi göreceğimiz ve hayatının türlü anlarını tespit eden resimler bunun neşeli bir delilidir. Zaten soyadını bütün hayatına mana verecek bir ifade ile almıştır. Onun soyadı bir taraftan da Celal Esad'a gerçek vasfını vermiştir. Arseven'in bundan sonraki hayatını da böyle neşe ile afiyetle ve neşenin kaynağı olan sanatla geçirmesini yürekten dilerim.”*¹¹⁹

¹¹⁶ Kırdar, **a.g.e.**, s.8; Celal Esad, bu röportajında, “Açık havada dolaşmayı sevişim ve her gördüğüm şeyin resmini yapma isteğimden peyzajı seçiyordum.” ifadelerini kullanmıştır.

¹¹⁷ Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Asırlık San'at Çınarı Celal Esad Arseven”, **Tercüman**, 9 Aralık 1971, s.3.

¹¹⁸ İbrahim Alaettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul, Yedigün Neşriyat, “t.y.”, s.121.

¹¹⁹ TT517149, 16 Mayıs 1945.

Konuşmanın ardından Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve Büyük Millet Meclisi Reisi Abülhalik Renda ile davetliler, sergiyi gezmiştir.

“Resim ve Sanat Sergisi” adıyla Beyoğlu İstiklal Caddesi’ndeki Şehir Galerisi’nde açılan Celal Esad’ın bir diğer sergisinde, sanatçının 1888’den 1962’ye kadar yaptığı eserler izlenime sunulmuştur. Sergide, Celal Esad’ın ilk çalışmaları, yağlı ve suluboya resimleri, portreleri, figürleri, peyzajları, krokiler ve eskizleri, Paris’teki çalışmaları, tarama resimleri, Dulac tarzı masal resimleri yer almıştır. Bunun yanı sıra Celal Esad’ın çizdiği İstanbul’un Bizans devrindeki havadan görünüşü, İstanbul’un arkeolojik planı gibi çeşitli eserlerin bulunduğu sergi, 16 Ekim’den 29 Ekim’e kadar açık kalmıştır.

Arseven’in 1955’te Roma Güzel Sanatlar Akademisi’nde İstanbul’u resmettiği eserlerinden oluşan bir sergisi açılmıştır.¹²⁰ Harbiye’de bir salonda, 1957’de Celal Esad’ın 22 suluboya eserinden oluşan bir kişisel sergisi gerçekleştirilmiştir. İtalya’ya seyahati esnasında yaptığı resimlerin yer aldığı bu sergi, İtalyan Kültür Heyeti aracılığıyla düzenlenmiştir.¹²¹ Celal Esad, 1959’da Roma Güzel Sanatlar Akademisi salonlarında yine bir suluboya sergisi de açmıştır.¹²² Celal Esad’ın “Küçük Moda”, “Bayram Yeri”, “Paris’den”, “Teraslı Manzara” gibi resimleri ise 1-15 Kasım 1968 tarihinde gerçekleştirilen “Galatasaray 100. Yıl Resim Sergisi”nde yer almıştır.

Yapı ve Kredi Bankası’nın Kültür ve Sanat Hizmetleri Serisi’nin 71. Sergisi, Galatasaray Sanat Galerisi’nde, Celal Esat Erseven anısına 7-24 Ekim 1970’de düzenlenmiştir. “San’at Yolunda Bir Yüzyıl Celal Esat Arseven” adlı sergi, sanatçının bir asra yaklaşan ömrü boyunca verdiği emekleri içermektedir. Resimleri, telif ve tercüme eserleri, ansiklopedileri ile fikir ve sanat hayatına değerli eserler kazandıran Arseven’i tüm yönleriyle tanıtan sergide, sanatçının hayatına dair çeşitli fotoğraflar, desenler, kaleme aldığı kitaplar ve hatıra eşyalar, 19 panoda yer almıştır. Sergi salonunda kapıdan girişteki ilk panoda, Celal Esad’ın babası Sadrazam Ahmed Esad Paşa, annesi Fatma Suzidil ile Celal Esad Arseven ve yine kendisi gibi bir ressam olan eşi Leman Hanım ile çekilmiş fotoğraflar sergilenmiştir. İkinci pano

¹²⁰ TT517159

¹²¹ A.e.

¹²² Kırdar, “Harika İhtiyar Öldü”, s.30.

Celal Esad'ın 10 yaşındaki çocukluk fotoğrafı, 1890 tarihli üçüncü pano ise elinde neyi ile 15 yaşındaki Celal Esad'ı Mevlana yolunda gösteren bir fotoğraf, desen ve krokileri içermiştir. Bir diğer panoda 1900 yılında, Celal Esad 25 yaşındayken sehpalı bir fotoğraf makinesinin başındayken çekilmiş bir fotoğraf, Paris'te yapılmış desenler ve ilk suluboya resimleri vardır. Bir sonraki panoda, 1902'de 27 yaşındaki Celal Esad'ın parlak ve gösterişli üniforması ile hünkâr yaveri olarak görüldüğü fotoğraf, Paris'te çekilmiş başka bir fotoğraf, karikatürler, 1915'te Celal Esad'ın Mızıka-i Hümayun ile Viyana'daki bir fotoğrafı sergilenmiştir. Sergide küçük portreler, peyzajlar, Anadolu evlerinin resimleri de yer almıştır. Celal Esad'ın Hamdullah Suphi ve iki İstanbul hanımıyla yer aldığı bir fotoğraf, suluboya peyzajlar, Celal Esad'ı mimar Yansen ile gösteren bir başka fotoğraf ile liman ve manzara resimleri de bir panoda yer almıştır. Celal Esad'ın eşi Leman Hanım ile resim yaparken, ud çalarken fotoğrafları, sanatçının Paris'te, Venedik'te yapılmış resimleri ve son olarak altında “Bir nefes daha” yazan 1970 tarihli Celal Esad'ın ağzında sigarasıyla bir fotoğrafı da bu sergide yer almıştır.¹²³

Celal Esad'ın 1930 ve 1967 yılları arasındaki çalışmaları, ölümünden 17 yıl sonra 19 Kasım-15 Aralık 1988 tarihleri arasında, “Suluboyalar (1930-1967)” adlı resim sergisinde sanatseverlerin izlenimine sunulmuştur.¹²⁴ Vakko Sanat Galerileri'nin 6-31 Mayıs 1986'da düzenlendiği karma sergide de Celal Esad'ın resimlerine yer verilmiştir.¹²⁵

İstanbul Beyoğlu'nda, 26 Şubat-21 Mart 1998'de tarihleri arasında, 50. Yıl Akbank Resim Koleksiyonu'ndan Seçmeler/I “Ustalara Saygı” ismiyle düzenlenen sergide, Celal Esad'ın da eserleri yer almıştır.¹²⁶ İstanbul'da 5-29 Nisan 2000'de düzenlenen “40 Sanatçıdan Yapıtlar-Bir Seçki...” adlı karma sergide de Celal Esad Arseven'in eserlerine yer verilmiştir.¹²⁷

¹²³ TT517155, Nihat Akyunak, “Sanat Yolunda Geçen Bir Yüzyıl, Celal Esat Arseven Sergisi”, **Plastik Sanatlar Dünyası**

¹²⁴ TT595386

¹²⁵ SALT Araştırma, Yusuf Taktak Arşivi, TAKAF986

¹²⁶ SALT Araştırma, Yusuf Taktak Arşivi, TAKAF1726

¹²⁷ SALT Araştırma, Yusuf Taktak Arşivi, TAKAF2510

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin "Sanayi-i Nefise Mekteb-i Ali"si adıyla sanat eğitimine başlayışının 121. yılı kutlamaları kapsamında, 4-31 Mart 2004 tarihleri arasında, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nin Şeker Ahmet Paşa salonunda, "Sanayi-i Nefise Muallimleri Resim ve Heykel Sergisi" düzenlenmiş, bu sergide Celal Esad'ın eserleri de izlenime sunulmuştur.¹²⁸

2.3. Celal Esad'ın Tiyatro Çalışmaları

Celal Esad'ın tiyatro merakı, küçükken ramazan aylarında gittiği Karagöz ve meddahların gösterilerini ve Galata'da o devrin namlı pandomim artistlerinin temsillerini izleyemesiyle başlamıştır. Şehzadebaşı'nda ramazan aylarında düzenlenen Abdürrezzak ve Mınakyan'ın gösterilerine de ailesiyle birlikte giden Celal Esad'da bu gösteriler, yeni heyecanlar, hevesler ve fikirler uyandırmıştır. Bu hevesle Beşiktaş'taki konaklarında bir sahne kuran ve mahalledeki arkadaşlarıyla tiyatroculuk oynayan Celal Esad, o günleri *"Evde arkadaşlarımla Amerikan Tiyatrosu'nda gördüğümüz piyesleri oynardık. Evde dekor yapmak için boyamadığımız yatak çarşafı bırakmazdık."*¹²⁹ sözleriyle anlatmıştır. Celal Esad'ın bu merakı Galata'daki Amerika Tiyatrosu'na gidip gelmeleriyle, izlediği pandomimlerle zamanla artmış ve tiyatro eserleri yazmaya kadar varmıştır.¹³⁰

2.3.1. Selim-i Salis

Abdülhamid döneminde yazılamayanlar, söylenemeyenler, ancak tiyatro ile sahnede ifade edilebilmiş, dolayısıyla Osmanlı aydınları da tiyatroya ilgi duymuş ve bu alanda eserler vermiştir.¹³¹ Celal Esad da tiyatro alanındaki zamanla daha da geliştirdiği merakı ve kabiliyetiyle bu alanda eserler vermiştir. Bu eserlerden ilki, arkadaşı Salah Cimcoz ile yazmayı 1908'den önce planladıkları, ancak 1910'da sahneye konan "Selim-i Salis" (III. Selim) olmuştur. "Batı yanlısı", "yenilikçi", "sanatsever" olarak tanımlanan padişah III. Selim'in dönemi ve onun devleti yapı,

¹²⁸ SALT Araştırma, RHM706.

¹²⁹ Baltacıoğlu, "Celal Esad Arseven ile Görüşüm", S. 473, s.7.

¹³⁰ Nejat Diyarbakirli, "Türk Sanatının Büyük Kaybı Celal Esad Arseven", *Türk Kültürü*, Yıl:10, S.113, s.307-309.

¹³¹ Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, s.18.

yönetim ve düşünce bakımından yenileşmeye açma gibi istekleri ve tahttan trajik bir yolla bertaraf edilmesi, tiyatro yazarlarının ilgisini çeken bir konu olmuştur.¹³² “Selim-i Salis”, bu konuda yazılan dikkate değer piyeslerden biridir. Reşat Nuri Güntekin’e göre, bu dönemde yazılan tarihi oyunlardan ikisi dışındakiler, tatsız, çocuksu ve perişandır. Bu iki başarılı oyundan biri, “Selim-i Salis”tir.¹³³

Tarihi bir oyun olan Selim-i Salis’in tarihi gerçeklere uygun olması için Salah Cimcoz, birçok araştırma yaparken; Celal Esad da eserin ana konusu ile olaylarını yazmış, rejisörlüğünü ve dekor tasarımını bizzat kendisi yapmıştır.¹³⁴ Celal Esad, verdiği bir röportajda, esere ilişkin, “*Bir sahne eserinin konuşma diline en uygun şekilde akıcı olarak yazılması gerektiği için her repliği karşılıklı olarak, tıpkı sahnede oynar gibi (Salah Cimcoz ile) birbirimize yüksek sesle söylüyor, hatta inşaat ediyor, cümlelerimizi böylece kontrolden geçirerek, en münasip şeklini birlikte tesbit ediyorduk.*” demiştir.¹³⁵

Üç perdelik eser, ilk defa 6 Eylül 1910’da Beyoğlu’nda eski Halep Çarşısı içindeki Varyete Tiyatrosu’nda, Mınakyan Efendi’nin Osmanlı Dram Kumpanyası tarafından oynanmış ve 486 defa sahnelenmiştir. Sahnede, III. Selim’i Nurettin Şefkati, IV. Mustafa’yı Binemeciyan, Behiç Efendi’yi Muvahhit, Alemdar Paşa’yı Mınakyan, Kabakçı ve Şeyhülislam’ı Hakkı Necip, Cevri’yi Kınar Hanım ve İkbâl’i Binemeciyan Hanım canlandırmıştır. Halktan büyük rağbet gören ve çok beğenilen Selim-i Salis’i izlemeye Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa ve birçok devlet ricali gelmiştir.¹³⁶

Mınakyan Tiyatrosu’nun 1910 yılı ramazan ayı programının açıklandığı broşürde, Selim-i Salis piyesinin yalnız kendilerine hediye edildiği belirtilmiş ve bu oyun övgülerle duyurulmuştur:

“Bu yıl ramazan için zengin bir repertuvarımız var; her biri tanınmış bir yazarın eseri olan milli veya başka dilden çevrilmiş eserlerimizin adları aşağıda açıklanmıştır. Salah Cimcoz ve Celal Esad Beylerin edebi bir dil ile gayet bilgili ve ustaca yazdıkları Selim-i

¹³² II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyeler), Enver Töre, Duyap, 2006, İstanbul, s.233.

¹³³ Reşat Nuri, “Tahsin Nahid’in Piyeler”, Zaman gazetesi, 17 Mayıs 1919.

¹³⁴ Celal Sahir, “Selim-i Salis”, **Servet-i Fünun**, No:1010, 30 Eylül 1326, s.367.

¹³⁵ Lutfi Ay, “Yarım Asır Sonra Yeniden Sahneye Çıkan III. Selim Hakkında Celal Esad Arseven ile Bir Konuşma”, **Vatan Gazetesi**, 25 Mart 1957, s.4-5. Röportajın devamı için bkz.: Ek 4.

¹³⁶ A.e., s.14.

Salis piyesi Osmanlı tarihinin ibret verici bir sayfasıdır, yalnız kumpanyamıza hediye olunmuştur; başka kumpanyaların ilan ettikleri Selim-i Salis bu değildir. Bizim oynayacağımız Selim-i Salis piyesinin dekorları, bu sıralarda Paris'te bulunan edebi heyetimiz üyelerinden Celal Esad Bey tarafından yaptırılmaktadır. Bu şahane piyes, konusuna layık bir surette sahneye konulacaktır; eğer vaktin yetersizliği yüzünden dekorlar yetiştirilemeyecek olursa burada hazırlayabileceğimiz perdelerle oynanacaktır.”¹³⁷

Broşürde bahsedilen diğer kumpanyaların duyurduğu Selim-i Salis piyesinin Ali Haydar Emir tarafından kaleme alınan “Sultan Selim-i Salis” adlı oyun olması kuvvetle muhtemeldir.

Metin And, “Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)” adlı kitabında, oyunun konusunu şöyle aktarmıştır:

“Birinci perdede hem Üçüncü Selim’in hem Dördüncü Mustafa’nın hem de Hazine Vekili Nezir Ağa’nın sevgilisi olan Cevri Kalfa ile karşılaşırız. Sultan Selim’den çocuğu olacakken, çocuğu Sultan Mustafa’nın emri ile düşürmüştür. Cevri Kalfa bütün kalbile Üçüncü Selim’e bağlıdır. Onun korunması ve mutluluğu için Sultan Mustafa ile Nezir’in sevgilerine göz yumar. Onların güvenini kazanabilmek için onların casusu gibi görünür. Sultan Mustafa’ya kendini tam vermeden umutla onu oyalar, Nezir Ağa’nın zaten erkekliği olmadığı için onun da karanlık duygularına cevap verir. İşte birinci perdenin başında Cevri Kalfa ile haremağası Nezir konuşurken Sultan Selim’in gözdesi İkbâl onları gizlice dinlemektedir. İkbâl, Sultan Selim’in Cevri’ye karşı olan sevgisini çekememektedir. Nezir Cevri’ye Alemdar’ın İstanbul’a gelmek tasarısını, bu arada Selim’i öldürmek istediğini söyler. Cevri sözde bu habere sevinmiştir. Nezir gidince İkbâl saklandığı yerden çıkarak Cevri’yi Selim’i öldürmek için düşmanlarla işbirliği yapmakla suçlar. Cevri ona gerçeği anlatmaya çalışır, öyle ki Alemdar’ın İstanbul’a gelmesi için uğraşan Behiç Efendi’nin mektubunu gösterir. Asıl amaç Sultan Selim’i yeniden tahta çıkarmaktır. İkbâl’in kuşkuları tam silinmez. Bundan sonra Mustafa’nın Cevri’ye aşkını söylediği, Kabakçı ile ve Fransız elçisiyle konuştuğu sahneler gelir. Birince perdenin son sahnesi düşük Sultan Selim ile Sultan Mustafa arasında geçer, oyunun oldukça başarılı sahnelerinden birisidir. Mustafa eskiye atalarının parlar günlerine sığınmış, Selim ise memleketin günden güne uçuruma gitmesi karşısında yenileşmenin zorunlu olduğu düşüncesindedir.

¹³⁷ Refik Ahmet Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi V Meşrutiyet Tiyatrosu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, s.35.

İkinci perde Selim'in dairesinde geçer. Selim iki gözdesinin, Cevri ile İkbâl'in gönlünü almağa çalışır. Cevri gittikten sonra İkbâl Cevri için kuşkularını Padişaha anlatırsa da bunların kadının kıskançlığının yarattığı sözler olduğunu anlar. Bu sırada gelen Behiç Efendi Alemdar'ın gerçek niyetini anlatır. Selim'i yeniden tahta çıkaracaklardır. Ancak bu sürede Sultan Selim'in sarayda kalması tehlikelidir, bunun için Selim'i gizlice kaçıracaklardır. Bunu anlatırken Mustafa'nın geleceği duyurularak Behic Efendi kaçır. İkbâl gene kuşkularını tekrarlar. Mustafa Selim'den hem önceki konuşmaları için özür dilemeye hem de Napolyon ile barış için bir mektup yazmasını istemek için gelmiştir. Bir istediği daha vardır. Alemdar'a bir armağan vermek gerekmektedir, oysa hazinede uygun bir şey yoktur. Selim'den değerli bir taşı ister ve gider. Bu sırada Lala Amber Ağa Selim'in kaçırılması için gerekli işareti verildiğini bildirir. İkbâl Selim'e bunun bir tuzak olduğunu, Cevri ile Nezir'in konuşmalarını anlatır. Ve İkbâl Selim'i inandırmayı başarır. Selim gitmiyecektir.

Üçüncü perdede Alemdar'ın ordusu dış kapıya gelmiş 'Selim'i isteriz' bağırtıları duyulmaktadır. Mustafa ne yapacağını şaşırmıştır. Sultan Selim ile Sultan Mahmud'u öldürmeye karar verir, böylece tahtın tek sahibi kendisi kalacaktır. Alemdar ve adamları gelirler. Sultan Mahmut kurtulmuş fakat Selim öldürülmüştür. İkbâl ve Cevri acılarını belirtirler. Sultan Mahmut padişah olur.”¹³⁸

Eserde, saray içindeki kadın kıskançlıkları ve entrikalar sahneye aktarılmış; III. Selim yenileşmeden yana, IV. Mustafa ise atalarının eski parlak günlerinden yana olmuş, bu görüş farklılığıyla o dönem yaşanan “Batılılaşma” ve “ilericilik eğilimi” ve buna karşı tepkiler anlatılmak istenmiştir.¹³⁹ Selim-i Salis piyesi yer yer uzun, gereksiz yerleri olması, üçüncü perdesinin başırsız bulunmasıyla eleştirilse de Cevri, oyunun en iyi çizilmiş karakteri olarak yorumlanmış, piyes büyük bir başarı elde etmiştir.¹⁴⁰ Tiyatro seyircisinin az olduğu bir dönemde, ramazan ayı dışında bir tiyatronun her gece temsil vermesi, seyirci bulamaması dolayısıyla mümkün değilken Selim-i Salis piyesi ramazan ayında temsil edilmeye başlanarak, günlerce oynanmış ramazandan sonra da kısa aralıklarla yüzlerce defa tekrarlanmıştır. Bu durum, o devir

¹³⁸ Metin And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971, s.204-206.

¹³⁹ Metin And, “Celal Esad Tiyatroda da Vardı”, **Popüler Tarih**, Haziran 2001, s.98.

için büyük bir olay olarak yorumlanmıştır.¹⁴¹ Oyuna ilişkin basında da pek çok yazılar yazılmıştır. Bu yazılardan biri, Resimli Kitap adlı derginin 1910 yılı eylül ayında yayınlanmıştır:

“Bu ay sahnemiz dikkate değer bir piyes kazandı. Edebiyatın en önemli bir dalı olan tiyatronun bizdeki sönüklüğünden şikâyet etmeyecek sanırım ki hiç kimse yoktur. Bizim gibi yıllardan, hatta yüzyıllardan beri karanlıkta kalmış, ışığa ve uyanıklığa ihtiyacı olan milletlerin aydınlatıcı ve uyarıcı tiyatro eserlerine şiddetle ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç piyes yazarlarının dikkat nazarından hiçbir zaman uzak tutulmamalıdır. Biz şimdi güldürecek eserlere değil, düşündürecek piyeslere muhtacız. İşte bu bakımdan dikkate değer tarihi bir piyes bu ay birçok defalar temaşa sahnesine konuldu, halktan pek büyük, hemen şimdiye kadar eşi görülmemiş bir ilgi, başarı kazandı. Demek ki halkımız iyi, ciddi, faydalı eserleri seviyor ve beğeniyormuş. Osmanlı tairinin göğsünden ustalıkla koparılarak temaşa sahnesine konulan Sultan Selim-i Salis piyesi, korkunç, tarihi bir hastalığı, eskilikle yeniliğin çarpışmasını gösterdiği için pek heyecan verici, pek sağlam, pek uyarıcıdır. Piyes tiyatro sanatı bakımından yanlış değilse de yine denilebilir ki devrimden beri temaşa sanatına uygun bir surette güzel yazılmış ilk ciddi ve tarihi temaşa, Sultan Selim-i Salis’tir. Bu gibi milletin fikri ve sosyal ilerlemesine yarayacak gerek tarihi gerek içtimai ve hissi piyeslerin art arda gelmesini en iyi duygularla dileriz. Başarılarından dolayı eserin yazarları Salah Cimcoz ve Celal Esat beylerle Osmanlı Tiyatrosu heyetini kutlamak kadirbilirlik görevi olacak.”¹⁴²

Öte yandan, Selim-i Salis, Mekteb-i Osmani yararına 11 Nisan 1910’da, Ortaköy’de hanımlara, gece de Şehzadebaşı’nda erkeklere yönelik olarak düzenlenen bir etkinlikte de temsil edilmiştir.¹⁴³

Yıllar sonra Muhsin Ertuğrul’un fikriyle¹⁴⁴ tekrar gözden geçirilen eser, Üçüncü Selim¹⁴⁵ adıyla 1957’de Ankara Devlet Tiyatrosu’nda, 1961-1962 sezonunda İstanbul Şehir Tiyatroları’nda, Behzat Butak tarafından sahneye konulmuştur.¹⁴⁶

¹⁴¹ Sevensil, **Türk Tiyatrosu Tarihi V Meşrutiyet Tiyatrosu**, s.37.

¹⁴² Raif Necdet, **Hayat-ı Edebiye**, İstanbul, İkbâl Kitapevi, 1922, s.136-137.

¹⁴³ **Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi**, S.311, 11 Nisan 1910.

¹⁴⁴ Ay, “Yarım Asır Sonra Yeniden Sahneye Çıkan III. Selim Hakkında Celal Esad Arseven ile Bir Konuşma”, s.4-5.

¹⁴⁵ Celal Esad Arseven, **Üçüncü Selim, Tarihi piyes II Perde**, uyr.: Semih Sergen, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, 75 s.

¹⁴⁶ **Türk Tiyatrosu İstanbul Şehir Tiyatrolarının Dergisi**, S.334, Ekim 1961, Yıl: 32, s.14.

Ayrıca bu oyun, Sedat Semavi tarafından, “Alemdar Vak’ası” veya “Selim-i Salis” ismiyle beyaz perdeye aktarılmak istenmişse de bu ilk tarihi film denemesi, montaj aşamasındayken Birinci Dünya Savaşı sona ermiştir. Film, yapımını üstlenen Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin mallarıyla birlikte hazineye geçmiş ve dolayısıyla bitirilememiştir.¹⁴⁷ “İlk tarihsel film denemesi” olarak nitelendirilen, görüntü yönetmenliğini Kenan Enginsoy ile Burhan Felek’in yaptığı bu filmde, Burhanettin Tepsi rol almıştır. Burhan Felek, Milliyet gazetesinde kaleme aldığı “Sinema Operatörlüğüm” başlıklı yazısında, “*Alemdar Mustafa Paşa filminin montajını yapmaya vaktimiz olmadı. Yani sahneler çekildi fakat senaryo icabı birbirine bağlantısı yapılmadan Türkiye mağlup oldu. Ne Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kaldı ne de filmler. Hepsini alıp götürdüler ama nereye götürdüler malumatım yoktu.*”¹⁴⁸ ifadelerini kullanmıştır.

2.3.2. Büyük Yarın

Celal Esad, 1913 yılında “Büyük Yarın” adlı üç perdelik tarihi bir dram yazmıştır. Sahne dekorlarını ve kostümelerini de kendisinin hazırladığı bu tiyatro oyunu, ilk defa 1914 yılında, günümüzde İstanbul Şehir Tiyatroları olan Darülbeyti’de başarıyla sahnelenmiştir. Oyunda ilk defa Fehim, Nureddin Şefkati, Binemecyan ve Kınar hanım gibi devrin tanınmış sanatçıları rol almıştır.¹⁴⁹ Halkın tiyatroya ilgisini artırmak ve cemiyet aracılığıyla Bahriye Nezareti’ne yardım toplamak amacıyla 1914’te kurulan Osmanlı Donanma Cemiyeti Tiyatrosu, yaklaşık bir yıl kadar faaliyette bulunmuş olsa da bu süre içinde önemli bazı piyesleri oynamıştır. Türk tiyatro tarihinde bir ilk olarak, Türk tarihini İslamiyet öncesine götüren ve Türkçülük anlayışını ön plana çıkaran Celal Esad’ın “Büyük Yarın” piyesi, cemiyetin sahnelediği oyunlardan biri olmuştur.¹⁵⁰ Donanma Tiyatrosu’nda oynanacak bu piyes, şu sözlerle ilan edilmiştir:

“Büyük Yarın. Muharriri Celal Esad. Türk’ün iki bin senelik tarihini, mazisini, hayatını, asaletini, ruhunu, bütün incelikleriyle gösteren, sahneleri yeniden yapılan, elbisesi

¹⁴⁷ Sedat Simavi, haz. Muzaffer Gökman, İstanbul, Apa Ofset, 1970, s.16-17.

¹⁴⁸ Agah Özgüç, *Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü 1914-2014*, yay.haz. Kemal Özdemir, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014, s.24.

¹⁴⁹ Nejat Diyarbakirli, *a.g.e.*, s.309.

¹⁵⁰ Enver Töre, *II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyeler)*, Duyap, 2006, İstanbul, s.10.

hazırlanan büyük ve tarihi eser. Salı gündüz hanımlara, gece beylere Tepebaşı Kışlık Tiyarosu'nda."¹⁵¹

Resim 4: Celal Esad Arseven'in "Büyük Yarın" oyunundan bir sahne (MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

Celal Esad'ın Büyük Yarın piyesi, Türkçülük akımının tesiriyle kaleme alınan Orta Asya Türklerinin hayatından canlı sahneler aktaran piyeslerden biridir. Bu piyeste Celal Esad, Orta Asyalı atalarının hayatını ele almıştır. Ergenekondan çıkan ve Müslüman olan Türklerin başına geçecek büyük yarının habercisi Cengiz Han, bütün dünyayı ele geçirerek, Türk'ün ve İslam'ın bayrağını dalgalandıracaktır.¹⁵²

Celal Esad, Orta Çağ döneminde İç Asya'daki Türk toplulukları arasında geçen olaylar üzerine kurguladığı Büyük Yarın için Türk kıyafetlerine ilişkin araştırmalar yapmıştır. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde yıllarca okutulan "Üslup ve Kostüm Tarihi" derslerinde dahi öğrencilere, Türk kıyafetleri yerine Yunan ve Roma kıyafetleri öğretilirken, Celal Esad, henüz I. Dünya Savaşı'ndan önce Türk milli kültürü adına yapılmayı yapmış ve bu araştırmalarıyla bir konuyu daha aydınlatmıştır.¹⁵³ Dönemin oyuncularından Emin Belli de İsmail Faik'in açtığı Yeni Sahne'de Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin temsil heyetince sahneye konan Büyük

¹⁵¹ Donanma Dergisi, 21 Aralık 1914, S.74.

¹⁵² Töre, **II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyeler)**, s.230.

¹⁵³ Nejat Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.307-308.

Yarın'da önemli bir rol alarak, şöhrete kavuşmuştur.¹⁵⁴ Bu eserle ilgili çeşitli gazetelerde övgü dolu yazılar yazılmıştır. Bunlardan biri Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 31 Aralık 1914 tarihli nüshasında, Ahmet Ağaoğlu tarafından kaleme alınan yazıdır. Ağaoğlu, “Büyük Yarın” oyununun Türklerin eski hayatına dair ilk temaşa olduğu belirtmiş ve eserin konusuyla ilgili şunları kaydetmiştir:

*“Timuçin Cengiz Han olacak. Fakat bunun için büyük bir fedakârlık, kahraman bir vücudun, kabile bayraktarının ölmesi lazım. Çünkü Timuçin’in annesi Ulun Ege, bayraktar Turgan’ı seviyor. Fakat bütün kabilenin, Timuçin’in hatta bayraktarın bile en büyük arzusu, Ulun Ege’nin başka biri ile izdivacındadır. Arzu olunan bu izdivaç olursa birçok boylar Timuçin’e sadık kalarak terki diyar etmeyecekler, bu suretle Timuçin de Cengiz Han olacak, nihayet öyle bir zaman geliyor ki Ulun Ege, Bay Turgan’ın ısrarıyla kabul ettiği bu yeni izdivaçtan sarfı nazar ediyor. İşte bu dakika kabilenin en buhranlı bir dakikasıdır. Bu büyük felaketi bertaraf etmek, Timuçin’i Cengiz Han yapmak için Bay Turgan kendisini feda etmek mecburiyetinde kalıyor.”*¹⁵⁵

Ahmet Cevdet, 20 Aralık 1914’te İkdâm gazetesinde, bu oyuna ilişkin yazısında, Büyük Yarın’ın Türk milletinin gönlünü, fikrini, ruhunu yükseltecek bir oyun olduğunu ifade etmiş ve şunları kaydetmiştir:

*“Bundan Türklerin ilk teşkilat komitesi, ilk temel taşının atıldığı günlerin hatırası tasvir olunmuştur. Mümkün olduğu kadar sözlerin sadeliğine riayet edilmiş, temaşada hüner ifa edenlere tarihi Türk isimleri bulmakta emsalsiz bir muvaffakiyet ibraz olunmuştur. Bu isimleri bundan sonra doğacak Türk çocuklarına ne kadar kolaylıkla bulup verebileceğiz. Temaşanın sahneleri iyi bir maharetle tertip edilmiş, sima ve elbiselerin münasebetlerine de mümkün olduğu kadar itina olunmuştur. Eğer yetişmiş hakiki sanatkârlarımız olsaydı bu temaşa ile fevkalade bir opera vücuda getirilebilirdi. Bu piyesi bir milli ders gibi görmeli ve bu noktadan istifade etmeliyiz.”*¹⁵⁶

Metin And, “Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)” adlı kitabında, Baykal Gölü’ne akan Selenga suyunun yakınında bir göçebe yurdunda başlayan Büyük Yarın piyesini şu cümlelerle anlatmıştır:

¹⁵⁴ Yeni Adam, Aktör Şadi ve Emin Belli’nin Ölümleri Münasebetiyle, S. Nahit Bilga, 8 Ocak 1942, S 367, s.11.

¹⁵⁵ Ahmet Ağaoğlu, **Tercüman-ı Hakikat Gazetesi**, No:12114, 31 Kanunuevvel 1914, s.1.

¹⁵⁶ Ahmet Cevdet, **İkdâm**, 20 Aralık 1914.

“Baykal Gölü’ne akan Selenga suyunun yakınında bir göçebe yurdunda Timuçin’in annesi Olun Eke’nin halayığı on sekiz yaşında Saynur Timuçin’in bayrakları Turgan Bayı sevmektedir, ancak bunu Eke’den gizli tutmaktadır. Turgan’ın kız kardeşi Çağan Gül, Eke’den Saynur’u Turgan’a isteyecektir. Timuçin’in babası Yesügey’in ölümünden sonra Olun Eke obayı toplamıştır. Genç Gökçe ise bütün obaya uğur getiren yüce bir şamandır. Onun adını duymayan kalmamıştır. Karatay da ondan uğur almak için uzak yerden gelmiştir. Oyun, Demir Bayramı ile başlar. Bütün halk Eke’nin, Gökçe’nin babasıyla evlenmesini istemektedir. Eke ise Turgan’ı sevdiğinden bu evlenmeyi istememekle birlikte obanın dağılmaması için kabul etmeyi düşünür. Bu durumda Camuka Hakan olabilir. Timuçin Nayman’ların pususuna düşerse de kurtarılır. Turgan, elinde gökbayrak, hafif yara almış Timuçin ile gelir. Bu akşam toy vardır. Eke oğlunu ve bayrağın onurunu kurtardığı için Turgan’a teşekkür eder. Ona belindeki kocasından kalan sadağı armağan eder, bunu taşıyana ok değmezmiş. Turgan ise büyücülere, cinlere, efsanelere inanmaz, o yalnız Allah’a ve Peygamber’e inanır. Timuçin’in hocası Çuça ona Müslüman olduğunu şimdilik kimseye belli etmemesini öğütler. Aslında Gökçe de Gökçe’nin babası da gizlice Müslüman olmuştur. Bütün amaçları Müslümanlığı yaymak, birliği sağlamaktır. Turgan neden sonra Eke’ye Saynur’u sevdiğini söyler. Turgan’ı çok seven Eke bu evlenmeye razı değildir. Sonunda Turgan’ı sevdiğini açıklar. Saynur da bunu duyar. Timuçin’in oymak beyleriyle yaptığı toplantıda, Eke’nin Gökçe’nin babasıyla evlenmesine karar verilmiştir. Yoksa beyler obayı bırakıp gideceklerdir. Eğer bu birleşme olursa Moğollar büyük bir ulus olup bütün dünyayı ele geçirebileceklerdir. Bir şartla Eke bu evlenmeyi kabul edecektir; eğer Turgan Saynur’la evlenmezse. Gökçe, Çuçay ise gizli toplantılar yaparlar. Karatay, Halife’den bir mektupla bir Kur’an getirmiştir. Gökçe bu inancına rağmen Türklerin Ergenekon’dan kurtuldukları akşamın kutlanması için yapılan törene katılır. Bu sırada düşman bir baskın yapar. Turgan yaralıdır. Ve her şeyin düzelmesi için kendi hançerini kendisine saplamıştır. Saynur da zehir içer, ‘Büyük Yarın’ için ölmektedir. Bundan sonra bütün obalar birleşecek, Cengiz Han dünyayı ele geçirecektir.”¹⁵⁷

Milli bir ruh taşıyan bu eser, 20 Nisan 1936’da “Bay Turgan” adıyla Kadıköy Halkevi’nde müzikli olarak tekrar oynanmıştır. Ayrıca eser, kitap şeklinde basılmıştır.¹⁵⁸ Kitabın 1937 baskılı nüshasında, Arseven’in sahne tasarımı

¹⁵⁷ And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, s.208-209.

¹⁵⁸ Celal Esad Arseven, **Bay Turgan: tarihi facia 3 perde**, İstanbul, Asri Basımevi, 1937(içinde baskı yılı: 1936), 89 s.

çizimlerine, dekorlarına, rol alan oyuncuların fotoğraflarına da yer verilmiştir.¹⁵⁹ Tarihi piyeslerin 1911'den sonra moda halini aldığı ülkede, Celal Esad'ın Selim-i Salis ile tarihi kostümler ve muazzam dekorlarla temsil edilen Büyük Yarın, çokça rağbet görmüştür.¹⁶⁰

2.3.3. Diğer Tiyatro Oyunları

Celal Esad, tiyatro ile ilgili çalışmaları kapsamında, "Gökte Ararken"¹⁶¹ adlı bir oyunu tercüme etmiş, bu piyes Sadi Tek Tiyatrosu'nda oynanmıştır.¹⁶² Ayrıca Celal Esad, Yusuf Sururi ile "Bir İki Üç Dört" adlı, üç perdelik bir müzikli komedi eseri kaleme almış, bestesini de kendisi yapmıştır. Bu oyunun yer aldığı Celal Esad'a ait defter, MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi'ndedir.¹⁶³ Celal Esad'ın yine Yusuf Sururi ile yazdığı "Yaman Don Kışot" adlı eser, 1937-1939 oyun sezonunda sahneye konulması kabul görülmeyen oyunlardan biri olmuştur.¹⁶⁴ "Nermin", "Yaman Ağa", "Peçe Altında"¹⁶⁵ isimlerinde oyunları da bulunan Celal Esad'ın "Rasat Kulesi'nde" adlı bir piyesi olduğu da CHP Genel Sekreterliği'nin Sadi Tek Tiyatrosu için halkevlerine gönderdiği genelgeden anlaşılmaktadır. Genelgeye, Sadi Tek Heyeti'nin sahneye koyacağı piyeslerin listesi eklenmiştir. Bu listede, Celal Esad'ın "Rasat Kulesi'nde" adında bir oyunu vardır.¹⁶⁶ Bunlardan başka Arseven'in kaleme aldığı bilinen "Yanık Efe", "Bir Gönül Masalı" adlı eserleri vardır.¹⁶⁷

Ayrıca Celal Esad, çeşitli yayınlarla tiyatro ile ilgili fikirlerini, tiyatronun ülkedeki durumunu, bu sanatın gelişmesi için yapılması gerekenleri ve hatta tiyatrodaki sahne dekorunu, tiyatro binalarını değerlendiren yazılar kaleme almıştır. Bunlardan biri,

¹⁵⁹ Nazlı Miraç Ümit, "Celal Esad Arseven, "Bizde Temaşa Sanatı", Hayat Mecmuası, C.I, S.17, Ankara, 24 Mart 1927, s.335-336 (Osmanlıcadan Çeviri) ve Celal Esad Arseven Kimdir?", **Art-Sanat**, s.188.; Eyice, **Belleten**, s.187.

¹⁶⁰ S. Nahit Bilge, "Eski Ramazanlarda Tiyatro", **Yeni Adam**, S.480, 9 Mart 1944, s.8.

¹⁶¹ Yazarı ve hangi dilden tercüme ettiği bulunamamıştır.

¹⁶² Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.309.

¹⁶³ Bkz.: Ek 29.

¹⁶⁴ Ümit, **a.g.e.**, s.188.

¹⁶⁵ Eyice, **a.g.e.**, s.181.

¹⁶⁶ Enver Naci Gökşen, "Bir Genelge Hakkında", **Yeni Adam**, S.524, 11 Ocak 1945, s.8.

¹⁶⁷ **Kadıköy Halkevinin 1935-1943 Yılı Çalışmaları**, Cumhuriyet Matbbası, İstanbul, 1943, s.19'da Arseven'e ait bu iki eserin Kadıköy Halkevi Genel Sekreterliği tarafından bastırıldığı ve halkevleri repertuarına konulduğu ifade edilmektedir.

Hayat Mecmuası'nda 24 Mart 1927'de yayımlanan "Bizde Temaşa Sanatı"¹⁶⁸, bir diğeri de yine Hayat Mecmuası'nda 7 Nisan 1927'de yayımlanan "Bugünkü Sahne"¹⁶⁹ adlı makalelerdir.

2.3.4. Darülbeydi Müdürlüğü

Celal Esad, görevde olduğu süre boyunca sanata önem veren Şehremini Cemil Paşa (Topuzlu) döneminde, "Darü'l Beydi-i Osmani" adında bir tiyatro kurulması çalışmalarına katılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında, 28 Haziran 1914'te İstanbul'a davet edilen Paris'teki Odeon Tiyatrosu'nun müdürü Andre Antoine'nin¹⁷⁰ bir müddet yardımcılığını yapmıştır.¹⁷¹ Antoine'nin I. Dünya Savaşı sebebiyle memleketine dönmek zorunda kalması nedeniyle Darülbeydi'nin¹⁷² açılışı, ancak 27 Ekim 1914'te yapılabilmektedir.¹⁷³ Açılışın ardından yönetmeliğin hazırlanması için kurulan komiteye Celal Esad 1915 Ocak ayında üye olmuş ve şehremini tarafından kurumun ilk yönetim kuruluna atananlar arasında yer almıştır. Bu yıllarda Kadıköy Belediye Müdürlüğü görevini de sürdüren Celal Esad, 7 Mayıs 1915'te Şehadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda¹⁷⁴ yapılan ilk yönetim kurulu toplantısında, kâtipliğe seçilmiştir.¹⁷⁵

Darülbeydi'nin Şehir Tiyatrosu haline getirilmesi için 7 Şubat 1924'te, Celal Esad'ın da içinde bulunduğu bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Komisyon yaptığı çalışmaların ardından hazırlanan tasarımı dönemin İstanbul Valisi ve Şehremini Ali Haydar Bey'e 15 Mart 1924'te sunmuştur. Bu, İstanbul'da Şehir

¹⁶⁸ Celal Esad, **Hayat Mecmuası**, C.I, S.17, Ankara, 24 Mart 1927, s.335-336.

¹⁶⁹ Celal Esad, **Hayat Mecmuası**, C.I, S.19, Ankara, 7 Nisan 1927, s.369-371.

¹⁷⁰ Hatice Kara, "Cemil (Topuzlu) Paşa'nın Belediye Başkanlıkları ve İstanbul'daki İmar Faaliyetleri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2015, s.84.

¹⁷¹ Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.309.

¹⁷² Darülbeydi'nin kuruluşu hakkında detaylı bilgi için bkz.: Refik Ahmet Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi: Meşrutiyet Tiyatrosu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, s.177-264. Söz konusu kitapta sayfa 350'de Selim-i Salis'in temsilinden bir sahne fotoğrafı bulunmaktadır.

¹⁷³ Refik Ahmet Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi: Meşrutiyet Tiyatrosu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, s.200.

¹⁷⁴ Özdemir Nutku, **Darülbeydi'nin Elli Yılı (Darülbeydi'den Şehir Tiyatrosu'na)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1969, s.31.

¹⁷⁵ Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi V Meşrutiyet Tiyatrosu**, s.200.

Tiyatrosu kurulmasının ilk girişimi olmuştur.¹⁷⁶ Celal Esad, 1926'da Şehremi Muhittin Bey tarafından bu kurumun müdürlüğüne tayin edilmiş, Darülbeyti'nin Edebi Heyet üyeliğine de Celal Esad ile Reşat Nuri (Güntekin), İbrahim Alaaddin (Gövsâ) ve Halit Fahri (Ozansoy) seçilmiştir.¹⁷⁷ Edebi Heyet, Reşat Nuri'nin katılmadığı ilk toplantısını 17 Kasım 1926'da gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda, İbrahim Alaaddin'in eşi Mükerrrem Hanım'ın Fransızca'dan uyarladığı "Kalbin Sesi" adlı piyes okunmuş ve sahnelenmesine karar verilmiştir.¹⁷⁸

Beyoğlu'ndaki Odeon Tiyatrosu'nun bir seneliğine kiralandığı bu dönemde, kurumun sanatçı kadrosunda, Ahmet Muvahhit, Bedia Muvahhit, İ. Galip, Vasfî Rıza (Zobu), Hazım (Körmükçü), Emin (Beliğ), Hüseyin Kemal (Gürmen), M. Kemal (Küçük), Şaziye Moral, Necla, Halide, Fahire, Refika, Nermin, Mahmut, ve Ercüment Behzat yer almıştır.¹⁷⁹ Söz konusu sezonda, Celal Esad'ın idaresi altında, Fransızca'dan uyarlanan Kır Çiçeği, Beşte Gelen, Atlı Karınca, İki Kadın, Çam Sakızı, Süt Kardeşler, Tunus Geyiği, Mutehakkim, Komşu, Kin Yarısı, Hocanın Eşegi, Çifte Keramet, İstanbul Havası, Sırat Köprüsü, Devlet Kuşu, Hıtır Hoşnidiyan adlı 16 eser sahnelenmiştir. Ayrıca Fransız yazar Claude Farrere'nin Harp adlı eseri çevrilerek sahneye konulmuş; Refik Nuri'nin Kördüğüm adlı komedisi, Hüseyin Suat'ın Harman Sonu ve Halit Fahri'nin Sönen Kandiller isimli piyesi de oynanmıştır.¹⁸⁰

Celal Esad, *"Haftada dört temsilden ziyade verilmesi hem sanatkarı fazla yoracağı ve hem de tiyatro zairlerinin adedi mahdud olmak itibarıyla yeni eser yetiştirilemeyeceği sebeplerinden faydasızdır."* düşüncesiyle 18 Temmuz 1927'de, perşembe, pazar ve cuma akşamları ve cuma gündüzlerine matine koyma kararı almıştır.¹⁸¹ Celal Esad, Darülbeyti'de sahneye konan oyunların kostüm, sahne ve dekor düzenleri ile

¹⁷⁶ Refik Ahmet Sevensil, **Türk Tiyatrosu Tarihi II: Cumhuriyetin İlk On Yılında**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1934, s.13-14.

¹⁷⁷ A.e.

¹⁷⁸ Refik Ahmet Sevensil, **Türk Tiyatrosu Tarihi**, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2015, s.827. Böyle bir karar alınmışsa da söz konusu oyun bu 1926-1927 döneminde sahnelenen oyunlar arasında yer almamıştır.

¹⁷⁹ Vasfî Rıza Zobu, "Tiyatro Hatıraları: Bugünkü Şehir Tiyatrosu'nun İlk Temsili Olan Kır Çiçeği'yle Perdemizi Açtık", **Türk Tiyatrosu**, Mart-Nisan 1963, S.348-349, s.23-24.

¹⁸⁰ Sevensil, **Türk Tiyatrosu Tarihi**, s.824-825.

¹⁸¹ Muhsin Ertuğrul, "3 Defadan 100 Defaya", **Temaşa**, 15 Mart 1944.

yakından ilgilenmiştir.¹⁸² Bu görevi süresince Celal Esad'ın idaresi altında Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'ndaki temsiller sahnelenmiştir.¹⁸³ Celal Esad, 1927-1928 tiyatro sezonuna kadar Darülbeyazı Müdürlüğü görevini sürdürmüştür.

Eğitimci, yazar ve hattat İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Celal Esad'ın Milli Talim Terbiye Cemiyeti'nin Türklerin yaşamlarıyla ilgili Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda düzenlenecek müsamere için yapılan piyes yarışmasında birinciliği elde eden Cenap Şehabettin'in Görücü piyesinin provalarında bulunduğunu aktarmıştır. Buna göre Celal Esad, “*müzik, dans, canlı tablo ve çeşitli gösteriler*”in yapılacağı müsamere için Hancıyan Efendi'nin riyasetinde, Neyzen Tevfik ve Udi Dürrü gibi üstatların eşlik ettiği heyetin çalışmalarını da takip etmiş, yöresel danslarının düzenlenmesi ile canlı tabloların hazırlanmasında çalışmıştır. Baltacıoğlu, Celal Esad'ın bu provalardaki çalışmalarından izlenimle onun hakkında “*Celal Esad, Avrupalı suretine rağmen bir Türk sireti taşıyordu.*” yorumunda bulunmuş ve şöyle devam etmiştir:

*“Anladım ki bu titiz ve bir dereceye kadar da müşkülpesent insanın içinde Türk'ün dehasına karşı büyük bir inanç var. Onun eski evlerimizden, eski âdetlerimizden hattâ eski giyim ve konfor mantığımızdan öyle bir bahsedışı vardı ki ona gelinciye kadar onları kimse onun gibi içinden ve özlülüğü ile görememiştir.”*¹⁸⁴

2.4. Celal Esad'ın Opera Çalışmaları

2.4.1. Viyana'da İlk Türk Operası: Şaban

Cumhuriyet'ten önce müzik alanında Batılı normlara ulaşma, Batılılarca beğenilecek bir Türk müziği üretilmesi çalışmalarının adımları atılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in yeni müzik anlayışı ise müzikte reformu destekleyen Mustafa Kemal Paşa'nın fikirleri ve çalışmalarının etkisiyle Türk müziğinden motiflerini içeren, Batı tekniği ile desteklenen dinamik ve neşe ifade eden yeni bir müzik olmuştur.¹⁸⁵

¹⁸² Ümit, a.g.e., s.186.

¹⁸³ Diyarbakirli, a.g.e., s.308-309.

¹⁸⁴ Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, S.473, s.6-7.

¹⁸⁵ Ahmet Özgiray, “Atatürk ve Musiki”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.15, 1 Mayıs 1995, s.288.

Aldığı dersler, dinlediği konserler, arkadaşlarıyla icra ettiği müzikler ve tiyatro alanında verdiği eserlerle operada da kendini geliştiren Celal Esad da Türk müziğini çok sesli bir hale getirerek, Batı'ya tanıtmayı kendine amaç edinmiştir. Bu hedefle “Şaban” adında bir opera yazan Celal Esad, İstanbul'da müzik eserleri yayınlayan Darülbeyti öğretmenlerinden Victoria Radeqlia'ya, yazdığı operanın armoni ve orkestrasyonlarını yapmasını teklif etmiştir. Radeqlia, bu teklifi kabul etmiş, birkaç ayda opera hazır hale getirilmiştir. Celal Esad, Şaban operasını hangi fikirden yola çıkarak meydana getirdiğini, operanın sahneye konmadan önceki serüvenini şu ifadelerle anlatmıştır:

“Milli zevke uygun fakat Avrupa zevki ve kılığı ile yapılacak bir eserin Avrupalılar tarafından nasıl karşılanacağını, Batı dünyasında Macar ve Rus musikilerinin yaptığı milli tesiri bırakıp bırakmayacağını denemek istedim. Bu düşünce ile Şaban adını verdiğim bir opera-komik hazırladım. Musiki ile daha ziyade bir memleket meselesi olarak uğraştığım, besteci olmadığım için bestecilerin fikrine uygun bir şekilde hazırlanması içindeğerli bir besteciye başvurdum. Uzun müddetten beri aramızda yaşadığı için zevklerimizi iyi tanıyan, memleketimizin musikisine ruh ve kulak yakınlığı olan Prof. Victor Radeqlia ile işbirliği yapmaya karar verdim. Radeqlia iyi bir orkestra şefi, birinci sınıf bir piyanistti, Paris konservatuvarını birincilikle bitirmişti. Eserin librettolarına esas olacak Türk motiflerini ben seçiyor, bu motiflerin düşüncelerime uygun olarak hazırlanmasına nezaret ediyordum; Türk zevkinden ayrılan yerlerde Radeqlia'yı uyarıyordum. Böylece altı aylık bir çalışmadan sonra Şaban opera-komiğini meydana getirdik.”¹⁸⁶

Celal Esad'ın, para kazanmak için İstanbul'a hizmetçilik yapmaya giden karısını aramak amacıyla Anadolu'dan gelen Şaban isimindeki köylünün İstanbul'daki maceralarını¹⁸⁷ kaleme aldığı operanın müzikleri, Dede ve İtri gibi müzik üstatlarının eserlerinden alınmıştır.

İstanbul'da henüz bir opera sahneleme imkânı olmadığı için Celal Esad, eserini Viyana Operası Müdürü Gregoire'a göstermek amacıyla Viyana'ya götürmüştür.

¹⁸⁶ Sevgil, **Türk Tiyatrosu Tarihi V: Meşrutiyet Tiyatrosu**, s.291.

¹⁸⁷ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.132. Metin And, “Celal Esad Tiyatroda da Vardı”, **Popüler Tarih**, Haziran 2001, s.99; Eserin konusu burada şöyle aktarılmıştır: “Oyunun kahramanı Şaban, karısı Ayşe'yi köyünde bırakarak İstanbul'a gelir, simit satarken Yaşar Bey adında zengin bir adamın karısına tutulur. Kadından da yüz bularak, bir gece konağa gizlice girmeyi dener fakat yakalanır. Benzer olaylardan sonra İstanbul'a gelen karısı Ayşe ile mutlu olarak köyüne döner.”

Eseri piyanoda çalan ve beğenen Gregorie, sahnelenmeyi bekleyen birçok eser olduğu için Celal Esad'ı eserini daha çabuk sahnelemesine yardımcı olabilecek meşhur Fransız Josef Operası Müdürü'ne Raul Mader'e yönlendirmiştir. Mader, eseri dinledikten sonra fevkalade enteresan bulduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁸ Ardından opera, sahnelenmeye karar verilmiş ve eser, Almanca ve Türkçeyi iyi bilen bir kişi bulunamadığı için önce Celal Esad tarafından Fransızca'ya çevrilmiş, daha sonra ise filolog ve müzik tarihçisi Dr. Richard Batka tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir.¹⁸⁹ Provalar başlamış, bir taraftan maket ve dekorlar hazırlanmıştır. Öte yandan, kırk kadar dansçı kız provalarda, Anadolu'nun motiflerini yansıtan bu eseri bir Batı sanatıyla sahnelemekte zorlanmış, bu durum ilginç anlar yaşanmasına sebep olmuştur. Celal Esad, bu anları hatıralarında, *“Dansın dokuz sekizlik olmasından piyanist çok müşkülât çekiyor, kızlar da şaşırıyordu. Ben sesimle dansın ritmini gösterirken bütün kızlar gülüşüyor ve kulaklarının alışmadığı bu temponun güçlüğü karşısında müşkülât çekiyorlardı. Nihayet notaların yazılış şeklini değiştirmeye mecbur kalmıştık.”* cümleleriyle ifade etmiştir.

Celal Esad'ın dekorunu 1903'te Saint Louis'te düzenlenen uluslararası sergi için yaptığı “Türk Mahallesi” tasarımından ilhamla hazırladığı¹⁹⁰ opera, 20 Şubat 1918'de, Kaiserjubiläums-Stadtheater'de (Volksoper) sahnelenmiştir.¹⁹¹ Şaban'ı Herr von Mainau sahneye koymuş, orkestrayı ise Herr von Sternich yönetmiştir.¹⁹² Aynı tarihte düzenlenen gala gecesinde, oyunun ardından Celal Esad ve Radeaglia sahneye davet edilmiş ve uzun süre izleyiciler tarafından alkışlanmıştır. Orada bulunan Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa, Celal Esad'ın elini sıkarak, tebrik etmiş ve *“Bu gece memleketimde yaşadım, gözlerim yaşardı.”* diyerek beğenisini dile getirmiştir.¹⁹³ İlk gösterimde, dönemin ünlü müzisyen ve opera sanatçısı Franz Lehar

¹⁸⁸ Burhan Arpad, “Memleketimizde Opera ve Operet Tecrübeleri”, **Perde ve Sahne Dergisi**, S.16, Temmuz 1942, s.6.

¹⁸⁹ Töre, **II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyeler)**, s.247.

¹⁹⁰ And, “Celal Esad Tiyatroda da Vardı”, s.99.

¹⁹¹ Metin And, **Türk Tiyatro Tarihi: Başlangıcından 1938'e**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2004, s.156.

¹⁹² Nutku, **Darülbeydi'nin Elli Yılı (Darülbeydi'den Şehir Tiyatrosu'na)**, s.41.

¹⁹³ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.133.

da bulunmuş, Celal Esad'ı tebrik eden sanatçı, ona imzalı bir fotoğrafını hediye etmiştir.¹⁹⁴

Hiçbir opera arka arkaya bir iki defadan fazla oynamamasına rağmen Şaban, Viyana'da yedi defa temsil edilmiş, İstanbul'da da Almanca olarak sahnelenmiştir.¹⁹⁵ Operaya ilişkin Viyana basınında birçok yazı çıkmıştır. Şaban, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin "ilk sanat elçisi" olarak nitelendirilmiş, kaleme alınan yazılarda metnin saflığına değinilirken, müziği ise sert eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁹⁶ "Neue Freie Presse" gazetesi 21 Şubat 1918 tarihli sayısında, Şaban'dan "*Sevimli zararsızlığı ve bizim için yeni olan havası ile böyle bir komedyanın seçimi kendine özgüdür.*" sözleriyle şeklinde bahsetmiştir. 21 Şubat 1918 tarihli "Wiener Tagblatt" gazetesinde Şaban ile ilgili "*Kötü olmayan, zararsız olan bu oyun üç bölümlüktür. Dramatik yanı hiç dikkate alınmamış, gevşek liflerle bağlı, bir aksiyonu çıkartacak güçte değildir.*" yorumunda bulunulmuştur. "Neuigkeits-Welt-Blatt" gazetesinde, 22 Şubat 1918'de yer alan yazıda ise Radeglia'nın müziği, "*Dalmaçya doğumlu Herr Radeglia'nın Türk müziğini modernleştiren bir temsilci olarak alıp almıyacağımızı bilmiyoruz, çünkü müziğinin ancak bir bölümü Doğu havasını taşıyordu.*" cümleleriyle eleştirilmiştir. "Fremden-Blatt" adlı gazetesinin 21 Şubat 1918 tarihli sayısında Joseph Heller tarafından, söz konusu operete ilişkin şu ifadeler kaleme alınmıştır:

*"Eserin metni bize çok az şey veriyor. (...) Celal Esad Bey muhakkak ki kabiliyetli bir yazar, eğer bizim dünyamızın profesyonel bir tiyatro adamı olsaydı teknik bilgi edinir ve iyi şeyler yazabilirdi, böylece kendi ülkesini bu yolda bir adım daha ileri attırırdı."*¹⁹⁷

Şaban'ın İstanbul'da sahnelenmesinin ardından Times'ın İstanbul muhabirinin kaleme aldığı bir makale, gazetelerde yayımlanmıştır. Makalede, "*Türkler bu operayı oynamak teşebbüsünde göstermediler. Oyun seyahat halinde bulunan bir Viyana operet heyeti tarafından Almanca olarak oynanmıştır. Pek hoş bir raks olan ve hakiki Türkler tarafından oynanan zeybek oyunu şiddetle alkışlanmıştır. Bestekar Radeglia epeyce yeknesak olan Türk musikisini canlandırmak hususunda pek çok muvaffak olmuştur. Şark musikisinin*

¹⁹⁴ Burhan Arpad, "Hepsi Bir Rüya!.. 46 Yıl Önce Operetler Diyarı Viyana'da Bir Opereti Oynanan Türk Celal Esad", **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1964, s.6.

¹⁹⁵ Eyice, **Belleten**, s.181.

¹⁹⁶ Nutku, **Darülbeyaz'ın Elli Yılı (Darülbeyaz'den Şehir Tiyatrosu'na)**, s.41.

¹⁹⁷ **A.e.**, s.41-42.

ahengini muhafaza etmekle beraber buna Puccini'yi hatırlatacak parçalar da karıştırmıştır.” yorumları yapılmıştır.¹⁹⁸

Şaban Operası ile ilgili İkdâm gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet tarafından kaleme alınan bir değerlendirme yazısında, şunlar aktarılmıştır:

“Yedi sekiz aydan beri Viyana'nın (Folksoper) namındaki (Ahali) operasında verilmesi karargir olmuş ve istihzaratı da mümkün olduğu kadar ikmal edilmiş olan Şaban Operası, şubatın yirminci çarşamba gününün akşamı mezkûr operada verildi. Türkler için, şarkla alakadar olanlar için bu opera bir vaka-i mühimme idi. Viyana'nın Folksoper tiyatrosunda bir operanın kabul edilip oynanması, ehemmiyetsiz ve değersiz bir vak'a değildir. O bir hars ve marifet eseridir. Ona ne kadar merak edilse yeri vardır. Zaten gazeteler de bunu evvela bu nokta-i nazardan muhakeme ettiler. ‘Türkler bize takarrüp etmek arzusunda bulunuyorlar, kendilerini bize gösteriyorlar, iptida mabeyin orkestrası geldi. Şimdi de opera işitiyoruz. Üçüncüsü de resim sergisi olacak’ diyorlar. Biz Türkler meselede pek alakadardık. ‘Acaba ne diyecekler’ diye endişe içine düşmüştük.”¹⁹⁹

Burhan Arpad ise Celal Esad'ın Şaban eserine ilişkin Viyana'da yaşananları şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Viyanalı artistlere başörtü bağlamasını, raks etmesini, dua için ellerini nasıl tutmaları gerektiğini öğretebilmek için günlerce ve haftalarca tatlı yorgunluklar, ilk gecenin heyecanları, kırmızı kadife perdeli locaları, yaldızlı giriş yerini, perde açılmadan az önce gizlice seyrettiği salon, son sahneyle inip alkışlarla, bir daha, bir daha... Perde açılışı, ışıklar sönünce uzun uzun daldığı karanlık ve boş sahnenin Fındıklı dekoru, simitçi Şaban ile köylü kızı Ayşenin sevişmeleri, Viyana opera sanatçılarının Radeqlia müziğini okuyuşları... Hepsini bastıran bir an, bir tatlı anı daha var. Viyana operetlerinin en güzellerinin bestecisi büyük usta Franz Lehar'ın, ilk gece oyunundan sonra ‘Herrn Djelal Esad Bey’e diye ve dostça satırlarla imzaladığı bir fotoğrafını armağan etmesi.”²⁰⁰

¹⁹⁸ Burhan Arpad, “Memleketimizde Opera ve Operet Tecrübeleri”, **Perde ve Sahne Dergisi**, S.16, Temmuz 1942, s.6.

¹⁹⁹ Ahmet Cevdet, “Şaban Operası 1”, **İkdâm**, No:7572, 10 Mart 1918, s.1. ; Ahmet Cevdet, “Şaban Operası 2”, **İkdâm**, No: 7575, 13 Mart 1918, s.1.’de yazının devamı neşredilmiştir.

²⁰⁰ Arpad, “Hepsi Bir Rüya!.. 46 Yıl Önce Operetler Diyarı Viyana’da Bir Opereti Oynanan Türk Celal Esad”, s.6.

Celal Esad, Şaban operasına ilişkin tecrübesini, “*gayeye yaklaşmak yolunda, esasa yakın bir adım*” sözcükleriyle tarif etmiş, Şaban’ın bu yolda gidilirse başarılı bir sonuç yakalanabileceğine dair inancını kuvvetlendirdiğini belirtmiştir.²⁰¹

2.4.2. Diğer Opera Çalışmaları

Öte yandan, Celal Esad’ın yazdığı “Saatçi” ve “Büyük İkramiye” gibi operetler de müzikli oyunların ilgi gördüğü dönemde Darülbedayi’de sahnelenmiş, dönemin ünlü sanatçıları Hazım Körmükçü, Behzat Budak, Emin Belig tarafından temsil edilmiştir.²⁰²

Darülbedayi’de 1931-1932 döneminde müzikli piyesler sahnelenmeye başlanmış, metni ve bestesi Celal Esad’a ait komedi türündeki “Saatçi” opereti de bu dönemde sahneye konulmuştur.²⁰³ Operetin Celal Esad tarafından yazılmış metninin ve dönem kıyafetli karakterlerin çizimlerinin²⁰⁴ yer aldığı üç adet defter ile eserin notalarının bulunduğu bir müzik defteri, MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi’ndedir. Celal Esad’a ait bu müzik defterinin ilk sayfasında “Darül-Bedayi Saatçi Operet 3 perde” ifadelerinin hemen altında “Müzik Djelal Esat bey” ifadesi yazılıdır.²⁰⁵

Arseven ile Yusuf Sururi’nin yazıp bestelediği “Büyük İkramiye” adlı oyun da söz konusu dönemde sahnelenmiştir. Bu oyun, hanları apartmanları rehinde olan Cavidan’a sevdalı Şadan adında yoksul bir genci konu alır. Şadan’ı seven “Kimyonizade” lakaplı varlıklı bir tüccar, Cavidan’ın mallarını kurtarmış, karşılığında Cavidan’la evlenmek istemiştir. Şadan, ne yapacağını kara kara düşünürken Laz kayıkçı Daniş’in nasihati üzerine bir piyango bileti alır ve 500 bin liralık büyük ikramiye Şadan’a çıkar. Zengin tüccarı bir şekilde savuşturan Şadan,

²⁰¹ Burhan Arpad, “Memleketimizde Opera ve Operet Tecrübeleri”, **Perde ve Sahne Dergisi**, S.16, Temmuz 1942, s.6.

²⁰² Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.309; Burhan Arpad, “İstanbul’da Operetler IV”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1984, s.2.

²⁰³ Sevgil, **Türk Tiyatrosu Tarihi II: Cumhuriyetin İlk On Yılında**, s.51.

²⁰⁴ MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Celal Esad Arşivi, bkz.: Ek 30.

²⁰⁵ MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Celal Esad Arşivi, bkz.: Ek 31.

sonunda Cavidan ile evlenir.²⁰⁶ İstanbul Şehir Tiyatrosu’nun 1932-1933 döneminde, Büyük İkramiye opereti onüç defa sahnelenmiş, Celal Esad’ın bu eseri için 314 lira telif hakkı ödenmiştir.²⁰⁷

Halide Edip Adıvar’ın kaleme aldığı, bestesini Suriyeli Vedî Sabrâ’nın yaptığı 1918’de sahnelenen “Kenan Çobanları” operası için oluşturulan kurulda yer alan Celal Esad, operanın bazı dekorlarını Viyana’da yaptırma görevini üstlenmiştir.²⁰⁸

Öte yandan, Sahir Opereti ve Yeni Operet topluluklarının maddi sıkıntılar sebebiyle dağılması üzerine Celal Esad, Hikmet Bey²⁰⁹, tüccar Fazıl Bey ile Apollo Sineması’nı tutarak, 1923’te Kadıköy’de Hale Opereti’ni kurmuştur. Dağılan Sahir Opereti’nin Cemal Sahir dışındaki tüm operetçileri kadroya alındıktan sonra Hale Opereti, perdesini açmış; operetin rejisörlük görevini de Celal Esad üstlenmiştir.²¹⁰ Sahneye koyduğu eserlerle opera sevenlerden alkış toplayan bu kurum oldukça tutulmuş, öyle ki kentin karşı yakasından Hale Operası’na gelmek isteyenler için ek vapur seferleri düzenlenmiş, çevrenin seçkin kimseleri buraya yoğun ilgi göstermiştir.²¹¹

2.5. Film ve Senaryo Çalışmaları

2.5.1. Münih’te Trans Orient Film Şirketi

Celal Esad, Almanya’nın Münih kentinde bulunduğu günlerde rastladığı fotoğrafçı Kenan Reşit (Enginsoy) Bey, Celal Esad’a bir sinema atölyesinde film çekerek geçimini sağladığını, savaş dolayısıyla Amerika’dan film gelmediği için Münih’te birçok kişinin film çektiğini anlatmış ve birlikte bir film çekmeyi teklif etmiştir. Bu teklifi kabul eden Celal Esad, Münih’te oturan Necmeddin Molla ve Münih Konsolosu olan İsmail Hakkı Bey’in de ortaklığıyla 1918’de “Trans Orient Film”

²⁰⁶ Metin And, **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.509.

²⁰⁷ Sevengil, **a.g.e.**, s.60.

²⁰⁸ **Temaşa**, No:615, Ağustos 1334/1918, s.5. ; Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi V Meşrutiyet Tiyatrosu**, s.275.

²⁰⁹ Hikmet Bey, Nazım Hikmet’in babasıdır.

²¹⁰ Sevengil, **Türk Tiyatrosu Tarihi V Meşrutiyet Tiyatrosu**, s.291.

²¹¹ Arpad, **a.g.e.**, s.2.

isminde bir şirket kurmuştur. Yazmak eylemine hiç de uzak olmayan Celal Esad, şirketin kurulmasının ardından kollarını sıvayıp “Die Tote Wacht” (Koruyan Ölü ya da Dirilen Ölü) başlıklı bir senaryo yazmıştır. Daha sonra bir film atölyesi kiralanmış, Münih’in en meşhur artistlerinden Lydia Lay yüksek bir ücretle filmde oynatılmıştır. Görüntü yönetmenliğini Kenan Reşit’in, rejisörlüğünü Celal Esad’ın yaptığı filmin çekimleri, 15 günde tamamlanmıştır.²¹² Bir prolog (tanıtma yazısı) ve altı bölümden oluşan filmde, Kurt Sticler ve Nejat Siner²¹³ ile Münih’in ulusal tiyatro oyuncularını rol almıştır. Çekimler bittiğinde Amerika’dan filmler gelmeye başladığı için filmi satmak çok zor olmuştur. Film, ancak Celal Esad İstanbul’a döndükten sonra Necmeddin Molla tarafından satılabilmektedir.²¹⁴

Celal Esad, büyük kente gelen iki kız kardeşe musallat olan şeytan ruhlu bir adamı anlattığı²¹⁵ bu fantastik dram türü senaryo çalışmasıyla Avrupa’da senaryo yazan ve film çeviren ilk Türk sanatçısı olmuştur.²¹⁶ Celal Esad’ın “Ölüm Kulesi” ile “Semra ve Turgut” adlı iki senaryo çalışması daha bulunmaktadır.²¹⁷

2.6. Müzik Çalışmaları

Henüz on iki yaşlarındayken babasından kalma ud ile müzik sanatına giriş yapan Celal Esad, Lavtacı Andon’dan ud dersleri almıştır. Çocukluğu, büyüdüğü konakta, babasından kalma sazları çalan kalfalarla yapılan fasıllarla geçen Celal Esad, o yıllarda sırtta taşınarak geçen ve istenildiğinde beş kuruş karşılığında valsler, polkalar ve marşlar çalan latarnalar, sapından çevrildiğinde armonik sesler çıkartan “aristo” adındaki aletten müzikler dinlemiş, askeri bandonun çaldığı parçalara hayran olmuştur. Bir süre sonra kulağı yüksek sesli müziklere alışan Celal Esad, Harbiye-i Şahane’de eğitim aldığı sırada Mızıka-i Hümayun’da viyolonsel çalan ünlü müzisyen Cemil Bey’den viyolonsel dersi almıştır. Bu enstrümanı çalmada ilerleyen Celal

²¹² Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.145.

²¹³ Agah Özgüç, **Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü**, 1914-2014, yay haz Kemal Özdemir, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014, s.23.

²¹⁴ Arseven, **a.g.e.**, s.145.

²¹⁵ Özgüç, **a.g.e.**

²¹⁶ Turhan Gürkan, **a.g.e.**

²¹⁷ Nejat Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.310.

Esad, piyano, flüt ve keman çalan arkadaşlarıyla bazı günler bir araya gelerek, Batı müzikleri çalmıştır.

Ud ve viyolonselın yanı sıra piyano, akordeon, gitar, mandolin de çalabilen Celal Esad, enstrüman çalarken doğaçlama melodileri kısık sesle mırıldamaktan hoşlanmıştır. Müzikte romantik bir üslup takınan Celal Esad, birçok sanat dalı gibi müzikte de oldukça kabiliyetli olduğunu kanıtlar nitelikte işlere imza atmıştır.²¹⁸

Union Française Kulübü'nde, Fransa Elçiliği'nin himayesinde ve İtalya'dan gelen maestro Nava'nın idaresinde, Avrupa'dan gelen müzisyenlerin her hafta verdiği senfonik konserlere katılan Celal Esad, hatıralarında Türklerin bu konserleri dinlemesinin uygun bulunmadığını, bu sebeple hafiyelerin bir yankesici kılığında Türklere isimlerini sorup Yıldız Sarayı'na bilgi verdiklerini anlatmıştır.²¹⁹

Resim 5:Taha Toros Arşivi'nde yer alan bir fotoğrafta Celal Esad (sağda), viyolonsel çalarken, yanında Mabeyin Mütercimi Rasim Bey, Martino, Yokanidis ile görülmektedir. (TT517118)

Darülbeyazıt'ın müzik faaliyetlerinde aktif rol alan Celal Esad, Türk müziğinin uluslararasılaşması için ilk teşebbüsleri gerçekleştirenlerden biri olmuştur.²²⁰ Bu doğrultuda, Türk müziğinin kendine has motiflerini değiştirmeden orkestraya

²¹⁸ Nejat Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.309.

²¹⁹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.131.

²²⁰ Burhan Arpad, "Memleketimizde Opera ve Operet Tecrübeleri", **Perde ve Sahne Dergisi**, S.16, Temmuz 1942, s.4.

uyarlama teşebbüsünde bulunan Celal Esad'ın bu çalışmaları sonucunda, “Zevki tarab peşrevi”, “Dedenin semaisi” gibi bazı eserler elde edilmiştir. Celal Esad'ın bundan sonraki adımı, söz konusu eserleri batı enstrümanlarıyla buluşturarak konserler vermek olmuştur. Beyoğlu'ndaki Alman Totonya Kulübü'nde böyle bir konser verilmiş ve bu konser, ilgiyle karşılanmıştır.²²¹

Celal Esad, Kadıköy Halkevi tarafından 22 Aralık 1945'te Hulusi Öktem yönetiminde gerçekleştirilen “Yaylı Sazlar Orkestrası ve Piyano Refakatinde Koro Konseri”nde solist olarak yer almıştır.²²²

Eşi Leman Arseven, Celal Esad'ın çalışmaktan yorulunca enstrüman çalarak dinlendiğini, bu esnada doğaçlama melodilerle kendi ezgilerini oluşturduğunu fakat bunları hiçbir zaman notaya dökmediğini belirtmiştir.²²³

Semavi Eyice, Belleten'deki nekrolojisinde, Celal Esad'ın Muhlis Sabahattin hakkında bir monografyasının olduğunu ve bunun İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu ifade etmiştir. Fazlı Arslan ve Oya Levendoğlu, kaleme aldıkları “Celal Esad Arseven'in Musiki Çalışmaları Üstüne” başlıklı makalesi için bu konu hakkında bir araştırma yapmıştır. Makalede, Celal Esad'ın bu kitabını hiçbir katalogta bulamadıkları, Celal Esad'ın Muhlis Sabahattin ile ilgili Türk Tiyatrosu'nda “Muhlis Sabahattin ve Sahne Musikimiz” başlıklı bir yazısı olduğu belirtilerek, konuya ilişkin şu bilgiler verilmiştir:

“Berrak Taranç'ın Muhlis Sabahattin ile ilgili eserinden, (Operet Kralı'nın Gizli Dünyası Muhlis Sabahattin, izmir, 2005) yola çıkarak başka bilgilere ulaştık. Celal Esad'ın 'Türk Tiyatrosu'nda bir yazı yazmış olduğunu öğrendik. 'Muhlis Sabahattin ve Sahne Musikimiz' Türk Tiyatrosu, sayı 202, (Mart 1947), s.2; Aynı sayıda Muhlis Sabahattin ile ilgili olarak bir yazıyı da Burhan Arpad yazmıştır. 'Muhlis Sabahattin Hayatı ve Eserleri', s. 3; Türk Tiyatrosu'nun 210. sayısında Muhlis Sabahattin hakkında bir başka yazı da adı geçen süreli yayın tarafından yazılmıştır. Yine Türk Tiyatrosu'nun 209. sayının arka kapağında Burhan Arpad'ın yazdığı belirtilen Büyük Halk Bestecisi Muhlis Sabahattin, Hayatı, Eserleri, Musikimizdeki Yeri adlı kitabın reklamı ve fiyatı yer almaktadır. Bu kitabı birkaç kütüphanede gördük. Semavi Eyice, Celal Esad'a ait olduğunu belirttiği bu kitabın sadece İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde olduğunu kaydeder. Adı geçen üniversite

²²¹ A.e.

²²² “CHP Kadıköy Halkevi Konser Davetiyesi”, **Tanin**, 22 Aralık 1945, s.4.

²²³ Edibe Dolu Kırdar, “Harika İhtiyar Öldü”, **Hayat**, S.49, 2 Aralık 1971, s.30.

kütüphanesinde yaptığımız araştırma sonucunda orada bulunan kitabın da Burhan Arpad'ın derlemesi olduğu ortaya çıktı. Eyice'nin kaydına göre, sayfa sayısı, basım yeri ve tarihi tamamen aynı. Eyice ile yaptığımız görüşmede, Belleten'deki yazının üzerinden yıllar geçtiğini, bize yardımcı olmayacağını belirtti. Ayrıca Berrak taranç, Muhlis Sabahattin ile ilgili çalışmasını 18 yılda hazırladığını ve Celal Esad'a ait bir kitap görmediğini ifade etti. Burhan Arpad'ın derlemesinde bulunan ilk yazı, Celal Esad'ın Türk Tiyatrosu sayı 202'deki yazısıdır. Orada Celal Esad'ın çizdiği bir Muhlis Sabahattin krokisi de vardır. Muhtemelen Eyice bu kitabın Celal Esad'a ait olduğunu sanmış diğer yazarlar da bunu takip etmiştir.”²²⁴

Celal Esad'ın Muhlis Sabahattin ile ilgili sadece bir yazı yazmakla kalmadığı Burhan Arpad'ın kaleme aldığı köşe yazılarından anlaşılıyor. Arpad, bir yazısında ölüm yılında Arseven'in girişimiyle Tepebaşı Tiyatrosu'nda bir Muhlis Sabahattin gecesi hazırlandığını, hatta bir dergi ve broşür de basıldığını aktarmıştır. Programda rol alacak sanatçıların bir araya gelip ilk provayı yaptığını anlatan Arpad, bu girişimin bürokratlar tarafından sudan sebeplerle engellendiğini belirtmiştir.²²⁵ Arpad, bir diğer yazısında Celal Esad ile birlikte Muhlis Sabahattin'e bir mezar taşı yapma girişiminde bulunduklarını, bu girişimin ünlü bir tiyatrocu tarafından engellendiğini ifade etmiştir.²²⁶

2.6.1. Mehter Takımını Yeniden Canlandırma Çalışmaları

1826 yılında Sultan II. Mahmut zamanında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Mehter takımı da tarihin derinliklerine karışmıştır. Celal Esad, I. Dünya Savaşı öncesindeki Türkçülük hareketinin de etkisiyle Türk ordusunun ve Osmanlı Devleti'nin mirası olan Mehter takımını yeniden canlandırmak için çalışmalar yapmıştır. Bu kapsamda, 1911 yılında bir Mehter takımı oluşturulmuş, ilk konser 1911'de verilmiş ve çeşitli etkinliklerle mehter geleneği yaşatılmaya çalışılmıştır. İlk konserde, piyanoda Radeglia, kemençede ise Anastas olmak üzere, armonili bir ahenk ile Asım Bel'in rast peşrevi, süzinak ve süzidilara peşrevleri, zevkutarab makamında eserleri çalınmıştır.²²⁷

²²⁴ Fazlı Arslan, Oya Levendoğlu Öner, “Celal Esad Arseven'in Musiki Çalışmaları Üstüne”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.182, Ekim 2009, s.227.

²²⁵ Burhan Arpad, “Dünya'da İzler Bırakmak!..”, **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1979, s.2.

²²⁶ Burhan Arpad, “Beşikten Mezara”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1981, s.2.

²²⁷ Mehter Musikisi Bestekar: Bestekar Mehterler-Mehter Havaları, Haydar Sanal, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, s.285.

Celal Esad, Mehter Takımı'nın ilk konseri dolayısıyla “Türk Musikisi ve Yeniçeri Mehter Mızıkası Hakkında Mütalaat”²²⁸ adlı bir eser yayınlamıştır. Eserin ilk sayfasında, “Türk musikisinin teşvik ve ihyası maksadıyla Celal Esad Bey tarafından ilk defa olmak üzere tertip ve ihya edilen tarihi ve musiki müsamere dolayısıyla Türk musikisi ve yeniçeri mehter muzıkası hakkında mütalaat” cümlesine yer verilmiştir.²²⁹ Eserde, ne Avrupalıların ne de Türklerin köken ve nitelik açısından orijinal olan Türk müziğinin üzerinde durmadığını belirten, Türk sanatları arasında en fazla Türk müziğinin kaybolma tehlikesi olduğuna dikkati çeken Celal Esad, Türk müziğinin kıymeti vurgulamış, bu sanatın muhafazası için yapılacak Mehter Takımı konserlerinin Türk'ün müzik dağarcığını ortaya koyacağını ifade etmiştir.²³⁰

Resim 6: Arif Mehmed Paşa'nın “Mecmu'a-i Tesavir-i Osmaniye” adlı resmi (Timur VURAL, “Mehter Geleneğinin Yaşayan Kimliği”, The Journal of Academic Social Science Studies, No.46, Nisan 2016, s.29.)

Müze-i Askeri-i Osmani Müdürü Ahmed Muhtar Paşa ve Arseven'in çalışmaları sonucunda, 1914'te Müze-i Askeri-i Osmani bünyesinde “Mehterhane-i Hakani” adıyla bir takım kurulmuştur.²³¹ Bu mehter takımının kıyafet ve çalgıları, Arif

²²⁸ Celal Esad, **Türk Musikisi ve Yeniçeri Mehter Mızıkası Hakkında Mütalaat**, İstanbul, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1911-12, 15 s.

²²⁹ Celal Esad Arseven, **Türk Musikisi ve Yeniçeri Mehter Mızıkası Hakkında Mütalaat**, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1327 (1911-1912), s.1-15.

²³⁰ Bu eserin incelendiği bir makale, Fazlı Arslan ve Oya Levendoğlu Öner tarafından kaleme alınmıştır. Fazlı Arslan, Oya Levendoğlu Öner, “Celal Esad Arseven'in Musiki Çalışmaları Üstüne”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.182, Ekim 2009, s.219-240.

²³¹ Fazlı Arslan, Oya Levendoğlu Öner, **a.g.e.**, s.225.

Mehmed Paşa'nın "Mecmu'a-i Tesavir-i Osmaniye" adlı resmine göre ayarlanmıştır.²³²

Mehterhane'nin eski repertuarı, 1826 tarihinden sonra pek uzun sayılmayacak bir zaman içinde unutulduğu için Muallim İsmail Hakkı Bey, Ahmed Muhtar Paşa, Ali Rıza Bey (Şengel), Muallim Kazım Bey (Uz), yeni mehter için güftelerinde Türklüğü işleyen havalar bestelemiştir. Eski üflemeli mehter sazları ve bunları çalabilecek kişiler bulunamadığı için farklı enstrümanlarla "Batı tonalitesine yakın makamlardaki" eserler armonize edilerek çalınmış, bir süre sonra birtakım düzenlemelerle aslına daha uygun bir Mehter Takımı kurulmaya çalışılmıştır. Savaş yılları boyunca askeri müzede halka konserler veren ve aslında büyük ilgi gören takım, 1935'te Milli Müdafaa Vekâleti'nce bir kez daha kapatılmıştır.²³³

Mehteri canlandırma konusundaki bu girişimler başarıyla sonuçlanmasa da Celal Esad'ın sanatın her dalında Türk kültürünün yaşaması ve bilinmesi için sürekli çalıştığını göstermiştir. Celal Esad, Türk müziğinin uluslararasılaşması ile ilgili tecrübelerini şu cümlelerle anlatmıştır:

*"Bu teşebbüslerden aldığım ameli netice, bizim musikimizin olduğu gibi armonize edilmesinin matlup neticeyi vermediğidir. Bunun üzerine, Rusların ve Macarların yaptığı gibi bazı motifleri işlemek ve buna milli bir ruh ve karakter vermek suretiyle gaye için yeni bir tecrübe yapmağa karar verdim. Nasıl ki Meşrutiyet'i müteakip mimarimizde aynı bocalamalar, araştırmalar olmuş ve mimarimizi yenileştirmek fikri altında başlayan eski dini mimariyi taklit ceryanı istenilen neticeyi hiçbir zaman vermemişse, eski zevki, ruhu, ve nisbetleri yeni eserlerde yeni yaşayış esaslarına göre tatbik etmek nasıl mimarımızın tutması lazım geldiği yol ise musikide de aynı yoldan geçmek, yani eskiyi hali ile bırakmak, kat'iyen armonize etmemek ve bugün bazı Avrupa mukallitlerinin yaptığı gibi şarkılarımıza taklit Avrupa şivesini katmamak lazımdı. Yapılabilecek yegâne şey, bu musikiyi, bugün nasıl eski binaları göz önünde bulundurarak göz zevkimizi zenginleştirmek imkanını buluyorsak; aramızda yaşatarak ve olduğu gibi muhafaza ederek kulak zevkimizi ve ruhi orjinalitemizi kaybetmemekti."*²³⁴

²³² Doç. Dr. Timur VURAL, "Mehter Geleneğinin Yaşayan Kimliği", **The Journal of Academic Social Science Studies**, No.46, Nisan 2016, s.29.

²³³ Bülent Aksoy, "Tanzimattan Cumhuriyete Musiki ve Batılılaşma", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1234.

²³⁴ Burhan Arpad, "Memleketimizde Opera ve Operet Tecdübeleri", **Perde ve Sahne Dergisi**, S.16, Temmuz 1942, s.4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARSEVEN'İN ŞEHİRCİLİK VE MİMARİ ÇALIŞMALARI

3.1. Şehremaneti Umur-ı Fenniye ve İstatistik Müdürlüğü

Celal Esad, sanatın çeşitli alanlarında kıymetli eserler vermekle kalmamış, hayatının büyük bir bölümünü de İstanbul çalışmalarına adanmıştır. Amerika Saint Louis'te gerçekleştirilen fuara Türk mahallesi ve çarşısı için hazırladığı proje için çalışırken, İstanbul hakkında etüt yapan Celal Esad, daha sonra bu araştırmaları derinleştirmiş ve 1908'de İstanbul'un ilk arkeoloji planını çıkarmıştır. Celal Esad, 1912'de "Eski İstanbul", 1913'te "Eski Galata ve Binaları", Fransızca yayınlanan, daha sonra Rusçaya da tercüme edilen "Constantinople de Byzans à Stamboul" gibi bu aziz kente ilişkin kıymetli eserler vermiştir.

Celal Esad, Paris'ten İstanbul'a döndüğü 1909 yılı ortalarında, çeşitli gazetelerde şehirciliğe dair yazılar yazmıştır.²³⁵ Celal Esad, 1912'de Galata Tahrir-i Musakkafat Reisliği (binaları kayıt dairesi) yapmıştır. İstanbul'da 1855 yılında bir büyükşehir belediye yönetimi örneği olan "Şehremaneti" modeli uygulamaya konulmuş ve sınırlı değişikliklerle 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²³⁶ Celal Esad'ın bu yazılarını ve Paris'te Fransızca olarak basılan kitabını gören Şehremini (belediye başkanı) operatör Cemil Paşa'nın Celal Esad'a birlikte çalışmayı teklif etmesi üzerine Celal Esad, 1912 yılı sonlarında²³⁷ Şehremaneti Umur-ı Fenniye ve İstatistik Müdürlüğü'ne tayin olmuştur.

Hatıralarında, Cemil Paşa'nın istişareyi çok sevdiğini, her zaman çalışanların fikirlerini soran, ihtisasa önem veren bir ilim adamı olduğunu ifade eden Celal Esad, Cemil Paşa'nın şimdiki Gülhane Parkı²³⁸ için için planlar hazırladığını, kendisinin bu

²³⁵ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.116.

²³⁶ **A.e.**

²³⁷ Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s. 2

²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemil Topuzlu, **İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, yay.haz: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul, Arma Yayınları, 1994, s.131-135.

fikre itiraz ettiğini, İstanbul'un lağımları ve sokaklarından işe başlamak gerektiğini belirttiğini anlatmıştır. Buna karşılık Cemil Paşa, *“İstanbul'un lağımlarına başlayacak olursak bütün sokaklar kazılacak, çukurlar açılacak, toprak yığınları ve çamur içinde yürüyemeyen halk şikâyeteye başlayacak, gazeteler feryadı basacak, hükümet de bizi yerimizde bırakmayacak. Hâlbuki şimdiye kadar görmediği bir parkın zevki halkı memnun edecek ve mevkiimizi kuvvetlendirecek, bu sayede biz de şehri imar edebileceğiz.”* cevabını vermiştir. Celal Esad, gerçekten de parkın Cemil Paşa'nın şöhretini artırdığını, bu sayede diğer imar işlerini yapmaya imkân oluştuğunu belirtmiştir.²³⁹

Belediyede yaşadığı bir hadise, Celal Esad'ın Kadıköy Belediyesi Müdürlüğü'ne tayin olmasına sebep olmuştur. Bu hadise, Fransa'dan gelen ve Heyet-i Fenniye Başmühendisi olarak tayin edilen Auric ile yaşanmıştır. Yeni gelen başmühendisi tebrik etmek için birer birer onun odasına giden belediye memurlarının ardından Celal Esad da Auric'in odasına gitmiş, tebrik için elini uzatmış fakat Auric'in *“Size elimi veremem, çıkınız”* tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Celal Esad, *“Buradan çıkması lazım olan birisi varsa o da sizsiniz.”* diyerek odadan çıkmıştır. Bir süre sonra tekrar odaya giden Celal Esad, Auric'in *“Çıkınız, siz bir alçaksınız.”* cümlesine, *“O sözü size iade ediyorum. Memlekette düello yasak olmasına rağmen intihap edeceğiniz bir yerde düello etmek için şahitlerinizi bekliyorum.”* cümleleriyle karşılık vermiştir. Bu olay, Cemil Paşa'ya ve hatta Fransız sefiri Mr. Bompard'a kadar gitmiştir. Sefirin hususi dairesinde bir akşam yemeği düzenlenmiş, burada Auric ile Celal Esad barıştırılmıştır. Bu olaydan sonra Auric ile Celal Esad'ın aynı birimde çalışmasının uygun olmayacağını düşünen Cemil Paşa, Celal Esad'ı 1913'te Kadıköy Belediye Müdürlüğü'ne tayin etmiştir.²⁴⁰

3.2. Kadıköy Belediye Müdürlüğü

Ömrünün çoğunu Kadıköy'de geçiren Celal Esad, burada birçok kültür hareketlerine önyak olmuştur. Celal Esad, burada kitapsever çevresinden edindiği ciltler dolusu kitaplarla donattığı bir kitaplık kurmuş fakat kitaplık, çok geçmeden

²³⁹ Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, s.117.

²⁴⁰ A.g.e., s.119.

ilgisizlik sebebiyle dağılıp kapanmıştır²⁴¹ Onun Kadıköy bilgisi ve sevgisi, bir piyese dahi konu olmuştur. Karagöz'ü modernleştirmek amacıyla 1933-1934 yılında Kadıköy'de Süreyya Sineması'nda sahneye konmak üzere “*Karagöz'ün Kadıköy İhtisap Ağalığı*” adlı piyesi kaleme alan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun bu eserinde Karagöz, modern bir şehir haline getirilmesi istenen Kadıköy'ün belediye başkanı olur ve dönemin bu işlere akli erdiği söylenen iki meşhur adamıyla görüşür. Bunlardan biri Nazım Hikmet, diğeri de Celal Esad'dır.²⁴² Nitekim Kadıköy , Akşam gazetesi, 28 Teşrinisani/Kasım 1935 tarihinde, H.F imzasıyla kaleme alınan “Kadıköyüne Dair 2” başlıklı bir yazıda da Celal Esad'ın bir Kadıköy uzmanı olduğu belirtilerek, şu ifadelerle yer verilmiştir:

*“Kadıköyü'nü en çok tanıyanlardan biri ve belki de birincisi Celal Esad'dır. Bay Salah Cimcoz ile görüşürken 'Aman Celal Esad'a sor. O, adeta Kadıköy mütehassısıdır'. Size nazaran Kadıköy nasıl olmalı? Kadıköy'ü nasıl görmek istersiniz? Ben Kadıköy'ü hiçbir zaman şehirleşmiş, Beyoğlulaşmış olarak görmek istemem: Kadıköy şehre en yakın bir sayfiye idi. Söz, Kadıköy'ün eski eğlence yerlerinden açıldı. Celal Esad, “Kadıköy'ün eğlence yerleri mi? Modaburnu, Fener, Kalamış, Kuşdili, Yoğrtçu, Mühürdar, Haydarpaşa Çayırı... Haydarpaşa Çayırı Kadıköy'ün Kağıthane Çayırı gibi bir yeri idi. Hatta biraz kibarlar Kağıthane Çayırı'na gitmezler, buraya gelirler idi. Bu çayırda kuzular çevrilir, sofralar kurulur, irmik helvalar, patlıcan dolmaları dökülür saçılırdı. Sair zamanlar kadın erkek piyasa edilirdi. Kadınlar ayrı erkekler ayrı... Artık bakışmalar, laf atamalar, neler de neler. Bir Mayıs'ta mutlaka Fikirtepesi'ne gitmek adetti. Mühürdar bahçesi daha eskiden set set bir bahçe idi. Burada gayet eski çınar ağaçları var.”*²⁴³

Celal Esad, Kadıköy Belediye Müdürü olduğu sırada Çarıkçı Mahallesi'ndeki ahşap bir konakta bulunan Kadıköy Dairesi'ni İskele Meydanı'nda bir bina inşa ettirerek, oraya taşımıştır.²⁴⁴ Bina, “Kumluk” olarak adlandırılan mevkide, mimar Yervant Terziyan tarafından dönemin geleneksel mimari üslubuyla yapılmıştır. Belediye olarak hizmet vermesinin ardından bir süre de kaymakamlık hizmetleri için kullanılan bina, 1995'te Kültür Varlıkları ve Anıtlar Kurulu'nun onayladığı restorasyon projesine uygun şekilde onarılmış; Kadıköy Belediyesi'nin

²⁴¹ Turhan Gürkan, **a.g.e.**, s.6.

²⁴² İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Karagöz Nasıl Dirilir”, **Yeni Adam**, S.256, 23 Kasım 1939, s.11.

²⁴³ H.F imzasıyla “Kadıköyüne Dair: 2” **Akşam**, 28 Teşrinisani/Kasım 1935, İBB Atatürk Kitaplığı, İBB Kütüphaneleri, No: Bel_Mtf_003698.

²⁴⁴ Ekrem Işın, “Celal Esad Arseven Üzerine”, **Eski Galata ve Binaları**, “t.y.”, s.13.

Hasanpaşa'daki ana binaya taşınmasından sonra da tekrar restore edilmiştir. Şimdilerde ise bu bina, 2014'ten beri Tarih Edebiyat Sanat Kütüphanesi ve Kültür Merkezi (TESAK) olarak hizmet vermektedir. Binanın bahçesinde, 2016 yılında ressam ve heykeltıraş Bihret Mavitan'ın yaptığı bir Celal Esad Arseven heykeli bulunmaktadır.²⁴⁵

Celal Esad'ın görevi sırasında Kadıköy'de yollara parke taşı döşenmiş, ağaçlar dikilmiş, meydan köhne yapılardan temizlenmiş ve hızlı bir imar faaliyeti sürdürülmüştür. Bir yandan belediye binasının resimlerle süslenmesi için ressam Avni Lifij'e bir pano sipariş edilmiştir. Bunun üzerine Lifij'in yaptığı "Belediye çalışmaları" isimindeki bu büyük panonun ücreti Salah Cimcoz tarafından karşılanmış ve resim, Kadıköy Belediyesi binasına asılmıştır. Yıllar sonra değeri bilinmeyen bu pano, reçineli vernikleme işlemiyle renkleri karartılmış bir halde Nurullah Berk'in müdürlüğünü yaptığı dönemde İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ne getirilmiş, temizlenerek, burada sergilenmiştir.²⁴⁶ Tablonun bir reproduksiyonu, Tarih Edebiyat Sanat Kütüphanesi ve Kültür Merkezi'nde bulunmaktadır. Burhan Arpad, "*İstanbul'a Aşıklar!*" başlıklı yazısında, kültür ülkelerinin büyük şehirlerinde belediye başkanlığının çok önemli olduğunu belirterek, birçok konuda olduğu gibi belediyecilikte de başarılı olan Celal Esad'ı Türkiye'den geçen önemli belediye başkanları arasında gösterir.²⁴⁷

Celal Esad, Kadıköy Belediye Müdürlüğü görevi sırasında boş vakitlerinde resim yapmış, gazetelere resim ve sanat hakkında makaleler yazmıştır.²⁴⁸ Celal Esad, bu görevi esnasında bir de "Kadıköy Hakkında Tetkikat-ı Belediye" isimli resimli, bir harita ile bir de plan içeren bir eser kaleme almıştır.²⁴⁹

3.2.1. Cemil Paşa ile Paris Seyahati

Belediyeyi Avrupa şehirlerinin belediyeleri derecesine getirmek isteyen Cemil Paşa, bu amaçla bir inceleme seyahatine çıkmaya karar vermiştir. Cemil Paşa'nın

²⁴⁵ Helin İlcek, Tarih Edebiyat Sanat Kütüphanesi ve Kültür Merkezi (TESAK), **Kütüphane ve Bilgi Merkezleri Platform Bülteni**, S.3, Temmuz-Eylül 2018, s.4.

²⁴⁶ Nurullah Berk, **İstanbul Resim ve Heykel Müzesi**, İstanbul, Akbank Yayınları, 1972, s.20.

²⁴⁷ Burhan Arpad, "İstanbul'a Aşıklar!", **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1984, s.2.

²⁴⁸ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.62.

²⁴⁹ Celal Esad Arseven, **Kadıköy Hakkında Tetkikat-ı Belediye**, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1913-14, 97+3 s. resimli ve I harita ve I plân.

1913 sonlarında çıktığı Avrupa seyahati dolayısıyla Polis Müdürü Bedri Bey, Şehremaneti makamına 2 ay vekâlet etmiştir.²⁵⁰ Bu seyahatte Cemil Paşa'ya Şehremaneti Heyet-i Fenniye Müdür Muavini Ahmed Cevdet ve Şehremaneti Kadıköy Dairesi Müdürü Celal Esad eşlik etmiştir.

Hatıralarında Paris'te belediyeçilik konusunda birtakım incelemelerde bulunan, buradaki halleri, buz depolarını, mezbahaları, belediyeye ait tüm birimleri gezdiklerini anlatan Celal Esad, bir gün de Paris'in meşhur lağımalarını bir sandalla gezdiklerini, bütün Paris'in lağım sularının arıtma aşamalarını ve tesislerini incelediklerini belirtmiştir. Celal Esad, bu sırada başlarından geçen ilginç bir hadiseyi şu şekilde nakletmiştir:

“Bütün mikroplarından temizlenen bu su gayet berrak bir memba suyu gibiydi. Bize refakat eden mühendis, bu tesisat hakkında uzun uzadıya izahat verdikten sonra Sen Nehri'ne akan bu suyun tamamıyla bakterilerden azade olduğunu göstermek için o sudan bir bardak doldurup Cemil Paşa'ya uzattı ve ‘Hiç korkmadan bu suyu içebilirsiniz.’ dedi. Cemil Paşa'nın tereddüdünü görünce bardaktaki sudan bir yudum içti ve suyu döküp bardağı yeniden doldurarak, Cemil Paşa'ya uzattı. Cemil Paşa'nın yüzü değişmişti. Bir doktor için buna itimat etmek lazımdı. Ne diyeceğini şaşırdı. Eline bardağı aldı, evirdi, çevirdi fakat bir türlü dudağına götüremiyordu. Mühendis, ‘Korkmayınız paşam. Binlerce tahlil yapılmıştır. İçinde bir tek mikrop olmadığına sizi temin ederim. Bir kere lezzetine bakınız.’ diye ısrar ediyordu. Elindeki bardağı ışığa tutarak dikkatle bakan Cemil Paşa, ‘Evet, inanıyorum. Su, gayet temiz. İlmen bunu içmekte bir mahzur yok fakat biz Müslümanlar için bu suyun lağım suyu olduğunu bilerek içmek günahtır.’ diyerek işin içinden kurtuldu.”²⁵¹

Ahmed Cevdet ve Celal Esad, İstanbul'un belediyeçilik yönünden gelişmesi, sağlıklı altyapı koşullarına kavuşması amacıyla Avrupa'da gerçekleştirdikleri araştırma gezisinden dönüşte²⁵², yollar, lağımlar, haller, tanzifat (temizlik),

²⁵⁰ BOA, DH.UMVM., 90-1; Cemil Paşa, Avrupa seyahatine çıkmadan Dahiliye Nezareti'ne 3 Aralık 1913'te (20 Teşrin-i sâni 1329) gönderdiği yazıyla Şehremini vekili olarak Polis Müdürü Bedri Bey'in tayin olunmasını istemiş; Dahiliye Nezareti, buna karşılık Şehremaneti'ne gönderdiği yazıda bu talebin münasip olduğunu bildirmiş ve İstanbul Polis Müdüriyeti'ne de bir yazı gönderip Bedri Bey'in Şehremaneti makamına 2 ay vekalet etmesi gerektiğini bildirmiştir.

²⁵¹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.120,121.

²⁵² Cemil Paşa'nın bu seyahatten dönüşüne basında geniş yer verilmiş ve kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. İlgili haber için bkz.: **İkdam**, S.6155, 5 Şubat 1914.

mezbahalar, itfaiye teşkilatı ve plan olmak üzere 7 ana başlıktan oluşan 66 sayfalık bir rapor hazırlamıştır. “Şehremaneti Celilesine; 329 Senesinde Avrupa’ya Vukubulan Seyahatimiz Esnasındaki Tedkikât-i Fenniyeye Ait Rapor”²⁵³ isimindeki bu raporda, Milano, Paris, Peşte, Münih, Zürih, Viyana, Berlin ve Bükreş kentlerinde elde edilen izlenimler ve yapılan gözlemler ile İstanbul’un nasıl imar edilebileceği anlatılmıştır. Bu saha çalışmalarının ve hazırlanan raporun ardından İstanbul, birtakım düzenlemelerle geliştirilmeye çalışılmıştır.²⁵⁴

3.3. Propaganda Çalışmaları ve Celal Esad

Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914’te I. Dünya Savaşı’na katıldığında Kadıköy Belediye Müdürlüğü görevini sürdüren Celal Esad, bu sırada gazetelerde, propagandanın lüzumunu konu alan yazılar kaleme almıştır. Celal Esad’ın bu makalelerini okuyan Harbiye Nezareti İstihbarat Dairesi Reisi Miralay Seyfi Bey, onu nezarete davet etmiştir. İkili arasında gerçekleşen görüşmede, Seyfi Bey propaganda konusunda Celal Esad ile aynı fikirde olduğunu belirtmiş ve Celal Esad’dan bu konuda ne yapılabileceğine dair bir rapor istemiştir. Celal Esad, birkaç gün çalışarak hazırladığı raporda, yıllar boyunca aleyhte yapılan yayınların etkisiyle, dış ülkeler tarafından yalnızca savaşlardaki başarıları, cesareti ve gücü ile tanınan, medeniyet ve sanatta geri kalmış, ilkel gibi görülen Türklerin kültür sanat sahasındaki kabiliyetlerini göstermek amacıyla müttefik devletlerin başkentlerinde sergiler açmayı ve konserler vermeyi önermiştir.²⁵⁵ Celal Esad’ın hazırladığı raporu beğenen ve derhal icraata geçirilmesini isteyen Miralay Seyfi Paşa, sergilenecek tablolar arasında askeri içerikli resimler de bulunmasını istemiştir. Ressamların o zamana kadar bu tarz eserler vermemesi dolayısıyla yeni resimler yapılması uygun görülmüştür. Bunun üzerine savaş sahnelerinin resimlerinin yapılabilmesi için

²⁵³ Celal Esad, Ahmed Cevdet, **Şehremaneti Celilesine; 329 Senesinde Avrupa’ya Vukubulan Seyahatimiz Esnasındaki Tedkikât-i Fenniyeye Ait Rapor**, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1914, 66 s. Bu raporun içeriği ile ilgili özet, 13 Haziran 1914’te Sabah gazetesinde neşredilmiştir.

²⁵⁴ Birge Yıldırım, "Belediye Başkanı Cemil Topuzlu’nun İstanbul’u Dönüştürme Uygulamaları" **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2009, s.18. Bu raporun Osmanlıca’dan Latin harflerine çevirilmiş hali için ayrıca bkz.: Yıldırım, **a.g.t.**, s.144-190.

²⁵⁵ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.62,126.

Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Celal Esad tarafından planlanan²⁵⁶ büyük bir ahşap atölye yaptırılmıştır. Harbiye Nezareti tarafından, 1917’de Şişli’de²⁵⁷ yaptırılan bu tek katlı, yüksek tavanlı atölye, sanat tarihinde “Çallı Kuşağı Ressamları” olarak bilinen sanatkârların hizmetine sunulmuştur.

Ressamların sanatlarını icra edebilmeleri için arazilerde hendekler kazılmış, silahlarıyla bir manga asker, atlar ve bir de top getirtilmiştir. Savaşın ve seferberliğin etkisiyle resim için gerekli malzemeler bulunamadığı için bunlar, Almanya’dan getirtilmiştir. “Düşman Kaçtıktan Sonra” adlı bir resmin çizimi için temsili olarak yatan bir yaralı askerin bir türlü bu kompozisyonu oluşturamadığını gören Celal Esad, bu resim için modellik yapmıştır.²⁵⁸ Celal Esad, bu etkileyici girişimi hatıralarında şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Çallı İbrahim, Feyhaman, Namık İsmail, Hikmet Onat, Sami Yetik ve Ali Sami gibi ressamlar, üstü camlı bu büyük hangarın birer köşesinde sehpalara önüne oturdular. Bu topluluk ve milli gaye onlara büyük bir çalışma gayreti vermişti. Bir tarafta tüfekleriyle modellik yapan askerler, diğer tarafta top arabaları, buraya meşhur muharebe ressamı Edouard Detaille’in atölyesi halini vermişti. Ressamlarımız için de bu bir fırsattı. Geceleri bile lambalar altında çalışıyor, yemek için dışarı bile çıkılıyor ve lokantadan gelen yemekler yeniliyordu. Bir iki ay sonra tablolar hazırды.”*²⁵⁹ Hazırlanan tablolar, Viyana’ya gidecek trene yüklenmeden önce Beyoğlu’ndaki Galatasaraylılar Yurdu’nda sergilenmiştir.²⁶⁰

Viyana’da ve Berlin’de gerçekleştirilecek sergiler için memur tayin edilen Celal Esad, bir taraftan da Mabeyn-i Hümayun Mızıkası’nın orkestra şefi Zeki Bey’i bulup konuyu anlatmıştır. Bunun üzerine Zeki Bey, en iyi müzisyenlerden oluşan 80 kişilik bir orkestra kurmuştur. Beethoven, Wagner, Schubert, Hayden gibi bestekârların eserlerinden bir program oluşturulmuş, Gümüşsuyu’ndaki kışlada bir aydan fazla süren provalarda tüm müzisyenler, Türk milletinin kabiliyetlerini ispat etmek için yapılan bu girişimi sahiplenmiş, büyük bir istekle sıkı bir çalışma yapmıştır.²⁶¹

²⁵⁶ Canan Beykal, “Şişli Atölyesi ve Savaş Romantizmi”, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1997, s.13.

²⁵⁷ Nurcan Yazıcı, “Türkiye’de Sanat Tarihinde İlkler/Öncüler”, **TALİD**, C.7, S.14, 2009, s.573. ; “Türk resim sanatı tarihinde, Şişli Atölyesi olarak bilinen atölyenin kurulmasını sağlamıştır.”

²⁵⁸ Beykal, **a.g.e.**

²⁵⁹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.63.

²⁶⁰ Halil Edhem, **Elvah-ı Nakşîye Koleksiyonu**, yay.haz: Gültekin Elibal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970, s.45.

²⁶¹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.127.

Müzisyenlere çuhadan sırmalı elbiseler yaptırılmış, kırmızı fesler alınmış, enstrümanlar sandıklara yerleştirilmiştir.

Hazırlıklar esnasında bir yandan da uzun mektuplaşmalarla konserlerin verileceği şehirler, günler ve saatler belirlenmiş ve ardından programlar netleştirilmiştir. Konserler, Sofya, Berlin, Münih, Viyana gibi müttefik kentlerde verilmiştir. Yolculuk için Celal Esad'ın emrine dört asker verilmiştir. Seksen müzisyeni bulunan müzik ekibi yolculuk için Sirkeci'den kalkan Balkan Ekspresi ile yola çıkmış, orkestrayı Sofya'da bir askeri ekip karşılamıştır. Celal Esad'ın idaresindeki orkestra, ilk akşamdan Türk ve Bulgar bayraklar ile süslenen Sofya Operası'nda konser vermiş, konseri dinlemeye Bulgar Kralı ve nazırlar da gelmiştir. Salonu dolduran ve hatta salonda yer bulamayıp sokaklarda konseri dinleyen halk, bu müzik ziyafetini çok beğenmiş ve dakikalarca alkışlamıştır.²⁶² Sofya'da ikinci konseri verdikten sonra Berlin'e giden orkestranın buradaki büyük konser salonundaki performansı da çok beğenilmiştir. Alman gazeteleri, daha önceleri savaş meydanındaki başarılarıyla tanınan Türkler'in Beethoven, Wagner gibi büyük sanatçıların eserlerini ustalıkla seslendirdiğini belirterek, Türkler'in sadece savaşta değil sanatta da yetenekli olduğundan hayret ve övgü ile bahsetmiştir.

Celal Esad ve ekibi, Berlin'de iki konser verdikten sonra Münih'e geçmek üzere trenle yolculuğa koyulmuş, yolculuk sırasında yoğun kar yağışından dolayı lokomotif, kara gömülmüş, elektrikler kesilmiş ve tren durmuştur. Trende sıcaklık sıfırın altına düşmüş, müzisyenler soğuktan donmamak için trenin koridorlarında güreşmiştir. Sabaha karşı bir yardım lokomotifi ile tren kurtarılmış ve ekip, Münih'e ulaştırılmıştır. Geç kalındığı için kente varır varmaz hemen konser salonuna geçen orkestra, Bavyera Kralı'nın da aralarında bulunduğu dinleyicilere adeta bir müzik ziyafeti sunmuştur.

Viyana halkının müzikten çok iyi anlaması sebebiyle bu kenti sona bırakan Celal Esad, Münih'te iki gün kaldıktan sonra orkestra ile Viyana'ya geçmiştir. Orkestra, aynı parçaları birçok defa çaldığı için performansını geliştirmiş, burada da başarılı bir konser vermiştir. Orkestra, Viyana'da bir akşam da İmparator Şarl'ın daveti

²⁶² A.e., s.128.

üzerine sarayda imparatoriçe ve prenslerine konser vermiştir. Orkestranın performansı çok beğenilmiş ve müzisyenler, imparator tarafından ayakta alkışlanmıştır. Konserin ardından orkestra için büyük bir sofra hazırlanmış, bir ziyafet verilmiştir. Bir sonraki gün orkestra, trenle İstanbul'a dönmüştür.²⁶³

Resim sergisinin hazırlıkları için Viyana'da kalan Celal Esad, Schenker Nakliyat şirketi vasıtasıyla gelen tabloların fotoğraflarını çektirerek, renkli klişelerini yaptırıp bir katalog bastırmıştır. Bu katalog, Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında Osmanlı askerlerine ve muhacirlere yardım faaliyetlerinde bulunan²⁶⁴ Amerikan Kızılhaç Teşkilatı (Salib-i Ahmer) ve Kızılay (Hilal-i Ahmer) menfaatine yayınlanmıştır.²⁶⁵ Daha sonra tablolar salonlara asılmış ve Avrupa'da yapılan ilk Türk sergisi, açılmıştır. Her gün birçok kişi sergiyi ziyaret etmiş, Viyana gazeteleri, Türk ressamlarının kabiliyetini anlatan makaleler yayınlamıştır. Buradaki serginin sona ermesinin hemen ardından Bulgaristan'ın mütareke yapması sebebiyle bu yol kapanmış, bu sebeple Berlin'deki sergi iptal edilmiştir.²⁶⁶ Savaş manzaraları ve çeşitli konuların resmedildiği 143 parçalık bu koleksiyon, sergilenmesinin ardından Şenker Kumpanyası ile İstanbul'a Müze Müdürlüğü'ne yollanmıştır. Malzemeleri kendilerine ait olan ressamların eserleri onlara teslim edildikten sonra hükümete ait 56 tablo, Mülga Maarif Bakanlığı ile yapılan yazışma sonucunda Maarif Kurulu'nun 12 Mart 1921 mazbatasına uyarınca resim eserleri koleksiyonuna eklenmiştir.²⁶⁷

3.4. Viyana Günleri

Celal Esad, Viyana'dayken Osmanlı hükümeti değişmiş, Miralay Seyfi Bey, görevinden ayrılmıştır. Sergi kataloğunun bastırılması ve renkli klişeler için elindeki

²⁶³ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatırlarım**, s.128,129,130.

²⁶⁴ Cemal Sezer, "Balkan Savaşlarında Amerikan Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Teşkilatı'nın Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetleri", **SUTAD**, Bahar 2017, S.41, s.237.

²⁶⁵ Bu serginin hazırlanışı hakkında etraflı bilgi için bkz.: Katalog der Ausstellung Türkischer Maler, veranstaltet vom Osmanischen Kriegspressequartier in den Verbündeten Ländern zu Gunsten des Roten Kreuzes und Roten Halbmondes, Viyana 1918 (içinde 142 tablo vardır). (Semavi Eyice, **Belleten**); İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Celal Esad Arseven ile Görüşüm", **Yeni Adam**, 27 Ocak 1944, S.474, s.7.

²⁶⁶ Eyice, **Belleten**'deki makalesinde, "Celal Esad, Viyana ve Berlin'de açılan Türk resim sanatı sergilerinin başında bulunmuştur." ifadesini kullanır fakat Celal Esad, anılarında Berlin'e gidemediklerini belirtmiştir.

²⁶⁷ Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu, Halil Edhem, yay haz: Gültekin Elibal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.45.

tüm parasını bitiren Celal Esad, parasız kalmış ve dolayısıyla İstanbul'a dönememiştir. Ekmek, şeker, yağ bulmanın neredeyse imkânsız olduğu savaş yıllarında Celal Esad, Viyana'nın eski sokaklarını, kiliselerini ve önemli binalarının küçük suluboya resimlerini yapıp bazı dükkânlara bırakmış ve satıldıkça az da olsa para kazanabilmiştir. İstanbul'un İngiliz işgali altında bulunduğu günlerde, birçok Türk Viyana'ya gelmiştir.²⁶⁸ Viyana'da zor günler geçiren Celal Esad, elindeki parayla küçük bir pırlanta yüzük alarak, bunu daha çok kıymet gördüğü için Berlin'e götürüp iki katı fiyata satmıştır. Birkaç kez daha bu şekilde para kazanan Celal Esad, bir süre sonra bu paralarla otel borcunu ödeyip Berlin'de hayat şartları daha iyi olduğu için oraya gitmiştir.²⁶⁹

Berlin'de aralarında ihtilalci Ermenilerin de bulunduğu, İstanbulluların sürekli gittiği bir kahvede Talat Paşa²⁷⁰ ile karşılaşan Celal Esad, Talat Paşa'ya bu kahveye gelmemesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine, "*İnsanı öldürecek kurşun onu nerede olsa bulur*"²⁷¹ cevabını veren Talat Paşa, gerçekten de 15 Mart 1921 tarihinde Berlin'de Daşnaktsutyun'un aldığı İttihat ve Terakki erkânının öldürülmesi kararını icra eden Soghomon Tehliryan adındaki bir Ermeni tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüştür.²⁷²

3.5. Münih ve Mödling Günleri

Berlin'de komünist ihtilalinin baş göstermesi üzerine Münih'e geçen Celal Esad, burada Trans Orient Film şirketini kurmuş, fotoğrafçı Kenan (Reşit) Bey ile senaryosu kendine ait bir film çekmiştir.

Münih'te ihtilal olması üzerine Celal Esad, İsviçre sınırındaki Konstans şehrine gitmiştir. Bu sakin ve yiyeceği bol şehirde, Eski Maarif Müdürü Saffet Bey ile

²⁶⁸ Arseven, **Sanat ve siyaset hatıralarım**, s.135.

²⁶⁹ A.e., s.140.

²⁷⁰ M. Şükrü Hanioglu, "Talat Paşa (1874-1921)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:XXXIX, 2010, s.502-503. "1 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütün feshine karar veren son kongresinin başkanlığını yapan Talat Paşa 1-2 Kasım gecesi Enver ve Cemal paşalar gibi önde gelen cemiyet liderleriyle birlikte bir Alman torpido gemisiyle Karadeniz üzerinden Sivastopol'a kaçtı ve ardından Berlin'e gitti."

²⁷¹ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.65.

²⁷² Hanioglu, "Talat Paşa (1874-1921)", **TDV İslam Ansiklopedisi**

kardeşi Kemal Bey, Nasır Paşa gibi eski dostlarıyla rahat bir ay geçirmiştir. Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir hükümet kurduğu haberi üzerine söz konusu isimler İstanbul'a dönmeye karar vermiş, Celal Esad da Roma'da temsilci olarak bulunan Celaleddin Arif Bey'e Ankara'ya gitmek için bir mektup yazmış fakat bir cevap alamamıştır.²⁷³ Viyana'ya dönmeye mecbur kalan Celal Esad, Trablusgarb Harbi'nde kumandan olan eski yaver arkadaşlarından İshak Paşa'nın daha ucuz bir kent olan Mödling'te oturması üzerine buraya gitmeye karar vermiştir.

Celal Esad, Mödling'de kalacak yer bulmak zor olduğundan buranın belediye başkanına danışmış, başkan ise civarda boş bir villanın olduğunu, isterse burada kalabileceğini fakat buraya girenlerin evde hayaletler gördüklerini iddia ettiği için bu evde kalmasını tavsiye etmemiştir. Bu uyarılara rağmen villanın adresini alarak, buraya yerleşen Celal Esad, burada yaşadığı olayları biraz edebi ve fantastik bir dille hatıralarında anlatmıştır.²⁷⁴ Buna göre Celal Esad, yemek için bir lokantaya gitmiş, lokanta sahibi, ona kaldığı yeri sormuş, öğrendiğinde ise onun hayli cesur olduğunu söyleyip milliyetini sormuş, Türk olduğu cevabını aldığı anda da *“Türklerin muharebede cesur olduklarını biliyordum ama perilerden korkmadıklarını bilmiyordum”* demiştir.²⁷⁵ Lokantada villa hakkında dinledikleri üzerine eve girmekten korktuğunu ifade eden Celal Esad, ardından yaşadıklarını anlatırken, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Gözümeye uyku girmiyordu. Kulaklarım adeta bodrumdan gelecek sesleri bekliyordu. Saat gecenin üçü olmuştu. Fırtına bütün şiddetiyle devam ediyordu. Tam bu esnada koridorda bir takım ayak sesleri işittim. Acaba bana mı öyle geliyordu? Doğrudum. Birdenbire odanın kapısına vuruldu. Donakaldım. Kalbim çarpmaya başladı. Bu saatte gelen kimdir? Kapıya yine vuruldu. Almanca ‘Kimdir o’ diye bağırdım. O esnada şiddetli bir rüzgâr mumu söndürdü. Helecanım arttıkça artıyordu, kalbim sayılamayacak kadar çarpıyordu. ‘Ne olursa olsun’ dedim, ‘Karşılaşacağım şey herhalde helecanımdan daha tehlikeli değildir. Bir an evvel bu halden kurtulmak lazımdı. Revolverimi elime alarak tetiği kaldırdım ve korkudan doğan büyük bir cesaretle kapıyı açtım. Koridorda beyaz gömlekli iri siyah gözlü ve başları boynuzlu hayaletler eğilip kalkıyorlardı. Kapıya yaklaşan bir hayalete doğru revolverimi uzatarak ateş etmek isterken dört ayaküstüne geldi ve meledi. Biraz evvel pencereden seslendiğim bekçi de o esnada geldi. Meğer bunlar bahçedeki beyaz keçilermiş. Rüzgârla

²⁷³ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.65.

²⁷⁴ **A.e.**, s.147-151.

²⁷⁵ **A.e.**, s.149.

*açılan kapıdan girerek koridordaki saksıların yeşilliklerini yemeğe gelmişler.”*²⁷⁶ Celal Esad, bu olayı daha önce bir gazetede müstear bir isimle de kaleme aldığını belirtmiştir.

Celal Esad’ın hatıralarında yer alan bir diğer mekân ise Mödling’de Ortaçağ’dan kalma Linchtenstein Şatosu’dur. Seyyahların olduğu kadar burada yaşadığı süre boyunca Celal Esad’ın da uğrak mekânı olmuştur. Bu şatonun yağlıboya resmini yapıp evde birkaç kopyasını hazırlayan Celal Esad, burayı gezmeye gelenlere resimleri satmış, bu yolla bir hayli para kazanmıştır.²⁷⁷

3.6. Milano Günleri

Zaman zaman Mödling’ten Viyana’ya giden ve buradaki Türklerle bir araya gelen Celal Esad, bir gün burada ailesiyle İtalya’ya geçmek üzere Viyana’ya gelen Hamburg Konsolosu Ferid Bey ile karşılaşmıştır. Ferid Bey, Celal Esad’a kendisiyle birlikte gelmesini teklif etmiş, Celal Esad’ın parası olmadığını belirtmesi üzerine, *“Ben sana veririm, İstanbul’a gidince yollarsın.”* cevabını vermiştir. Bunun üzerine Celal Esad, Ferid Bey ile Milano’ya gitmiş ve bir otele yerleşmiştir. Ferid Bey, *“Aman fazla yeme, masraf olmasın.”* şeklindeki uyarılarla Celal Esad’ın yalnızca yemek paralarını ödeyip bunları bir deftere kaydetmiş, kendisine borç para vermemiştir. Bu vaziyetten bunalmış olan Celal Esad, bir gün lokantada yemek yerken Ferid Bey’in bu üzgün haliyle kendisini de müteessir ettiğini ve birlikte Milano’ya gelme fikrine pişman olduğunu söylemesi üzerine, *“Ben buraya sizi eğlendirmeye gelmedim”* diye bağırarak, önündeki tabağı masaya çarpıp kıran Celal Esad, oradan ayrılmıştır.²⁷⁸ İki günü aç geçirdikten sonra bavulunu satmak üzere Milano’ya oradan da Viyana’ya geçen Celal Esad, daha sonra da İstanbul’a dönebilmiştir. Celal Esad, daha sonra hatıralarında o günlere ilişkin, *“Rüzgâr gibi geçen o günlerden şimdi yalnız hatıralar kaldı.”* yorumunda bulunacaktır.²⁷⁹

²⁷⁶ Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, s.150.

²⁷⁷ A.e., s.151.

²⁷⁸ A.e., s.152.

²⁷⁹ A.e., s.155.

Hatıralarında, İzmir'in düşman işgalinden kurtarılışına kadar Viyana'da hadiselerle dolu bir hayat geçirdiğini, memleket hasretine dayanamadığını ve para bulur bulmaz İstanbul'a döndüğünü anlatan Celal Esad, *"Bu kadar uzun bir zamandan sonra Boğaziçi'ni geçerken duyduğum heyecanı anlatmak için Yahya Kemal kudretinde bir şair olmam lazımdır."* ifadesini kullanmıştır.²⁸⁰

3.7. Celal Esad Arseven ve Mimari Çalışmaları

3.7.1. Mimaride "Türk Sanatı" Kavramı Savunuculuğu ve Modern Mimariye Bakışı

Ulusal kimlik endişesine sahip bir entelektüel olan Celal Esad, 1903'ten sonra sanat ve mimarlık tarihi alanlarında araştırmalara yönelmiştir. Bu yönelme, 1903'te Amerika'da düzenlenen Milletlerarası Sergi'nin Türk pavyonu inşa projesini hazırlamasıyla başlamıştır. Saint Louis Sergisi için hazırladığı eski İstanbul Mahalleleri ve Kapalıçarşı konulu projesi basında ilgiyle karşılanmıştır.²⁸¹ Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun Türk tarihi ve kültürünün kökenlerini araştırma çabalarına bilim komitesi üyesi olarak katılması da Arseven'i Türk sanatı ve mimarisinin evrelerini, tarihini ve kökenini yazmaya götürmüştür. Böylece Asya ve Anadolu medeniyetlerinin Türk sanatı ve mimarisinin doğum yerleri olduğunu, bu sanat ve mimarinin etkilerinin Hindistan'dan Avrupa'ya birçok bölge ve kültüre yayılmış olduğunu ispatlar nitelikte eserler vermiştir.²⁸² Türk mimarisine en doğru yolu göstermek, Türk sanatının varlığını ve bu kavramı dünyaya kanıtlamak için çalışmalar yapan, bu yolda büyük adımlar atan Celal Esad, bu kavramın içerik kazanması için emek sarf eden bir bilim ve sanat adamı olarak Türk mimarlık tarihçiliğinin öncülerinden biri kabul edilmiştir. Mimari konusundaki fikirleri,

²⁸⁰ A.e., s.71.

²⁸¹ Nurcan Yazıcı, "Türkiye'de Sanat Tarihinde İlkler Öncüler", **TALİD**, C.7, S.14, 2009, s.571-608.

²⁸² Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, Metis Yayınları, 2001, İstanbul, s.266.

“çağdaş” ve “gelenekçi” yapısıyla yoğrulmuş²⁸³ olan Celal Esad’a göre, “*Türk gelenekleriyle izdivaç etmeyen bir eser milli bir eser olmaz*”.²⁸⁴

Celal Esad, Türk mimarisinin özdeğerlerini araştırmış, Osmanlı mimarlığını diğer İslam ülkelerinin mimarlığından ayıran özellikleri belirlemek için çalışmalar yapmıştır. “*Osmanlılar, çoban ve savaşçıdırlar, onlar da ne sanat ne de sanatçı bulunur.*”²⁸⁵, “*Osmanlı mimarisi Ayasofya’yı takliden vücuda gelir.*”²⁸⁶ görüşüne sahip, Osmanlı yapılarının Bizans türevi olduğu ve Türklere özgü bir sanatın olmadığını savunan Avrupalı araştırmacıların iddialarını, antitezleriyle çürütmeyi başarmıştır. Yeni bir Türk milliyetçiliğinin doğduğu günlerde, kendi tarihinin kültür değerlerini bulmak isteyen bir Osmanlı gencinin “Türk Sanatı” diye bir kavramla karşılaşmadığını, Türklerin yüzyıllar boyunca hâkimiyet sürdükleri coğrafyada meydana getirilen sanat eserlerinin “İslam kültürünün ürünleri” ya da “Bizans taklidi” olarak değerlendirildiğini ifade eden Prof. Doğan Kuban’a göre Celal Esad, “Türk sanatı” kavramını ısrarlı olarak anlatma yolunda bir öncü olmuştur.²⁸⁷

Arseven, Ayasofya’nın anıtsal Türk camilerine örnek olduğu fikrine karşı da sağlam ve doğru kuramlar ortaya koymuştur. Selçuklu Çağı ile Osmanlı Çağı’nın birbirlerinin devamı olduğunu belirten Arseven, Selçuklu ve Beylikler mimarilerinin çok az tanındığı bir dönemde, Ayasofya ile ihtişamlı Osmanlı camilerini yanyana görenlerin Ayasofyayı’yı camilere ilham kaynağı olarak kabul etmelerinin yanlışlığını ele almış;²⁸⁸ “Türk Sanatı Tarihi” isimli eserinde, Ayasofya sorununa değinmiştir. Celal Esad, konuya ilişkin, şunları aktarmıştır:

“İstanbul’un fethinden sonra Türk mimarlarının nazarı dikkatini çeken yegâne bina Ayasofya idi. Haricen kaba bir kütle teşkil eden, fakat dahilen büyük bir merkezi sahnı yarım kubbelerle örtmek meselesini halleden bu bina Türk mimarlarına yeni bir fikir vermiş ve daha geniş sahada camiler yapmak imkânını ilham etmiştir. Türk mimarları Ayasofyayı

²⁸³ Bülent Özer, **Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri 7-10 Mart 1994**, haz. Banu Mahir, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2000, s.296-297.

²⁸⁴ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, **Yeni Adam**, S.475, 3 Şubat 1944, s.7.

²⁸⁵ A. Gosset, **Les Couples d’Orient et d’Occident**, Paris 1889, s.131.

²⁸⁶ E. Diez, “Başlangıcından Günümüze Kadar”, **Türk Sanatı**, çev. Oktay Aslanpa, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1946, s.39.

²⁸⁷ Prof. Doğan Kuban, **a.g.e.**, s.18.

²⁸⁸ **A.e.**

aynen taklide gitmeyerek, onun inşâ ve estetik hatalarını tashih etmek ve İslâm ibadetine elverişli bir planda yapmak suretiyle yepyeni bir şekil icadına muvaffak olmuşlardır."²⁸⁹

Türk sanatını Bizans'inkinden ayırabilmek için Bizans yapılarının bilinmesi gerektiğini düşünen Celal Esad, bu konuda kaleme aldığı eserlerin yanısıra "Sultanahmed Meydanı Hafriyatı Münasebetiyle: İstanbul'da Bizans Sarayları" başlığıyla bir makale kaleme almıştır.²⁹⁰

Arseven'in Anadolu-Türk sanatının değerlendirilmesinde, "Erken Ortaçağ Mimarisi"ni Kuzey, Orta Anadolu ve Güneydoğu olarak üç bölge stiline; "Osmanlı Sanatı"nı da Bursa Devri veya İlk Osmanlı Stili, Klasik veya Yüksek Devir Stili, Lale Devri Stili, Ampir Devri Stili ve Yeni Klasik Devir olarak çağlara ayırmıştır. Onun ortaya koyduğu bu sınıflandırma, Türkiye'deki gelişmelerin kronolojisi içinde bir genelleme olarak yerine yenisi konmamış bir sınıflandırma olmuştur.²⁹¹

Onu mimaride bu kadar önemli kılan belki de en önemli şey, Türk mimarisine ve eski eserlere beslediği hayranlık ve herkesten farklı bakış açısıdır. Bu bakış açısını; Celal Esad'ın *"Türklerin cihanı hayrete düşüren sanat eserleri yalnız sanat bakımında değil, milliyet bakımından da muhafazası icab eden şeylerdir. Birçok sosyologlar milleti sade ırki, lisani, dini ve iktisadi menfaatleri bir olan bir heyeti içtimaiye olmaktan ziyade; irfanı, sanatı, mazisi ve istikbali bir olan bir topluluk olmak üzere tarif ediyorlar. Türkleri birbirine bağlayan ve Türklükle iftihar ettiren sanat eserleri ortadan kayboluncamilliyet duygularının da zayıflayacağı aşıkardır. İşte bu itibarla memleketimizdeçok ehemmiyet vermemiz lazım gelen hususattan biri de bu abidelerin Türk milliyetiyle beraber yaşayabilmesinitemin etmektir. Fakat her şey gibi bunlar da zamanın yıpratıcı kuvvetleri altında eskir, harap olur. Onları mütemadiyen tamir etmek ve idamelerine çalışmak icab eder. Şu kadar ki bu tamirler her eski bir şeyin tamirine benzemez. Onları yapıldıkları zamanki hallerini bozmaksızın tamir etmek bir meseledir; hatta büyük bir ilim ve sanat meselesidir."*²⁹² cümlelerinden anlamak mümkündür.

Modern mimariye ilişkin bir milletin özünden kopmaması gerektiği fikrine sahip olan Celal Esad, Avrupa'dan alınacak örneklerin uygulamaya konulurken Türk

²⁸⁹ Celal Esad Arseven, **Türk Sanatı Tarihi**, s.211.

²⁹⁰ Celal Esad, "Sultanahmed Meydanı Hafriyatı Münasebetiyle: İstanbul'da Bizans Sarayları", **Hayat**, S.24, 16 Mayıs 1927, s.9-12.

²⁹¹ Kuban, **Celal Esad Arseven ve Türk Sanatı Kavramı**, s.20.

²⁹² Ali Saim Ülgen, **Anıtların Korunması ve Onarılması**, Ankara, Maarif Matbaası, 1943, s.25.

milletinin karakterine uyarlanması gerektiğini; mimarlara millîyi sevdirmek ve anlatmak gerektiğini savunur. Bir röportajda kendisine yöneltilen “*Memlekette betonda Türklük taşıyan bir mimari olacak der misin*” sorusuna verdiği cevapla bu konudaki görüşlerini anlatmıştır:

*“Mimaride esas, cephe ve stil değildir. O memleketin yaşayışına, âdetlerine uyar şekilde ve millî modern ihtiyaçlara cevap verecek plânda olmalıdır. Halbuki bu plân geleneğini bize gösteren yüzlerce numune durmaktadır. Meselâ bugün taklit ve itiyat saikiyle yaptığımız evlerde biz değil Avrupalılar da yaşayamazlar ve yaşayamadığımızı da görüyoruz. İlk önce plân, bir de estetik var. Millî olsun diye kubbe, kemer yapma devrinden bugünkü teknik ve inşâ dolayısıyla uzağız. Fakat ecdadımızın sevdikleri bezemeleri var ki bize söyler. Bunlar kullanılarak esere millî karakter verilecektir.”*²⁹³

Bunları anlatırken yürünmesi gereken doğru yolu da gösteren Celal Esad, mimarları eski evlerle başabaş bırakarak, evlerle konuşturmak gerektiğini, mimarların işte o zaman modern ihtiyaca göre eski örneklerden nasıl istifade edeceklerini bulacaklarını belirtmiştir.

Öte yandan Celal Esad, Atatürk’ün Türk milletine yeni bir tarih şuuru vermek amacıyla 1930’da yazdırmaya başladığı “Türk Tarihi’nin Ana Hatları” adlı esere de mimari açıdan katkıda bulunmuştur. Eserin “Türklerde Mimari” bölümü için 1932’de 16 sayfalık bir makale yazmıştır. Bu makale, teksir halindedir. Bir taslak şeklinde 1934’te hazırlanan ve bastırılan ikinci seride ise Celal Esad, “Türklerde Mimari: Eti ve Selçuk Mimarileri”²⁹⁴ konusunu kaleme almıştır.²⁹⁵

Celal Esad, Hamdullah Suphi Bey’in başkanlığı döneminde düzenlediği konferanslar ile öne çıkan “Türk Ocağı” bünyesinde de yer almış; tarih, edebiyat milliyet, eski oyunlar, mimarlık, sanat tarihi gibi pek çok konuda gerçekleştirilen bu konferanslara konuşmacı olarak katılmıştır. Celal Esad, ramazan ayı programı kapsamında 27 Temmuz 1914’te “Camiler, Türbeler, Saraylar, Çeşmeler, Evler”

²⁹³ Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, s.7.

²⁹⁴ Celal Esad Arseven, “Türklerde Mimari: Eti ve Selçuk Mimarileri” (Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin müsveddeleri), seri II, No: 28, İstanbul, Akşam Matbaası, 1934, 13 s.

²⁹⁵ Semavi Eyice, “Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları”, **Belleten**, Cilt: XXXII, Ekim 1968, No: 128, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 523-524.

konulu bir konferans vermiştir.²⁹⁶ Bir diğer konferansını “Türk Mimarisinin Saikleri” konusu üzerine 1925 yılı haziran ayında veren Celal Esad’ın bu konuşması, aynı başlıkla Türk Yurdu’nun 171. sayısında yayımlanmıştır.²⁹⁷ Celal Esad, 1913 yılında kurulan Türk Bilgi Derneği’nin altı şubesinden biri olan “Türkçülük Şubesi”nin de üyesi olmuştur.²⁹⁸

3.7.2. Şehircilik Çalışmalarında Celal Esad

Celal Esad, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü’nde 17 Mayıs 1917’de kurulan Muhafaza-i Abidat (Eski Eserleri Koruma) Encümeni’nin²⁹⁹ üyesi olmuştur ve kurumun 11 Haziran 1917’de Maarif Nezareti binasında gerçekleştirilen ilk toplantısına da katılmıştır.³⁰⁰ Celal Esad’ın burada uzun yıllar aktif görev aldığı, eski eserlerin tesbiti, tamiri, tamir için hazırlanan projelerin takibi gibi görevler yürüttüğü Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’ndeki bazı belgelerden anlaşılmaktadır.

Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü’nün 11 Haziran 1941 tarihi ve 2/15952 sayılı kararnamesine göre, İstanbul’daki tarihi eserlerin tamirine ait keşif ve projelerin incelenmesi ile bunların yerinde kontrolü için çalıştırılan Güzel Sanatlar Akademisi muallimi Celal Esad’ın Maarif Vekâleti’nce oluşturulan Eski Eserleri Koruma Encümeni toplantılarına Vakıflar Umum Müdürlüğü’nü temsilen katıldığı bildirilmiş; Reiscumhur İsmet İnönü imzalı belgenin devamında, Celal Esad’ın encümenin toplantıları haricinde incelemelerde bulunurken tek başına çalıştığı göz önünde bulundurularak, 25 liralık ücretinin 50 liraya çıkarılmasının 8 Temmuz 1942 tarihinde kabul edildiği kaydedilmiştir.³⁰¹

Bir başka kararnameden ise İstanbul’daki tarihi eserlerin onarılmalarına ait keşif ve projelerin incelenmesi ve bunların yerlerinde kontrolü işlerinde Fikri Santura ve Ziya Koca’nın da çalıştığı anlaşılmaktadır. Mesai saatleri dışında çalıştırılan mühendis

²⁹⁶ Vesile Gül Cephaneçigil, “Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Mimarlık Tarihi İlgisi ve Türk Eksenli Milliyetçilik (1873-1930)”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2009, s.42.

²⁹⁷ Celal Esad Arseven, “Türk Mimarisinin Saikleri”, **Türk Yurdu**, S.171, s.151-153

²⁹⁸ Cephaneçigil, **a.g.e.**, s.51.

²⁹⁹ BOA, MV, 208/23, 24 Receb 1335 (16 Mayıs 1917)

³⁰⁰ Aziz Ogan, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, No: 62, Mart 1947, s.18.

³⁰¹ BCA, Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Karar sayısı 2, 18273, 8.7.1942.

mektebi muallimlerinden Fikri Santura'ya bu hizmetine karşılık 1 Haziran 1942 ayda 25 lira verilmesi; Celal Esad'a 50 lira ücret verilmesi ve İstanbul Eski İmar Müdürü olup halen serbest çalışan Ziya Koca İnan'a ait ilişik kadronun tastik edildiği bildirilen belgenin devamında, daha önce Celal Esad'a verilen 25 lira ücretinin 50 liraya çıkarılmasına dair 8 Temmuz 1942 tarihli kararname hükmünün 1 Şubat 1942'den itibaren geçerli sayılmasının kabul edildiği Reisicumhur İsmet İnönü imzasıyla kaydedilmiştir.³⁰²

Aynı zamanda Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi de olan Arseven, 1951'den itibaren bu kurumda aktif rol almıştır. Arseven, eski eserlerin belirlenmesi, restorasyonu, ihyası çalışmalarıyla tarihi eserlerin korunması davasını gerçekleştirmek için çabalamış, bu kurumda alınan birçok karara imza atmıştır.³⁰³ Eski eserlerin tescili ve tasnifi konusunda bir izahname ve talimatname taslağı hazırlandığı bilgisini içeren ve 1954'te Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na sunulan "Profesör Celal Esad Arseven" ve "Y. Mimar A. Saim Ülgen" imzalı dilekçe, bu çabalarının örneklerinden sadece biridir.³⁰⁴ Celal Esad, İstanbul'un imar faaliyetleri devam ederken, birkaç eski esere karşı yapılanlardan üzüntü duymuş ve 1958'de üyeliğinden istifa etmiştir.³⁰⁵

Türkiye'nin modern mimariye sahip olması için de birtakım çalışmalarda rol alan Celal Esad, modern ve yeni bir başkent için 1927'de düzenlenen "Ankara İmar Planı" yarışmasını kazanan Alman Prof. Hermann Jansen ile birlikte çalışmış, Ankara Şehri İmar Müşaviri olarak görev almıştır.³⁰⁶ Arseven, "*Şehircilik: Ankara nasıl bir şehir olacak?*" başlığıyla kaleme aldığı yazıda, müstakbel Ankara'yı şu cümlelerle tarif etmiştir:

"1- Şehri şimalden cenuba ve şarktan garbe doğru kesen iki büyük cadde ile Osmanlı Bankası önünden kaleye doğru çıkan ve gene sol taraftan heykel meydanı, Anafartalar ve Samanpazarı'ndan Cebeci'ye ve oradan Yenişehir'e giden ve büyük cadde ile birleşen umumi sokaklar ile bunlar aralarını vasleden ikinci sokaklar.

2- Siteyi bir kuşak gibi ihata eden geniş ağaçlık park sahası.

³⁰² BCA, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Karar sayısı 2, 19189, 16.12.1942.

³⁰³ SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUDOC0562.

³⁰⁴ SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUDOC0070.

³⁰⁵ Nejat Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.312.

³⁰⁶ Şehsuvaroğlu, "Sanat Yolunda Bir Yüzyıl Celal Esad Arseven", s.2.

3- Şehrin şimali garbisine doğru uzanan sanayi mahallesi yani fabrikalar.

4- Yenişehir'in bahçeli evleri

5- Devlet daireleri ve memur ikametgâhlarını muhtevi olan devlet mahallesi”

Celal Esad, yazısının devamına, Osmanlı Bankası önünden Adliye Vekâleti'ne kadar olan merkez kısmı, Şimendifer Gazi civarı ile Devlet Mahallesi civarının şehrin ileride kıymet kazanacak bölgeleri olduğunu da eklemiştir.³⁰⁷

“Şehircilik: Meydanlar Nasıl Olmalıdır?” başlıklı bir diğer yazısında da meydanların önemini ve olması gereken özelliklerini anlatan Celal Esad, Ankara mimari Jansen'in vilayet meydanı için saatlerce uğraştıktan sonra bir şekil bulduğunu ve bunu şehrin planına dâhil ettiğini ifade etmiştir. Jansen'in otomobil gürültüsü, benzin kokusu duyulmayacak, rüzgârlı havalarda buraya gelenlerin şapkalarını yakalamak için koşmayacağı, gezmek ve biraz hava almak için yakın mahallelerden gelenlerin çocuklarının otomobil altında kalmaması için endişe içinde oturmayacağı bir meydan tasarladığını belirten Celal Esad, “*Karaoğlan Caddesi'nden meydana giren sokağın yalnız piyadelerin geçmesine mahsus bir kapı ile kapandığı gibi İş Bankası önündeki sokağın methalini de piyade kaldırımına tahvil ederek tekerleklerle bir set çekti. Şimdi meydan tanzim olunurken bu geniş piyade kaldırımını görenler ümit ederiz ki ‘Sanki bu yolu kapamakta da ne mana var’ demezler.*” cümleleriyle ince düşünülmüş bu meydanı tarif etmiştir.³⁰⁸

Celal Esad'ın Ankara'daki imar planlarıyla ilgili bir toplantıda, “*Şehirlere yüksek bina yapılması medeniyet sanılsa da artık bu fikir iflas etmiştir.*”³⁰⁹ ifadesi, hazırlanacak şehir planı hakkında bir fikir sunmaktadır. Nitekim Jansen'in 1932'de onaylanarak yasallaşan kesin imar planı, doğal ve tarihi ortamları önemseyen bir planla bol yeşil alanlı, bahçeli evlerden oluşan bir kent dokusu önerir. Plan, bin 800 hektar üzerinde yaşayacak 271 bin kişiye yönelik hazırlanmıştır.³¹⁰ Doğal ve tarihi ortamları önemseyen bir planla bol yeşil alanlı, bahçeli evlerden oluşan bir kent dokusu öneren Jansen'in planı, kısmen ve parça parça uygulanmış, uygulanmayan

³⁰⁷ Celal Esad Arseven, “Şehircilik: Ankara nasıl bir şehir olacak?”, **Hayat**, C.VI, S.145, 15 Kânunuevvel 1929, s.10.

³⁰⁸ **A.e.**, s.16-17.

³⁰⁹ Oktay Ekinci, “Korumada Cumhuriyet Bilinci”, **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1997, s.11.

³¹⁰ Alaattin Değirmencioğlu, “1923'den Günümüze Ankara İmar Planlarının Açık ve Yeşil Alanlar Açısından İredelenmesi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, 1998, s.97.

tarafları da olmuştur. Yani Ankara'nın şekillenmesinde tümüyle Jansen'in senaryosuna bağlı kalınmamıştır. Jansen, on yıl boyunca imarı için görev yaptığı Ankara'dan 1939 yılında ayrılmış ve planı, artık uyulma zorunluluğu olmayan yoruma bağlı bir belge halini alarak, böylece tam uygulanamadan kalmıştır.³¹¹

Arseven, Ankara'nın yanısıra Kütahya imar planı ile Konya-Aksaray imar planlarını da hazırlamıştır.³¹² Celal Esad'ın Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne yazdığı 25 Nisan 1940 tarihli tavsiye mektubu, Konya-Aksaray imar planına dair bilgiler içermektedir. Buna göre, Celal Esad imar planını için Aksaray'ı ziyaret etmiş, burada 'Beylikler Dönemi'ne ait Ulucamii ve Kızıl Minareli Camii'yi gördüğünü belirtmiştir. Ulucamii'nin mimari tarihindeki önemine değinen ve bu abidenin yapılan tamirlerle eski şeklini kaybettiğini vurgulayan Celal Esad, şunları kaydetmiştir:

*“Bu camiye yüksek idarenizce de ehemmiyet verilerek tamir edileceğini Belediye reisinden işittim. Tanzim ettiğim şehir planında en büyük ehemmiyeti bu camiye vererek buğday pazarını kaldırarak caminin mihranı üzerine ve önüne bir Cumhuriyet meydanı yaptık ve bu da Nafia Vekaleti'nce tasdik edildi. Bu veçhile Aksaray'a gelen her seyyah ilk önce bu Türk şaheserini görecektir. Caminin önünü kapayan manialar da kaldırılacağından bina bütün güzelliği ile meydana çıkacaktır. Fakat bizde henüz Türk mimari eserlerini eski halile tamir edecek ve bozulmuş yerlerini kendi üslubuna göre düzeltecek sanat tamircilerimiz ve mimarlarımız bulunmadığından bu güzel binanın işe gayri vakıf bir mimar eline düşmesinden endişe etmekteyim. Bu hususta sizce de malum olan ve bu defa abidelerin tamiri hakkında çok faydalı bir eser yazan Mimar Saim Ali Ülgen'i tavsiye etmeyi bir vazife bilir ve derin hürmetlerimi sunarım.”*³¹³

Söz konusu mektubun yazıldığı antetli kâğıtta, “Şehircilik Bürosu Celal Esad Arseven&Seyfi Arkan” ibaresi vardır. Bu ibarenin hemen altında “Bankalar Caddesi Bahtiyar Han, 22 Galata” adresi ile bir de telefon numarası yazılmıştır. Bu büroya dair ayrıntılı bir bilgiye ulaşılamamışsa da Arseven'in Güzel Sanatlar Akademisi'nde aynı dönemde şehircilik dersleri verdiği Arkan ile şehircilik hizmetleri verdiği bir bürosu olduğu anlaşılmaktadır.

³¹¹ Değirmencioğlu, a.e., s.101.

³¹² TT552258, s.6.

³¹³ SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUDOC0534.

Cumhuriyet gazetesinin 19 Mart 1931 tarihli nüshasında yer alan “Balkan Haftası-Muhtelif memleketlere gidecek murahhaslarımız” başlıklı haberde, Celal Esad’ın Balkan Haftası kapsamında, Falih Rıfkı Atay ile “şehircilik” ve “mahalli idareler” konularında karşılıklı görüşmeler yapmak üzere Tiran’a gideceği haber veriliyor.³¹⁴ Falih Rıfkı Atay’ın Celal Esad’a yazdığı 20 Nisan 1931 tarihli mektup da bu haberi doğrular nitelikte. Atay’ın mektubundan Celal Esad’ın kendisine iki mektup yazdığı fakat Atay’ın bu mektupları almadığı anlaşıyor. Nihayet Celal Esad’ın son yazdığı mektubunu eline geçen Atay, buna karşılık cevap yazmıştır. Mektupta, “*Son aylarım hep yolda ve yatakta geçtiği için mektuplarınız bir yerde kalmış ve kaybolmuş olacak.*” diyen Atay, Tiran seyahatini birlikte yapacak olmalarından duyduğu memnuniyeti ifade ederek, nisan ayının son haftasında Tiran’da bulunmaları gerektiğini belirtmiş, “*Malumat ve vesikaları ben toplarım. 1900 lira alacaksınız. Avans için görüşürüz.*” ifadeleriyle mektubuna son vermiştir.³¹⁵

3.7.3. Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki Hocalığı

Savaşın bitmesinin ardından kurulan “Yeni Türkiye”, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da birtakım yeniliklere ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda, 15 Temmuz 1923’te Maarif Vekili İsmail Safa Bey, Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim politikalarının belirlenmesi için “Heyet-i İlmiye” adıyla Ankara’da bir toplantı gerçekleştirmiştir. Heyet-i İlmiye azaları arasındakilerden biri de Celal Esad’dır.³¹⁶ Uzman kişilerin katılımıyla yapılan bu toplantıda, önemli eğitim meseleleri konuşulmuş ve tartışılmıştır. Celal Esad, 1943 yılında düzenlenen II. Milli Eğitim Şurası’na da katılmıştır.³¹⁷ Anlaşılacağı üzere, çok yönlü bir ilim adamı olan Celal Esad, aynı zamanda eğitim konusunda da fikri sorulan, sözü dinlenen hakkına sahip bir fikir adamıdır.

Celal Esad, devrin ünlü Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver’in isteğiyle öğrencilik hayatında yarım bırakmak zorunda kaldığı Sanayi-i Nefise Okulu’na

³¹⁴ Cumhuriyet, 19 Mart 1931, s.2.

³¹⁵ İBB Atatürk Kitaplığı, Mütferrik Evrak, 3696.

³¹⁶ Yeni Adam, İstanbul, Sebat Matbaası, No:342, 17 Temmuz 1947, s.14.

³¹⁷ MSGSÜ Personel İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, dosya no: 65, sicil no: 6914, 15.02.1943.

muallim olmuş, 10 Haziran 1924'te bu okula atanmıştır.³¹⁸ Bu tarihten sonra Celal Esad, eğitim hayatında da tüm bilgisi ve birikimiyle var olmuştur. Öğrencisi Behçet Ünsal, bu görevlendirmeye ilişkin şu anekdotu paylaşmıştır:³¹⁹

“Arkadaşı Hamdullah Suphi ona Sanayi-i Nefise mimari tarihi hocalığını teklif ettiği zaman ‘Ben bunu nasıl yaparım, bildiğim bir şey değil’ diye karşılamış fakat ‘Yine en iyi sen bilir ve yaparsın’ denilerek tayini çıkarılmıştı.”

Celal Esad, Sanayi-i Nefise’de mimarlık tarihi dersleri vermiş, 1 Eylül 1930’dan itibaren de bunun yanı sıra Ernst Egli’nin Güzel Sanatlar Akademisi programını yeniden düzenlemesiyle mimarlık öğrencilerine verilmeye başlanan şehircilik derslerini de okutmuştur.³²⁰ Bu dönemde mimari çalışmalara yoğunlaşan Celal Esad’ın Türkiye’de Cumhuriyet dönemi mimarlığı üzerine yayınlanmış ilk eser olan “Yeni Mimari”³²¹ isimli kitabı 1931’de basılmıştır. Arseven’in Fransız mimar Andre Lurcat’ın 1929’da yayımlanan “*L’Architecture*” eserini esas alarak kaleme aldığı bu çalışmada, dönemin mimarlığından örnekler verilmiş, “*Cumhuriyet’ten hemen sonra Türk mimarisine en doğru yolu göstermek*” üzere, çağdaş mimarlık ilkeleri anlatılmıştır.³²² Güzel Sanatlar Akademisi’nden mezun olanların “*mimardan ziyade bir çizgi ressamı*” olduğunu ifade eden ve bu durumu eleştiren Celal Esad, yeni mimarlarla pratik kalfalar arasında büyük bir fark görülmediğine, mimarlıkta yeni bir hareket vücuda gelmediğine ve İstanbul’un daha çirkin binalarla dolmaya başladığına dikkati çekmiştir. Bu durumun düzeltilmesini isteyen Arseven, Güzel Sanatlar Akademisi’ndeki öğrencilerin kabiliyetlerini klasik müfredatlarla boğmak yerine çağın ihtiyaçlarına uygun işler yapan geleceğin mimarlarını yetiştirmek üzere verilecek eğitime katkı sağlamak için hazırladığı ³²³ bu kitapta Arseven, mimaride

³¹⁸ “Güzel Sanatlar Eğitiminde 100. Yıl”, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Basımevi, 1983, haz. Zeki Sönmez, s.60. Semavi Eyice, Belleten’deki nekrolojisinde Arseven’in hocalığa başlama tarihinin 1920 olduğunu belirtmiştir, s.177.; Bedi Şehsuvaroğlu 1921, Behçet Ünsal ise 1924 olarak belirtmiştir.

³¹⁹ Behçet Ünsal, “Kaybettiklerimiz: Celal Esat Hoca”, **Arkitekt**, C:1972, S.345, s.33.

³²⁰ “Güzel Sanatlar Eğitiminde 100. Yıl”, 1983, haz. Zeki Sönmez, s.60 - Arseven, hatıralarında mimarlık tarihi hocası olarak işe başladığını yazmıştır. s.72 - Semavi Eyice, önce belediye ve şehircilik, sonraları mimarlık tarihi ve şehircilik dersleri verdiğini belirtmiştir. s.177.

³²¹ Celal Esad, **Yeni Mimari**, İstanbul: Agâh-Sabri Kitaphanesi, 65 s. resimli.1931.

³²² Elvan Altan Ergut, “Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.VII, S.13, 2009, s.121.

³²³ Arseven, **Yeni Mimari**, s.11-13.

evden önce şehirleri düşünmek gerektiğini, asra uygun bir mimarının ancak şehrin asrileşmesiyle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Şehirler ıslah edilmedikçe mimarının de tam bir gelişime ulaşamayacağını altını çizen Arseven, *“Mimaride artık cemiyetin ihtiyacını tatmin edecek kollektif binalarda daha büyük bir inkişaf sahası bulacaktır. Buna teknikin yeni vasaiti inzıam edince pek büyük ruhi evsafda muazzam eserler vücade getirmek imkânı da hasıl olacaktır. İşte mimaride görünen yol.”* ifadeleriyle mimaride olması gerekeni aktarmıştır.³²⁴

Türkiye’de kent planlamasına ilişkin derslerin verilmesiyle ilgili ilk kayıt, Arseven’in bu okulda şehircilik dersleri vermesidir.³²⁵ Atatürk’ün mimarı olarak tanınan ve Çanakkale Şehitleri Abidesi konulu yarışmayı kazanarak, 1929’da “Maarif Vekâleti Hesabına Memalik-i Ecnebiyeye Sanayi-i Nefise Tahsili için Gönderilecek Talebenin Suret-i İntihab ve Murakabesine Ait Talimatname” ile Berlin’e gönderilen Seyfi Arkan, Türkiye’ye dönmesinin ardından şehircilik dersi vermek üzere 29 Haziran 1935’te Güzel Sanatlar Akademisi’ne atanmıştır.³²⁶ Celal Esad, Arkan ülkeye döndüğünde onun için *“Bir yıldız doğdu”* ifadesini kullanmıştır.³²⁷ Öte taraftan, 5 Nisan 1937’de Dr. Martin Wagner ile Güzel Sanatlar Akademisi’nde “iktisadi ve teknik şehircilik profesörü” ünvanı ile ders vermesi üzerine sözleşme imzalanmıştır.³²⁸ Akademinin arşivindeki belgelere göre, dönemin Kültür Bakanı Saffet Arıkan imzalı, 8 Aralık 1936 tarihli resmi yazıda, şehircilik eğitiminin Wagner’in verdiği rapor doğrultusunda yapılması, dersin Celal Esad Arseven ile Wagner arasında paylaştırılması, Almanca bilen bir Türk asistanın hocaya yardımcı olması istenmiştir. Fakat Wagner, kısa bir süre sonra 23 Kasım 1937’de istifa etmiştir. Celal Esad ile Seyfi Arkan 1940 yılına kadar şehircilik derslerini birlikte vermişler, dersin programı ve yönetimi üzerine birlikte çalışmalar yapmışlardır.³²⁹

³²⁴ Arseven, **Yeni Mimari**, s.63-64.

³²⁵ Mehmet Çubuk, **Türkiye’de Kent Bilim Eğitimi**, haz: Ruşen Keleş, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 561, S.B.F. İskân ve Şehircilik Araştırma Merkezi Yayınları:17, 1987, s.35.

³²⁶ **Modernist Açılımda Bir Öncü: Seyfi Arkan: Mimarlık, Değişim, Özerklik**, haz: Ali Cengizkan, A. Derin İnan, N. Müge Cengizkan, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2012, s.25

³²⁷ **A.g.e.**, s.17.

³²⁸ Cengizkan, **A.g.e.**, s. 252.

³²⁹ **A.e.**, s. 252-269.

Celal Esad, hocalığı sırasında 1937 yılında, ilk telif şehircilik kitabı olduğu bilinen kapağında “*Güzel Sanatlar Akademisi ders programına göre yazılmıştır*” ifadesi bulunan “Şehircilik” adlı eserini yayımlamıştır.³³⁰ Kitapta, “Şehir nedir”, “Şehircilik nedir”, “Şehirlerin kuruluş sebepleri”, “Şehir doğurucuları ve gelişme süreci”, “Şehirlerin Yapısı ve hizmet türlerine göre farklılaşmaları” konuları incelenmiştir.³³¹

Celal Esad, öğrencilerine eski eserleri gezdirmiştir.³³² Bu eğitici gezilerden biri Edirne’de gerçekleştirilmiştir. Celal Esad, Güzel Sanatlar Akademisi’nin mimarlık öğrencileriyle birlikte Edirne’de bir araştırma gezisi yapmıştır. Celal Esad’ın bu gezi ile ilgili kaleme aldığı yazıların, Cumhuriyet gazetesinde “*Edirne’de San’at Tetkikleri*” başlığıyla yayımlanacağı bir hafta önceden söz konusu süreli yayında duyurulmuştur.³³³ Bu yazı dizisinin ilkinde ve ikincisinde Celal Esad, Edirne’ye gerçekleştirilen tren yolculuğunu ve geziye katılanları anlatmıştır.³³⁴ Celal Esad’ın okuyucuyla konuşur gibi kaleme aldığı bu gezi yazılarının devamında, kentte yapılan geziler, anılar, kentin mimarisi, kervansaraylar, hanlar, eski evlerle ilgili bilgiler verilmiştir.³³⁵ Yazı dizisi, 8 hafta boyunca aralıksız yayımlanmıştır.

Derslerinde mimarinin ne olduğunu ne olmadığını, dilini öğrencilere aktaran Celal Esad Hoca, kronolojiyi bir kenara bırakarak sık sık modern mimariyi, milli mimari adına yapılan denemelerin modernizme ters düşen taraflarını anlatmıştır.³³⁶ Celal Esad, derslerinde anlattıklarıyla mimarlığın sadece geçmişi değil, geleceği hakkında da ne derece doğru, isabetli görüşler ve tavsiyeler üreten modern bir kişi olduğunu kanıtlamıştır. Öğrencilerinden yüksek mimar Ali Saim Ülgen’in Celal Esad’ın derslerinde tuttuğu notlar da bunu kanıtlar niteliktedir.³³⁷ Ülgen, 1938’de mezun olduktan sonra Almanya’da ve Fransız Arkeoloji Enstitüsü’nde çalışmalar yapmış ve Türkiye’ye döndüğünde Celal Esad’ın asistanı olarak çalışmaya başlamıştır.

³³⁰ Celal Esad Arseven, **Şehircilik: Urbanizm**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937, 328 s.

³³¹ **A.g.e.**, s. 264.

³³² Neslinur Hızlı, Nezih R. Aysel, “1930-1936 Güzel Sanatlar Akademisi’nde Mimarlık Eğitim Reformu ve Ernst Egli”, **Mimarlık**, Mayıs-Haziran 2016, S. 389.

³³³ Celal Esad Arseven, “Edirne’de San’at Tetkikleri”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1938, s. 1.

³³⁴ Celal Esad Arseven, “Edirne’de San’at Tetkikleri”, **Cumhuriyet**, 15 ve 17 Şubat 1938, s. 5.

³³⁵ Celal Esad Arseven, “Edirne’de San’at Tetkikleri”, **Cumhuriyet**, 19-23-25-27 Şubat ve 3-5 Mart 1938, s. 5.

³³⁶ Behçet Ünsal, **a.g.e.** s. 33.

³³⁷ Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUDOCA0045

Hocasının izinde çalışkanlıkla dolu bir hayat süren Ülgen ile Arseven'in ilerleyen zamanlarda da birlikte çalışmalar yaptıkları, 1955 tarihli Fransızca mektuplaşmalarından anlaşılmaktadır.³³⁸ Mezuniyetinden sonra anıtların korunması ve eski eserlerin restorasyonunda uzmanlaşan Ülgen, bu çalışmalarının da birçoğunda Arseven ile dirsek teması halinde olmuştur.

Celal Esad, 1 Ağustos 1940'ta emekliye ayrıldıktan sonra her yıl çıkarılan kararnamelerle³³⁹ Nisan 1943'e kadar Akademi'deki profesörlüğüne devam etmiş; akademinin güçlenmesine büyük katkı sağlamış ve yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Milletvekili olana kadar hayatının en tatlı günlerini sanatçı arkadaşlarıyla Güzel Sanatlar Akademisi'nde geçirdiğini anlatan Celal Esad, hatıralarında hocalık günlerine dair şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ben artık muhitimi bulmuştum. Her dersten sonra arkadaşlara ayrı ayrı tahsis edilen atölyeleri dolaşır, onlarla resim hakkında münakaşalara girişirdik. Benim en çok ziyaret ettiğim atölye Nazmi Ziya merhumun atölyesi idi. Orada onunla beraber saatlerce resim yapardık.

Mebusluk beni bu âlemden ayırdı fakat ben resimden ayrılmadım. Uzun zamanlar çalışmalarım sonunda yaptığım yüzlerce yağlıboya ve suluboya resimlerime şimdi bakınca bir şey öğrendim ki o da kendini üstat oldum sanan bir ressamın sanat yolunun nihayetsizliğini anlamak için durmadan yürümesi lazım değildir. Meğer bir ressam, resmi henüz daha iyi bilmediğini bilmek için onu çok iyi bilmesi gerekmiş.”³⁴⁰

Güzel Sanatlar Akademisi'nde, bilimsel araştırma yapacak bir kuruluşun var olması için enstitü kurma çalışmalarına 1951'de başlanmıştır. Genel Sanat Tarihi dersinden ayrı olarak Türk Sanat Tarihi dersinin de tüm bölümlerde okutulma isteğinden yola çıkılarak 7 Kasım 1951'de Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü kurulmuştur. Celal Esad, Rıfkı Melul Meriç ile bu enstitünün kuruluşunun fikir babası olmuştur.³⁴¹ Celal Esad, Güzel Sanatlar Akademisi bünyesinde ilk defa bilimsel araştırmaların yapılacağı bu enstitünün kurucu üyesi olmuş ve enstitünün tüm kuruluş aşamalarında

³³⁸ Salt Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUDOC0856.

³³⁹ BCA, Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, Karar sayısı 2, 14148, 10.8.1940; 15391, 17.3.1941; 18009, 25.5.1942.

³⁴⁰ Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, s.73-74.

³⁴¹ “Güzel Sanatlar Eğitiminde 100. Yıl”, s.43.

yer almıştır. Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü'nün kuruluşunun ardından 1951-1952 ders yılından itibaren akademideki tüm bölümlerde, öğrencilere Türk Sanatı Tarihi dersi verilmeye başlanmıştır.³⁴² Her zaman Türk sanatının savunucusu olan Celal Esad'ın şüphesiz ki enstitünün açılmasında payı büyüktür. Celal Esad, emsalsiz ve engin bilgisi, ayrıca çok değerli yayımları ile bu kuruma da unutulmaz hizmetler etmiştir.³⁴³

Resim 7: Celal Esad, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Türk Sanat Tarihi Enstitüsü'nün ilk toplantılarından birinde
(Nejat Diyarbekirli, "Türk Sanatının Büyük Kaybı Celal Esad Arseven", Türk Kültürü, Yıl:10, S.113, s.314.)

3.8. Karadeniz Vapuru ile Seyyar Sergi

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 yılında Cumhuriyeti ilan etmesinin ardından yeni Türkiye kurulmuş; savaşlardan çıkmış, yıpranmış ve yorgun ülkenin en temel meselelerinden biri, ekonominin büyütülmesi olmuştur. Hür ve bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmiş bir ekonomiyle gücünü toplayacağı ve kalkınacağı bilinciyle seyyar bir sergi düzenleme fikri ortaya atılmıştır. Seyyar sergi fikrini ilk

³⁴² A.e, s.43.

³⁴³ Diyarbekirli, a.g.e., s.303.

ortaya atanlar, İstanbul'un önde gelen, tanınmış tüccarları, iş adamları, bazı gazeteciler ve birkaç milletvekili olmuştur. Atatürk'e yakınlığıyla tanınan bazı milletvekillerinin de girişimleriyle böyle bir sergi seferinin düzenlenmesi için harekete geçilmiştir.³⁴⁴ Ekonominin güçlendirilmesinin yanısıra yeni Türkiye'nin değişen ve modern yüzünü dünyaya tanıtmak amacıyla ortaya atılan bu fikir, üzerinde bir yıl görüşülse de maddi yetersizliklerden dolayı rafa kaldırılmak zorunda kalmıştır.³⁴⁵

Seyyar sergi konusunu tekrar gündeme getiren Ticaret Bakanı Ali Cenani, TBMM'de bu konuda yaptığı konuşmasında, şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Bendeniz düşünüyorumki, Seyr-i Sefainden bir vapur alalım. Mesela Karadeniz vapurunu düşündüm. Bunun içinde 130 yatak vardır. Tüccarlarımızdan 130 kişiyi alabilir, anbarlarında elektri tertibatı yaparak meşher (sergi) haline koyabilirsiniz. Bütün mahsulatımızı ve masnuatımızı (sanat eserleri) bu vapurda sergi olarak gösterebiliriz."*³⁴⁶

Seyyar sergi fikri beğenilmiş, bunun için gerekli bütçe ve sergiden elde edilecek gelirin konuşulmasının ardından meclisteki başka bir görüşmede, Avrupa'ya gönderilecek vapurun hangisi olacağı tartışma konusu olmuş ve sonuç olarak Karadeniz vapuruna karar verilmiştir.³⁴⁷ Kararın ardından 6 Mayıs 1925'te, *"Türkiye'nin üretim ve sanat ürünlerinin ilk defa Akdeniz, Atlas Okyanusu ve Amerika'nın en önemli limanlarında teşhiri amacıyla düzenlenen seyyar sergi hakkında"* ibareli resmi bir tebliğ yayımlanmıştır.³⁴⁸

Resmi tebliğin ardından bütün ticaret odaları Seyyar Sergi'ye katılmak için bulundukları bölgelerde çalışmalar yapmıştır. Sergi için bir de komisyon kurulmuştur. Bu sıralarda Güzel Sanatlar Akademisi'nde hoca olan Celal Esad da bu komisyonun üyelerinden biri olmuştur. Komisyon üyesi olarak, İzmir Ticaret Odası Başkanlığı'na 2 Ocak 1926'da bir tebliğ gönderen Celal Esad, tebliğde, Ticaret Bakanlığı'nın isteğiyle düzenleme görevi İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na verilen Seyyar Sergi'nin mayıs ayı içinde hareket edeceğine karar verildiği bildirilmiştir.

³⁴⁴ Kudret Sinan, "İlk Yüzer Türk Sergisi O Değil, Bu!", 29 Aralık 1978, s.25.

³⁴⁵ Sinem Dönmez, "Karadeniz'in Karanlıkta Kalan Seyri", 30 Aralık 2006.

³⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 19.03.1341/1925, Dev. II, C.16, s.36-37.

³⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.04.1341/1925, Dev. II, C.17, Bir.9, s.26-27.

³⁴⁸ **Resmî Gazete**, S.100, 6 Mayıs 1341/1925.

Celal Esad, ülkedeki gelişmeleri dünyaya göstermek ve ticarete yeni kapılar açmanın amaçlandığı sergi için satış ve teşhir numuneleri gönderilerek, katılım sağlanmasını İzmir Ticaret Odası'ndan rica etmiştir.³⁴⁹

Öte yandan, Seyr-i Sefain genel müdürleri, ticaret genel müdürleri ve ticaret müsteşarlarından oluşturulan heyet, seyyar serginin uğrayacağı limanları, kuracağı ticari bağlantılar ile resmî kurumlarla temaslarını planlamıştır.³⁵⁰ Hollanda-Güney Afrika ve İngiltere-Hindistan hatlarında yolcu ve yük taşıyan Wilis isimindeki vapur satın alındıktan sonra ismi, “Karadeniz” olarak değiştirilmiştir. Haliç’e getirilen ve restorasyonu üç ay süren geminin salonları ve ambarları mimar Asım Kömürcüoğlu tarafından bir sergi gemisi olacak şekilde düzenlenmiş ve titizlikle dekore edilmiştir. Seksenaltı gün³⁵¹ sürecektir bu uzun yol için vapurun kaptanlığına titizliği, otoritesi ve genç yaşına rağmen engin tecrübesi ile “Topuz” lakaplı Lütfi Bey seçilmiştir. Geminin ikinci kaptanı Süreyya Gürsu, üçüncü kaptanı Asım Almak, dördüncü kaptanı da Vedat Karaaslan kaptan olmuştur.³⁵²

Celal Esad Arseven’in de bulunduğu vapur yolculuğuna, Kemalettin Kamu, Celal Bayar’ın oğlu Refi Bayar, eşi Zekiye Hanım, dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey’in önerisiyle geziye katılan öğretmen İclâl Hanım, gazeteci Vâlâ Nurettin, ilk kadın muhabirlerden Bedia Celal, Çamlıca Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Bey, ünlü şekerci Ali Muhittin Hacıbekir, geminin restorasyonunda çalışmış olan yüksek mimar Naci Meltem ile birçok kültür ve fikir adamı katılmıştır.³⁵³ Vapurda, İstiklal Marşı bestecisi Zeki Üngör’ün başlarında bulunduğu 47 kişilik Riyaset-i Cumhur Orkestrası ile toplam 285 kişi seyahat etmiştir.³⁵⁴

³⁴⁹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, 31 Ocak 1926, S.2, s.113.

³⁵⁰ Ufuk Erdem, **Türkiye Cumhuriyeti Kendini Tanıtıyor: Yüzer Sergi Avrupa’da**, İstanbul, 2016, s.29.

³⁵¹ Lemi Özgen, “Bir Ulus Kendini Tanıtıyor”, **Skylife**, 2007, s.79.

³⁵² Eser Tutel, “Karadeniz Gemisi İlk Sergi Seferinde”, **Bütün Dünya**, s.56.

³⁵³ Süreyya Gürsu, “Denizde Üç Ay 1926 Senesinde Yapılan Seyyar Sergi Seferi Hatıraları”, **Deniz Mecmuası**, 1 Temmuz 1935, S.1, s.16.

³⁵⁴ **A.e.**

Nihayet tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra³⁵⁵ yolcularını alan Kardeniz Vapuru, 12 Haziran 1926'da yeni Türkiye'yi tanıtmak üzere Karaköy Limanı'ndan coşkulu bir kalabalığın uğurlamasıyla yola çıkmıştır.³⁵⁶ Celal Esad, Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları³⁵⁷ kitabında, bu uğurlamayı “*Seyyar sergiyi taşıyan Karadeniz Vapuru, geceliğinin eteklerini toplayarak, yatağından kalkan bir gelin gibi gizli heyecanlarla Galata Rıhtımı'ndan açıldığı vakit küpeştelerine dayanmış yüzlerce kolların salladığı mendiller, İstanbul'dan kalanlardan ayrılmak güç gelen gönüllerin, yuvasına dönmek isteyen güvercinler gibi kanatlanıp uçmasına benziyordu.*” ifadeleriyle anlatmıştır.

Vapur, 13 Haziran sabahı Mudanya Limanı'na yanaşmış, Gazi Mustafa Kemal, vapura binerek, Türkiye Cumhuriyeti'ni Avrupa'ya tanıtacak sergiyi gezmiş ve beğenmiştir. Gazi Mustafa Kemal, Mudanya'dan Bandırma'ya kadar yolculuk etmiş, bu sürede vapura riyaset-i cumhur bayrağı asılmıştır.³⁵⁸

Bandırma'dan ayrılarak yoluna devam eden vapurun satış ve numune dairelerinde, tütün, Kütahya çinileri, Hacibekir şeker ve şekerlemeleri, kehribar ve değerli taşlardan yapılmış ziynet eşyaları, çeşitli antıklar, tek el maddeleri, yün, pamuk, tahıl, afyon, meşe palamudu, fındık gibi ürünler, tahta süs eşyaları, halı, geleneksel kadın giysileri, el işlemleri örnekleri, deri işleri, ipek kozaları, Beykoz, Hereke ve Bursa fabrikalarının deri, kumaş ve ipekli ürünleri, kömür, krom gibi yeraltı zenginliklerinden örnekler ile tiftik keçileri dahi sergilenmiştir.³⁵⁹ Cezayir'e uğradıktan sonra 19 Haziran'da İspanya'nın Barselona Limanına yanaşan ve burada kaldığı dört gün boyunca binlerce kişinin gezdiği vapur, 23 Haziran'da Fransa'nın Le Havre Limanı'na demirlemiştir. 4 Temmuz'da Londra'ya varan vapur, her limanda ilgiyle karşılanmış, sergiyi gezenlerin hayranlığını kazanmıştır. Karadeniz Vapuru, 11 Temmuz'da Hollanda'nın Amsterdam Limanı'na girmiş, Riyaset-i Cumhur Orkestrası'nın burada verdiği konser, buradaki halk tarafından ilgiyle

³⁵⁵ “Türk sanat ve medeniyet aleminde Garp limanlarına örnekler götüren Seyyar Sergimiz harekete müheyyadır”, **Resimli Gazete**, 12 Haziran 1926, s.1.

³⁵⁶ Eser Tutel, **a.g.e.**, s.55.

³⁵⁷ Celal Esad, **Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928, 100 s.

³⁵⁸ **A.e.**, s.17-18.

³⁵⁹ Kudret Sinan, “İlk Yüzer Türk Sergisi O Değil, Bu!”, **Yıllar Boyu Tarih Dergisi**, S.4, Nisan 1979, s.24.; Ayrıntılı bilgi için bkz.; Ufuk Erdem, **Türkiye Cumhuriyeti Kendini Tanıtıyor: Yüzer Sergi Avrupa'da**, İstanbul, Hiperyayın, 2019, 208 s.

karşılanmıştır.³⁶⁰ Beş gün sonra da Almanya'nın Hamburg Limanı'na demirleyen vapur, üç gün sonra 19 Temmuz'da İsveç'in başkenti Stockholm'e hareket etmiş ve 25 Temmuz'da Finlandiya'nın başkenti Helsinki'ye gitmiştir. Leningrad Limanı, Polonya'nın Gdansk (Danzig), Gdynia, Danimarka'nın Kopenhag, Belçika'nın Anvers Limanı'ndan sonra 21 Ağustos'ta Fransa'nın Marsilya Limanı'na varmıştır. Karadeniz buradan ayrılıp 24 Ağustos İtalya'nın Cenova, 27 Ağustos günü de Napoli Limanlarına uğramıştır. Uğranılan her yerde balolar düzenlenmiş, davetlilere ziyafetler, konserler verilmiştir. Türk basınının ilk kadın gazetecesi sayılan Bedia Celal'e³⁶¹ göre, seyahat Karadeniz Vapuru'nun Çanakkale'den geçip İstanbul'a varmasıyla 5 Eylül 1926'da son bulmuştur.

Limanlarda vapuru ortalama 1200-4000 kişi ziyaret etmiştir, bu ziyaretçiler en çok tütün ürünleri almıştır. Böylece kömür almak için uğranılan Cezayir'in Bona Limanı hariç 12 ülke ve 16 limanın ziyaret edildiği bu ilk sergi seferi 86 gün, 22 saat sürmüştür. Bu sürenin 40 gün, 16 saati açık denizde, 46 gün 6 saati de limanlarda bağlı olarak geçmiştir.³⁶² Vapur, 40 gün 15 saat boyunca seyir halindeyken, geri kalan zamanları limanlarda geçirmiştir. Toplam 65 bin kişi tarafından ziyaret edilen Seyyar Sergi, yüksek gümrük vergileri nedeniyle çoğu ülkede satış yapamamış, seyahatten beklenen kazanç sağlanamamıştır.³⁶³ Her ne kadar yolculardan ve tütün satışından devletin ne kadar kar elde ettiği bilinmese de yolculuk için harcanan toplam tutar, 600 bin liradır.³⁶⁴ Bu miktarın 100 bin lirası bütçe, 500 bin lirası İstanbul Ticaret Odası tarafından karşılanmıştır.³⁶⁵

Seyyar Sergi, pek çok gazete, dergi ve karikatüre konu olmuştur. Birçok eleştirilere maruz kalsa da bu seyahat, ekonomi ve deniz ticareti tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

³⁶⁰ Ayda Kayar, "Avrupa Türkiye Cumhuriyetiyle Bu Geminin Güvertesinde Tanıştı", **Hürriyet**, 24 Nisan 2005, s.17.

³⁶¹ "Karadeniz Vapuruyla Seyyar Sergi" konulu bazı dergi ve gazete yazılarında, ilk kadın gazetecilerden Bedia Celal adlı kişinin Celal Esad Arseven'in kızı olduğu bilgisi verilmiştir. Bunun doğruluğu teyit edilememiştir.

³⁶² Tutel, "Karadeniz Gemisi İlk Sergi Seferinde", s.55.

³⁶³ Dönmez, "Karadeniz'in Karanlıkta Kalan Seyri", s.3.

³⁶⁴ Süreyya Gürsu, "1926 Senesinde Yapılan Seyyar Sergi Seferi Hatıraları-34", **Deniz Mecmuası**, S.34, 1 Nisan 1938, s.20.

³⁶⁵ Dönmez, **a.g.e.**

Celal Esad'ın seyahatin ardından yazdığı hatıraları, Seyyar Sergi'den iki yıl sonra "Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları"³⁶⁶ adıyla 1926'da yayımlanmıştır. Kitapta, edebi bir dille duygu ve düşüncelerine yer veren Celal Esad, gittiği kentlerin doğası, renkleri, mimarisi, insanına yönelik dikkatini çeken olayları, bunlara ilişkin düşüncelerini anlatmıştır. Kitabında, bazı limanları uzun uzun anlatırken, bazı limanlardan da hiç bahsetmeyen Celal Esad, vapurun uğradığı kentlerde sanatçı kimliğiyle gözlemler yapmıştır. Hatıralarında, Seyyar Sergi'nin başarıyla görevini tamamladığını ifade eden Celal Esad, bu başarı da Lütfi Kaptan'ın da çok büyük payının olduğunu, *"Hayatını kimseye nasip olmayacak bir iffet içinde geçirmiş bulunan Lütfi Kaptan'ın âşık olduğu iki şey daha vardır, vatani ve ailesi. Seyyar Sergi'nin muvaffakiyetine bu aşkların da büyük yardımı olmuştur."* cümleleriyle aktarmıştır.³⁶⁷

Resim 8: Karadeniz ile seyyar sergiden Celal Esad'ın (aşağıdan ikinci sırada, soldan dördüncü) da yer aldığı bir fotoğraf (MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

³⁶⁶ Celal Esad Arseven, *Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları*, s.15.

³⁶⁷ A.e., s.31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARSEVEN'İN SİYASİ-SOSYAL HAYATI ve ESERLERİ

4.1. Kadıköy Halkevi Başkanlığı

Celal Esad'ın görev aldığı kurumlardan biri de Kadıköy Halkevi'dir. İstanbul Halkevi'nin kapatılmasının ardından 22 Şubat 1935 tarihinde kurulan Kadıköy Halkevi, güzel sanatlar, sosyal yardım, halk dersleri ve kurslar, dil, tarih, edebiyat, kütüphane ve yayın temsil şubeleri ile faaliyete geçmiştir.³⁶⁸

Kadıköy Halkevi'nin açılması için CHP İstanbul Başkanı Cemal Tunca'nın önerisi üzerine, İstanbul Milletvekili Hakkı Şinasi Erel ile Naci Ali Moralı, Halkevi'nin açılış çalışmalarını yürütmek için Şevgi Sungur, Burhaneddin Yenisey, Prof. Zühtü İnhan, Mehmet Ali, Mithat Ali, Cemal Ali ve Celal Esat Arseven'den oluşan bir komite kurmuştur. Bu komitenin çalışmaları kapsamında, Kadıköy halkından yaklaşık 6000 lira bağış toplanmış, bir bina kiralanmış ve 22 Şubat 1935'te Kadıköy Halkevi törenle açılmıştır. Kadıköy Halkevi başkanlığı için, ilçe teşkilatı tarafından aday gösterilen Celal Esad, parti il yönetim kurulunca da onaylanarak, bu göreve başlamıştır.³⁶⁹ Celal Esad, Kadıköy Halkevi'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada, şunları kaydetmiştir:

“Şimdi size hazırlanma devrinde vardığımız durumu bazı rakamlarla göstermek istiyorum: Resim, Yağlıboya, Tezyinat, Afiş dersleri 61; Solfej ve Koral dersleri 125; keman ve Piyano 50; Fransızca 317; Almanca 93; İngilizce 229; İtalyanca 17; Yekün 892. Bunlara şu adetleri de ilave etmek icap eder. Spor 45; Temsil Heyeti 60. İyi saz çalanlardan kurulmuş orkestra heyeti 45; Yekün 1042. Bu istek bize gösteriyor ki Kadıköylülerin buna çoktan ihtiyacı varmış. Evimiz henüz açılmadan orada çalışmak isteyenlerin çokluğu önünde dershanelerimizi kapamak zarureti hasıl oldu. Şubelerde vazife alan arkadaşlarımız büyüm bir ulus, büyük bir yurtseverlikle kendilerine düşen ödevi yapmaktadırlar. Koral şefliği

³⁶⁸ **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara, AYK Atatürk Kültür Merkezi, Celal Esad Arseven, C I, 2002, s.447.

³⁶⁹ Eminalp Malkoç, **Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009, s.102.

konservatuar muallimlerinden Hulusi, Orkestra şefliği konservatuar muallimlerinden İskender Ardan ve Temsil Rejisörlüğünü de Mesut almıştır. Bunlar Halkevi'ndeki mükemmel bir orkestra ve temsil heyetleri vücade getirmek için büyük gayretlerle çalışmaktadırlar. Evimizin ihzarı devrinde Bay Hulusi'nin yorulmak bilmez çalışmaları ile bütün Kadıköy'ün onur duyacağı yetmiş kişilik bir koral heyeti vücade gelmiştir ki şimdi bunu dinleyeceksiniz. Kadıköy Halkevi yurttan ilk defa sesle garp tekniği üzere ulusal şarkılar söylemek ününü kazanmış bulunuyor. Bu gayretlerinden dolayı Bay Hulusi'ye ne kadar teşekkür etsek azdır."³⁷⁰

Celal Esad, bu görevi 1937 yılına kadar yürütmüştür. Kadıköy Halkevi'nin 15 Temmuz-15 Eylül 1935'te öğrencilere yönelik ücretsiz kurs hizmeti kapsamında, Celal Esad Öz Türkçe derslerini vermiştir. Kadıköy Halkevi'nin kurulduğu tarihten itibaren Celal Esad'ın yönetimi altında, rejisör Reşit Baran'ın yardımlarıyla bir Temsil Şubesi, faaliyete geçmiştir. Bu kapsamda, Celal Esad'a ait Bay Turgan, Yanık Efe eserleri, Kadıköy Halkevi'nde ilk oynanan piyeslerden olmuştur. Ayrıca Arseven'in kaleme aldığı Yanık Efe ve Bir Gönül Masalı adlı eserler, Genel Sekreterlik tarafından bastırılmış ve halkevleri repertuarına konulmuştur.³⁷¹

Başkanlığı sona erse de Kadıköy Halkevi'nde çeşitli faaliyetlerde bulunmaya devam eden Arseven, Giresun milletvekilliği sırasında, 1948 yılı ağustos başlarından itibaren Türk tezyinat ressamı yetiştirmek üzere bir kurs açmıştır.³⁷² Yine Kadıköy Halkevi faaliyetleri kapsamında, 22 Aralık 1945 tarihinde Hulusi Öktem yönetiminde "Yaylı Sazlar Orkestrası ve Piyano Refakatinde Koro Konseri" verilmiş, Arseven burada solist olarak yer almıştır.³⁷³

Kadıköy Halkevi, halkevlerinden beklenen öncelikli işlevlere uygun faaliyetlerle yönetici kadrolarla Kadıköy halkının buluşma platformu olmuştur. Halkçılık ilkesi doğrultusunda halkın ihtiyaç ve isteklerinin üst kesimlere ulaştırılmasını sağlamıştır.

³⁷⁰ **Kadıköy Halkevi 1935-1938**, Cumhuriyet Matbaası, 1938, İstanbul, s.15.

³⁷¹ Eminalp Malkoç, **Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009, s.157. ; **Kadıköy Halkevinin 1935-1943 Yılı Çalışmaları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943, s.19.

³⁷² **Akşam**, 5 Ağustos 1948 (No: 10707), s 3.

³⁷³ "CHP Kadıköy Halkevi Konser Davetiyesi", **Tanin**, 22 Aralık 1945, s.4.

4.2. Arseven'in Milletvekilliği

Siyasi hayata 1942'de 1495 oyla³⁷⁴ İstanbul milletvekilliğine seçilerek, adım atan Celal Esad, 1946 yılında da 65675 oyla³⁷⁵ Giresun Milletvekili³⁷⁶ seçilmiş; böylece TBMM'de VII. ve VIII. dönemlerde görev almıştır. Arseven, Giresun Milletvekilliği görevi sırasında TBMM'de Bayındırlık Komisyonu'na seçilmiştir.³⁷⁷ Arseven, VIII. Dönem milletvekilliği sırasında Meclis Kitaplığı Komisyonu Başkanlığı da yapmıştır.³⁷⁸

Celal Esad'ın milletvekilliği süresince TBMM'de öne çıkan en önemli faaliyeti, İnönü Armağanı Jüri Komisyonu'nda yer almasıdır. TBMM'de ilk kez 1943'te gündeme getirilen³⁷⁹ "İnönü Armağanları", yüksek değer taşıyan bilim ve sanat eserleri sahipleri, insan veya hayvan sağlığının, yurdun savunmasının ve üretimin gelişmesini sağlayacak buluş sahipleri ile tarım ve endüstri alanlarında üretimi artıracak çalışmalarda üstün başarı gösterenlere verilmek üzere 13 Haziran 1946'da kabul edilmiştir.³⁸⁰ İnönü Armağanları Kanunu'nun 18 Haziran 1946'da çıkmasından ve Resmi Gazete'de yayınlanmasından³⁸¹ bir yıl sonra jüri komisyonları kurulmuştur. Bakanlar Kurulu tarafından 15 Mayıs 1947'de alınan karar gereğince jüri komisyonunda görevli kişilerin isimleri Resmî Gazete'nin 3 Haziran 1947 tarih ve 6622 sayılı nüshasında belirtilmiştir. Sanat Jüri Komisyonu'nda yer alanlardan biri, Celal Esad Arseven'dir.³⁸² Urfa Milletvekili Suut Kemal Yetkin, İstanbul Teknik Üniversitesi Profesörlerinden Dr. Paul Bonatz ile Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi Rejisörü Muhsin Ertuğrul'dan oluşan Sanat Jüri Komisyonu, İnönü

³⁷⁴ TBMM Arşivi, Celal Esad Arseven'in İstanbul milletvekilliği seçim mazbatası.

³⁷⁵ TBMM Arşivi, Celal Esad Arseven'in Giresun milletvekilliği seçim mazbatası.

³⁷⁶ "Giresun milletvekilliği seçim tutanağı gelmiştir", **TBMM Tutanak Dergisi**, 4. Birleşim, 16 Ağustos 1946, Dönem VIII, C.I, TBMM Basımevi, s.71.; "Giresun Milletvekilliklerine seçilen Münir Akkaya, Celâl Esad Arseven, Eşref Dizdar, Kâzım Okay, İsmail Sabuncu, Ahmet Ulus, Fikret Yüzatlı Dr. Galip Kenan Zaimoğlu'nun seçim tutanakları kabul olundu.", **TBMM Tutanak Dergisi**, 5. Birleşim, 1. Oturum, 19 Ağustos 1946, Dönem VIII, C I, TBMM Basımevi, s.2.

³⁷⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, II. Birleşim, Dönem VIII, C.I, 12 Ağustos 1946, 2. Oturum, TBMM Basımevi, s.20.

³⁷⁸ **TBMM Albümü: 1920-2010**, C: I, Nisan 2010, s.469.

³⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII, C. 6, İçtima 1, Yedinci İnikat, 29.11.1943, s.24

³⁸⁰ TBMM İnönü Armağanları Kanunu, Kabul tarihi: 13 Haziran 1946, No: 4933, Tertip: 3, C: 27, s.783.

³⁸¹ Resmî Gazete, 18 Haziran 1946, S.6336, s.10778.

³⁸² BCA 030 18 01 02 113 32 14. ; **T.C. Resmî Gazete**, 3 Haziran 1947, S.6622, s.12394. ; "İnönü armağanları Jüri komisyonları azaları tesbit edildi", **Akşam**, 22 Mayıs 1947, s.1.

Armağanı Kanunu gereğince, Giresun Milletvekili Celal Esad Arseven başkanlığında toplanmıştır. Yapılan istişarelerin ardından 5.000 liralık İnönü Özendirme Armağanı'nın "Hayal Şehir" şiiri dolayısıyla Yahya Kemal Beyatlı'ya verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁸³ Yahya Kemal'in İnönü Özendirme Armağanı'nda şu sözler yazılıdır:

*"TC Bilim, Sanat, Teknik İnönü Armağanı Diploması. Hayal Şehir şiirinden dolayı Yahya Kemal Beyatlı'ya 13 Haziran 1946 tarih ve 4933 sayılı kanun gereğince verilen İnönü "özendirme" armağanı diplomasıdır. 10 Ocak 1949. Bşk. Celal Esat Arseven, Üye Suut Kemal Yetkin, Başbakan Haşan Saka"*³⁸⁴

Siyasi çalışmaları esnasında da sanatçı kimliğiyle eserler vermeye devam eden Celal Esad, Giresun milletvekilliği görevi sırasında Gazi Mustafa Kemal başkanlığındaki TBMM'nin ilk toplantılarından birini tasvir ettiği bir yağlıboya resim yapmıştır. Resim, ülke için yeni adımların atıldığı bu dönemdeki coşkuyu yansıtması sebebiyle büyük ilgi görmüş ve çok sevilmiştir.³⁸⁵ Celal Esad, "Birinci Meclis'in bir toplantı anı"nı resmetmek için önce sigara kutusu gibi çeşitli yerlere küçük eskizlerle çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ardından meclisin kuruluşundan uzun süre sonra da olsa hocaların, fesli, kalpaklı temsilcilerin, mebusların Gazi Mustafa Kemal'i dinleyişlerini tasvir eden bu resmi yapmıştır. Meclisin ikinci oturum tarihi olan 24 Nisan 1920 gününü yansıttığı düşünülen³⁸⁶ eserde, Mustafa Kemal Paşa ilk konuşmasını yaparken, resmi günlere ayrılmış sivil giysisiyle, oldukça zayıf resmedilmiştir.³⁸⁷ Büyük boyutlardaki bu yağlıboya çalışma, Celal Esad'ın eşi Leman Arseven tarafından verilen bilgiye göre, 1950'de yapılmıştır.³⁸⁸

³⁸³ **Ulus**, 10 Ocak 1949, s.3. ; **Yeni Sabah**, 10 Ocak 1949, s.1. ; **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1949, s.3.

³⁸⁴ Konur Ertop, "Yahya Kemal Müzesi Tek Başına Yaşamış Bir Sanatçıdan Kalan Sınırlı Sayıda Eşyayı Kapsıyor", **Sanat Dergisi**, 't.y.', s.15.

³⁸⁵ Diyarbakirli, **Türk Kültürü**, s.310.

³⁸⁶ Gültekin Elibal, **Atatürk ve Resim Heykel**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1973, s.25.; "Prof. Celal Esad Arseven ile bir görüşmemizde bu ilk yıllar ya da günleri işlemeyi istediğini ve bunu severek gerçekleştirdiğini iletti"

³⁸⁷ Elibal, **A.e.**, s.25.

³⁸⁸ **A.e.**, s.165.

Resim 9: Celal Esad'ın yağlı boya “Birinci Meclis'in bir toplantı anı” resmi

Arseven, kendisinin hiçbir zaman politikacı olmadığını³⁸⁹ ifade etmiş, 1942’de başlayan siyaset hayatı, 1950’ye kadar sürmüştür.

Beş ciltlik “Sanat Ansiklopedisi” eserini milletvekilliği sırasında, 1943-1952 yılları arasında hazırlamıştır. Arseven’in bu ansiklopedisini inceleyen bazı Batılı bilginler, bir kişinin tek başına bu işi nasıl başardığına şaşırarak, Celal Esad’ı bizzat ziyaret etmek istemiştir. Celal Esad, bu ziyaret isteklerini reddetmiş, bunun sebebinin ise *“Çünkü benim mütevazı şartlarımı görürlerse kitabımın değerinin kaybedileceğinden korkuyordum.”* cümleleriyle açıklamıştır.³⁹⁰

Birçok resmi görevinin yanısıra vakıfların kuruluş aşamalarında da etkin görev alan Celal Esad, 21 Şubat 1947’de kurulan³⁹¹ Milli Kütüphaneye Yardım Derneği kurucuları arasındadır.³⁹² Ayrıca 1970’de yayımlanan Galatasaray Kültür Merkezi

³⁸⁹ Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.309.

³⁹⁰ Edibe Dolu Kırdar, “Bir Asırlık Ömrünü Renklere Veren İhtiyar”, **Hayat**, 29 Ekim 1970, S: 44, s.10.

³⁹¹ Leman Şenalp, “Milli Kütüphanemizi Kuruluş Yılları Üzerine”, **Türk Kütüphaneciliği**, C.XXIII, S.2, 2009, s.383.

³⁹² “Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Anatüzüğü”, **Türk Kütüphaneciliği**, C.I, S.2, 1952, s.180.

Tüzüğü'ne göre, Celal Esad, merkezi İstanbul olan ve şubesi bulunmayan bu merkezin kurucu üyelerinden biri olmuştur.³⁹³

4.3. Aile Hayatı ve Kişiliği

*“Her insana hayatta mesut olabilmek için mutlaka sevgi lâzımdır. Mensup olduğu aileyi, cemiyeti, güzeli sevmek. Bir de muhakkak surette tabiatın güzelliklerini anlayabilmek için güzel sanatlardan tat alacak kadar kültürlü olmak. İnsanları daima güzel görmeli ki rahatsız olmasın. İnsan kendi memleketinden başka hiçbir yerde, ecdadının geleneklerinden ve teneffüs ettiği havadan uzak bir muhit içinde saadeti bulamaz.”*³⁹⁴ sözlerinden de anlaşılacağı gibi Celal Esad Arseven, sevgi dolu, memleketine düşkün ve her sanatkâr gibi güzele hayrandır.

Celal Esad, saraydan damatlık teklifi gelince yıllardır görüştüğü Galatasaray Sultanisi'ndeki Fransız asıllı öğretmeninin kızı Matmazel Charelle ile çabucak nikâhlanmış; Matmazel Charelle, “Selime” ismini almıştır. Celal Esad ve Selime Hanımın Hikmet, Sinan Esad ve Leyla adında üç çocuğu olur.³⁹⁵ İlk oğlu Hikmet, beş yaşında dadısının ihmali yüzünden bir kaza sonucu vefat etmiştir.³⁹⁶ Celal Esad'ın tek oğlu Sinan Esad, 1898'de doğmuş, İsviçre ile Paris'te eğitim almıştır. İki defa evlenen Sinan Esad, bu evliliklerinden ilkinin Paris'te okuduğu yıllarda tanıdığı, kendisinden 6 yaş büyük İtalyan asıllı N. Aperi ile yapmıştır. Arkeoloji ve sanat tarihi alanlarında yayınları ve uluslararası konferanslarıyla Fransa'da tanınan ve Sophie Arseven olarak bilinen Celal Esad'ın gelini, özellikle Türkiye'deki eski eserlerle ilgili konularda bir uzmandı. Paris'te 1957'de eşinin hayatını kaybetmesinin ardından Sinan Esad, emekliye ayrılarak Türkiye'ye gelmiş fakat ömrünün çoğunu Paris'te geçirmesi sebebiyle uzun süre ülkesinde kalamayıp Fransa'ya dönmüş ve 1974'te hayatını kaybetmiştir.³⁹⁷ Celal Esad'ın Kızı Leyla Arseven de Burhan

³⁹³ Galatasaray Kültür Merkezi Tüzüğü, 1970.

³⁹⁴ Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, s.7.

³⁹⁵ Arseven'in hayatını araştırırken, Celal Esad'ın üçüncü eşi Leman Arseven'in kuzeni Sabit Karamani'nin kızı olan Arzu Karamani Pekin ile yapılan görüşmede Karamani, Arseven'in Sultan isminde bir evlatlığı olduğundan da bahsetmiştir. Bu konuda detaylı bir bilgi elde edilememiştir.

³⁹⁶ Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.311.

³⁹⁷ Toros, **Mazi Cenneti**, s.117. Burada Sinan Esad'ın Fransa'ya döndükten sonra üvey kardeşinin görümcesi ile evlendiği bilgisi verilmektedir.

Dilman ile evlenmiştir. Aşağıdaki fotoğrafta soldan sağa Celal Esad, kızı Leyla, eşi Leman ve damadı Burhan Dilman görülmektedir.

Resim 10: Arseven'lerin evinde düzenlenmiş bir etkinlikte çekilmiş bir fotoğraf (Soldan sağa Celal Esad, kızı Leyla, eşi Leman ve damadı Burhan Dilman) (Taha Toros Arşivi, Dosya No: 391)

Celal Esad, Selime Hanım ile boşanmalarının ardından ikinci evliliğini Alman filolog Anna Papenthin ile yapmıştır. Almanya'nın Berlin kentinde tanıştığı durgun ve sessiz bir kadın olan Anna, Celal Esad'ın kızı Leyla'ya gerçek bir annelik yapmıştır. Arseven'in Fransa Grasse'den ikinci eşine Fransızca bir mektup yazmıştır. 26 Ocak 1911 tarihli bu mektupta Arseven, eşine şu satırları yazar:

“Sevgili arkadaşım, saat gecenin 10'u. Nadi gazete okuyor ve ben sana bu mektubu yazıyorum. Üstüne bazı resimler çizdim. Böyle bir mektubu kesin ilk defa alıyorsun. Günler gittikçe uzun olmaya başlıyor. Bana öyle geliyor ki bir senden fazla birbirimizden ayrı kalacağız. Hep geçmişte, rüyada gibi yaşıyorum. Geleceğimi sadece postacı beklerken görüyorum. Sadece ikinizi düşünüyorum, yani sen ve postacı. Onu nerede görsem peşine düşüp 'Bana mektup var mı' diye soruyorum. Görünen güzellik değil, benim için ruhun ve moralin güzelliği daha önemli. Arkadaşım, seni seviyorum. Umarım beniim gibi yaparsın. Mutluluğu ancak içinde ara.”

Arseven, özlemini ve duygularını anlattığı bu resimli mektupta, bir süre için yaşamakta olduğu Grasse kentini uzaktan resmetmiş, sokağını ve çevresini, sürekli eşinden mektup gelip gelmediğini sorduğu postacı ile evindeki şömine ve rafını çizmiştir. Şömine rafının üzerinde eşinin çerçeve içindeki küçük fotoğrafı bile resmedilmiştir. Mektubun yer aldığı “Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000” kitabında Prof. Dr. Uğur Tanyeli, mektubun 20. yy başlarken bir Osmanlı aydınının yaşamına görselliğin nasıl girdiğini gösterdiğini belirtmiştir. Tanyeli, Arseven’in yeni görsellik teknolojilerini içselleştirmiş biri olduğunu ve resimden yola çıkıp adım adım tüm tasarım pratiklerini kuşatan kurumsal ve uygulamalı bir çalışma alanına doğru açılacağını ifade etmiştir.³⁹⁸

**Resim 11: Arseven'in eşi Anna'ya yazdığı 26 Ocak 1911 tarihli mektup
(Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000, s.243)**

Celal Esad, Türkiye’de çevre edinemeyen ve günlerini kilisede geçiren Anna ile 1936’da boşanmıştır.³⁹⁹ Üçüncü eşi ressam Leman Hanım’la 1940’ta evlenen Celal Esad, hayatının geri kalanını Kadıköy’ün Hasırcıbaşı Sokağı’ndaki evinde piyano çalan, resim yapan eşi Leman Hanım ile sürdürmüştür. Leman hanım, ressamlığa ilk

³⁹⁸ Uğur Tanyeli, **Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000**, İstanbul, Garanti Galerî Yayınları, 2007, s.238.

³⁹⁹ TT552258, “Çok Yönlü ve Renkli Bir Adam Celal Esat Arseven”, s.4.

adımı eşi Celal Esad sayesinde atmıştır. Leman hanım, bu başlangıcı bir röportajında şu sözlerle anlatmıştır:

*“Yeni evlenmiştik. Ben, genç kızlığımdan kalma bir hevesle sık sık renkli ipliklerle el işi yapıyor, piyano çalışıyordum. Hiç unutmam bir gün bütün el işlerimi görmek istedi. Hepsine tek tek baktıktan sonra ‘Renkleri bu kadar güzel kullandığına göre, neden resim yapmıyorsun’ diye sordu. Ne cevap vereceğimi bilemedim. Fakat birkaç gün sonra kendimi elimde fırça ve boya, etrafımda da bir sürü tabak, çanak örnekleri ile buldum.”*⁴⁰⁰

Bu evlilikle Arseven’lerin konağı, bir sanat yuvası olmuştur. İki sanatçının tablolarıyla dolu olan bu evde, ressamların, şairlerin, aktör ve sanatkârların katıldığı toplantılar tertiplenmiş, bunun yanı sıra ayda bir defa da kostümlü ve yarışmalı etkinlikler düzenlenmiştir. Bu etkinliklerde çekilen aşağıdaki fotoğrafta, solda Celal Esad’ın eşi Leman hanım, ortada kızı Leyla hanım görülmektedir.⁴⁰¹

Resim 12: Arsevenlerin evinde düzenlediği kostüm partisinden bir fotoğraf (Solda Celal Esad’ın eşi Leman Hanım, ortada kızı Leyla Hanım) (Taha Toros Arşivi, Dosya No: 391)

Mete Uğur’un “Arseven’in evinde ayda bir akademik toplantılar olurdu. İstanbul’un en popüler sanatçıları bir araya gelirdi. Köhne bir piyanodan harika sesler çıkaran Herman’ın müziğini dinlerdik.”⁴⁰² cümleleriyle anlattığı, pazar günleri yapılan, Celal Esad’ın ilerleyen yaşına rağmen keman ve viyolonsel çaldığı bu toplantılara, Falih Rıfkı

⁴⁰⁰ Edibe Dolu Kırdar, “Harika İhtiyar Öldü”, **Hayat**, S.49., 2 Aralık 1971, s.30.

⁴⁰¹ TT562176

⁴⁰² Evin İlyasoğlu, “Müzik Dünyasından Tıp Dünyasına”, **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1991, s.7.

Atay, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Şeref Akdik ve Yahya Kemal gibi tanınmış isimler ile bazen de yabancı sanatkarlar katılmıştır.⁴⁰³

Celal Esad'ın yakın komşusu, Yahya Kemal'in bilinen büyük aşkı olan Celile Hanım da bu sohbetli toplantılara katılanlardan biri olmuştur. Celal Esad, Celile Hanım'ın evinin bir odasına, Polonya'dan Nazi istilasından kaçarak Türkiye'ye sığınan ünlü profesör ressam Kazimir Rubolovski'yi yerleştirmiştir. Celal Esad, ilk kadın resamlardan olan Celile Hanım ve Kazimir Rubolovski, birlikte resim çalışmaları yapmışlardır.⁴⁰⁴

Ressam Celile Hanım ile şair Yahya Kemal'in gençlik yıllarındaki aşklarını, meyve vermeyen ağaçlara benzeten Arseven, bir pazar günü evindeki sohbetli toplantılardan birinde, Celile Hanıma *“Bir gün, bu toplantıya Yahya Kemal Beyi de çağırırsak, ne dersin?”* şeklinde bir soru yöneltmiştir. Celile Hanım, *“Gelmez Celal Bey, gelmez. Beyhude teklif etmeyin.”* cevabını verse de Celal Esad, *“Ben getirmeye çalışacağım. Yıllardan sonra karşılaşır belki eski günlerinizi konuşursunuz.”* demiştir. Buna karşılık Celile Hanım'ın cevabı, *“Davetinizi kabul edeceğine sanmam, ama gelirse memnun olurum.”* olmuştur. Yetmiş yaşını aşmış bu iki kişinin bir dahaki pazar toplantısında buluşup buluşmayacağı merak konusu olmuş ve bir sonraki toplantıda Celal Esad'ın evi vaktinden çok önce dolmuştur. Uzun bir bekleyişin ardından Celal Esad, *“Maalesef beklediğimiz misafir gelmeyecek. Kendisini ziyaretle davetimizi bildirdim. Sağ elini alnına götürdü. Orta parmağı ile alnını bir hayli kaşıdıktan ve denize doğru daldıktan sonra ‘Teşekkür ederim Celal Bey. Ama davetinize gelemeyeceğim.’ dedi.”* ifadelerini kullanmıştır. Celal Esad, Yahya Kemal'e neden gelemeyeceğini sorduğunda ise *“Hayalimi bozmak istemem”* cevabını aldığını aktarmıştır. Bunun üzerine Celile Hanım, *“Ben size söylemiştim Celal Bey, Yahya Kemal Bey gelmez diye... Ben onu bilirim. Beni, bu halimde görmek istemez.”* demiştir.⁴⁰⁵

Arseven, ilerleyen yaşına rağmen ziyaretine gelenleri güler yüzle karşılamaktan, onlara anılarını anlatmaktan, müzik dinletmekten ve çalıp söylemekten büyük

⁴⁰³ TT552258, “Çok Yönlü ve Renkli Bir Adam Celal Esat Arseven”, s.4.

⁴⁰⁴ Taha Toros, **Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre-Yahya Kemal**, İsis Yayıncılık, 1998, s.130-131.

⁴⁰⁵ A.e.

mutluluk duymuştur.⁴⁰⁶ Taha Toros, Arseven'in bir eski zaman beyefendisi olduğunu, terbiyesi, nezaketi, dostluğu, duyarlılığı, çekici ve yetiştirici yönüyle sanatseverleri yıllarca evinde toplayarak Batı'daki örneklerinden farksız bir kültür ve sanat koruyuculuğu yaptığını, "Arseven" soyadının en çok ona yakıştığını belirtmiştir.⁴⁰⁷

Bir röportajda, eşi Leman Hanım, Celal Esad'ın gürültüden hiç hoşlanmadığını, o çalışırken rahatsız olmasın diye piyano bile çalmadığını, çok sıcak odada uyduğunu, yemeğine ve giyimine hiç dikkat etmediğini anlatmıştır. Pencereden halı silkilmesine ve şehri saran beton yığınlarına tahammül edemeyen⁴⁰⁸ Arseven'in bir özelliği de yüz yıla yaklaşan ömrünün son yıllarında bile genç görünümü ve dinamik enerjiye sahip oluşudur. Bir köşe yazısında, bu duruma ilişkin şu cümleler kaleme alınmıştır:

*"Bazı yaşlılar, insana yaşlılık çağrışımını hiç ansındırmazlar. Charlie Chaplin'e, Muhsin Ertuğrul'a, Marlene Dietrich'e, Pablo Picasso'ya, Pablo Casals'a, Maurice Chevalier'ye, Celal Esat Arseven'e yaşlı diyebilir miydiniz? Bu "Her dem taze"lerin en geç yaşta öleni Celal Esat Arseven üstadımızdı. Sanırım en genci de yine oydu. Uyanık gözlerindeki muzip çocuk bakışı son hastalığına dek kaybolmamıştı. Bir gün bana 'Gençler otobüste yer versinler diye, bazen yaşlı taklidi yapıyorum' demişti. Nedir bu kişileri hep genç yapan? Uyanık tecessüsleri, tükenmeyen canlılıkları, sürekli hareketlilikleri ve büyük yaşam sevinçleri."*⁴⁰⁹

Arseven'in hayatını araştırırken kendisinin ailesine ulaşma çabaları sonucunda, Celal Esad'ın eşi Leman Arseven'in kuzeni Sabit Karamani'nin kızı olan Arzu Karamani Pekin ile görüşme yapılmıştır. Kendisiyle yaptığım görüşmede Karamani, Milli Reasürans Sanat Galerisi'nde 14 Mayıs-7 Haziran 2014'te gerçekleştirilen "Sabit bilir! 20. Yüzyılda Bir Hezarfen: Sabit Karamani" adlı sergi için hazırlanan kitapta, Celal Esad ile ilgili hatıralarını yazdığını belirtmiştir. Celal Esad'ın fotoğraflarının da bulunduğu söz konusu kitapta, Pekin'in kaleme aldığı anıları şöyledir:⁴¹⁰

⁴⁰⁶ TT517155, Akyunak, "Sanat Yolunda Geçen Bir Yüzyıl, Celal Esat Arseven Sergisi"

⁴⁰⁷ Toros, **Mazi Cenneti**, s.111.

⁴⁰⁸ Edibe Dolu, "Bir Asırlık Ömrünü Renklere Veren Harika İhtiyar", s.10.

⁴⁰⁹ TT517669, Haldun Taner, "Hak Dostum Diye Başlayım Söze", **Milliyet**, 16.03.1975

⁴¹⁰ "Sabit bilir! 20. Yüzyılda Bir Hezarfen: Sabit Karamani", İstanbul, Masa Yayınevi, 2014, s.17-19.

“Özellikle okul öncesi çağlarımda, yani 1967 ve biraz öncesinde hafızama yer etmiş, sonradan yaşam biçimimin şekillenmesinde çok önemli rol oynamış olduğunu düşündüğüm bir akrabası vardı babamın: Celal Esat Arseven. Babam bana göre, çoğu asker olan aile büyüklerinden çok onu örnek almış kendine. Çünkü Celal Esat Bey’in yaşamına ve bir ömre sığdırdıklarına bakınca bir hezarfenin nasıl yaşadığını anlıyorsunuz. Sanat tarihinden müziğe, sinemadan edebiyata, resimden şehirciliğe inanılmaz geniş bir ilgi ve üretim alanı olmuş biriyle dirsek teması halinde bir gençlik yaşarken, bu zenginlikten etkilenmemek mümkün mü? Celal Esat Bey’in üçüncü eşi olan Leman Arseven, babamın Ülfet Karaman isimli halasının kızıydı. Leman Halal kızıl saçlı, endamlı, heyecanlı ve şakıyan bir ses tonuyla konuşan, hep gülümlü, şuh görünen ama aslında galiba pek de öyle olmayan, neşeli, güzel bir kadındı. Resim yapardı o da. Kadıköy’de ahşap bir konakta otururlardı. Burası eski tiyatro oyuncularından Abdürrezzak Efendi’nin eviymiş. Çocukluğumun belki de en büyüğü atmosferi işte bu evdi. Annem ve babamla Celal Bey ile Leman Hala’yı sık sık ziyarette gittiğimiz zamanlarda biz de Moda’da oturuyorduk, henüz Teşvikiye’ye taşınmamıştık. Evin kapısını Leman Hala açardı. Bizi görünce yüzü aydınlanır, en tatlı sesiyle coşkulu bir biçimde buyur ederdi içeriye. Bana bayılırdı, bilirdim, ben de ona... Girişteki taşlık beyaz mermerdi diye kalmış gözüümün önünde ama çok daha net hatırladığım bir şey var; iki tarafta yerden tavana kadar yükselen ahşap dolaplar. Bu dolaplarda Celal Bey’in Gelincik sigarası paketlerinin arkalarına yaptığı resimler dururdu. İçeri gittikten sonra Celal Bey’in olduğu odaya geçerdik. Selamlaşma faslından sonra herkes bir köşeye yerleşirdi. Ben de oturduğum yerden Celal Bey’i izlemeye koyulurdum. Evin cam tarafındaki köşesinde duran bir koltukta otururdu. Her zaman takım elbisesi olurdu üzerinde. Ağzında sürekli bir sigara vardı, çok az eline alırdı bunu. Sigaranın ucu kendi kendine yanar, küli uzar, sonra o kül pıt diye ceketinin üzerine düşerdi. Ne kendisi ne de Leman Hala müdahale ederdi bu duruma. Pek konuşmazdı, biraz asık suratlı gelirdi bana. Sigarası hep ağzındaydı çünkü elleri meşguldü. Herkes laflarken o hep resim yapardı. Günde kimbilir kaç tane tükettiği Gelincik paketlerinin arkasına kırmızı ve mavi kalemlerle durmadan çiziktirirdi. Annemi, babamı, beni, karşısında kim oturuyorsa... Bir de gözlerinden alamazdım gözlerimi. Çok güzel bakışları olduğundan değil; göz kapaklarını flasterle kaşlarına tuttururdu, üstelik bazen bunu biz oradayken yapardı. Küçük bir parça flaster keser, göz kapağını tutup yukarı çeker, o parçayı üstüne yapıştırırdı. Ben bütün ihtiyar insanların böyle yaptıklarını düşünürdüm ama sonra öyle olmadığını gördüm. Celal Bey, biz onu ziyarete gittiğimiz zamanlarda 90’larındaymış. Meğer öyle yapmasaymış gözleri açılmıyormuş. Göz kapakları kaşlarına bantlanmış, ağzında sigarasıyla oturan bu ihtiyardan korkar mıydım, hayır. Belki

biraz çekinirdim ama o ortamı çok sevdiğimi, orada olmaktan büyük bir haz aldığımı çok iyi hatırlıyorum. Halılarla, kilimlerle kaplanmış odalar ve koridorlar, yuvarlak tutamaklarla açılan ahşap kapılar, birbirine açılan irili ufaklı odalar, döne döne üst kata çıkan karanlık merdivenin geniş basamakları, küçükü büyüklü resimlerin asılı olduğu duvarlar, yürüdükçe gıcırdayan ahşaplar, bana kendi yaşadığım evden daha çekici, gizemli ve renkli gelirdi. Bu harika evi benim için olağanüstü kılan başka bir olay daha vardı; Leman Hala, kimi zaman büyük yılbaşı partileri düzenler, kıyafetli balolar yapardı. Davetliler de çoğunlukla sanat çevresinden insanlar olurdu. Ressamlar, heykeltıraşlar, akademi hocaları, piyanistler, operacılar, ayrıca elçiler, iş adamları ve yabancı davetliler, bu balolara son derece özenerek hazırlanırlar, mükemmel kostümlele katılırlardı. Bu balolar benim için akıl almaz derece güzel, eğlenceli, renkli ve heyecanlı olaylardı. Biz ailece hazırlanırdık, bu sene ben ne olacağım sorusunu hep sorduğumu hatırlıyorum.

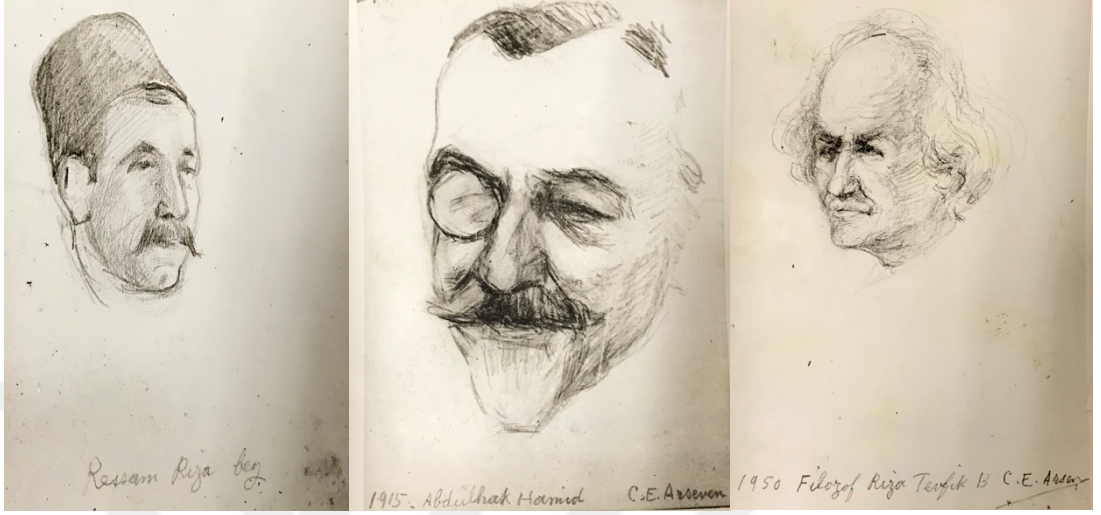
Celal Bey ile Leman Hala'nın evlerinde yarattıkları atmosfer, misafirperverlikleri, evde sürekli bir sanat lafının ve kokusunun yaşanıyor olması, içinden yayılan sıcaklık ve renk cümbüşü, gelip gidenlerin sayısını hiç bilememeleri, sürekli bir sofrı kaldırıp koyma telaşının yaşanıyor olması, bende 'ev dediğin böyle olmalı' fikrini oluşturdu. Hep bunun için uğraştım.”

Resim 13: Celal Esad'ın 3 Temmuz 1959'da, üzerine “Leman çarşıdan dönüştü. Paris. Fasulya yandı” notunu düşüğü bir çizimi (MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun tarifine göre, daima resim kağıtları ile kitap taslaklarının olduğu bir dosya taşıyan bu çalışkan adam, bir toplantıda veya vakit

geçirdiği bir mekânda oturur oturmaz cebinden sivri uçlu kurşun kalem çıkarır, üç, dört metre ilerideki bir kişinin portresini gölgeleriyle ve detaylı bir şekilde çizer.

**Resim 14: Celal Esad Arseven'in çizdiği bazı portreler
(MSGSÜ, Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)**

Onun resmi de kendi gibi “bilgili” ve “kesin çizgili”dir. Baltacıoğlu, Arseven’in çizdiği portreleri sahiplerine oldukça benzettiğini belirtmiş ve arkasından şu cümleleri eklemiştir:

“Celal Esad Arseven’i desen yaparken o kadar çok görmüşümdür ki başka türlü resim yapmaz sanıyordum. Cebeci’deki evine gittiğim zaman koca bir kap içine hapsettiği akuvarelleri birer birer gözümün önüne serdi. O zaman bizim Türkçü arkadaşın çok iyi bir akuvarel ressamı da olduğunu gördüm. Akuvareleri gözümün önüne serdikçe şaşmam da artıyor. Dikkatimi çeken nokta şu: Her yeni konuyu kendine uyan bir teknik yenilikle işlemiş. Bu yenilikler arasında cesaretli, hatta cüretli denilebilecekleri de var.”⁴¹¹

4.4. Celal Esad ve Churchill

Celal Esad’ın ilginç yönlerinden biri de meşhur İngiliz devlet adamı Winston Churchill ile birçok benzerliğini fark etmesidir. Celal Esad, Harbiye’de bir salonda düzenlenen kendisine ait suluboya sergisinde yaptığı konuşmada, Churchill ile aynı tarihte doğduğunu ve birçok benzerlikleri olduğunu şu sözlerle aktarmıştır:

⁴¹¹ Yeni Adam, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Celal Esad Arseven ile Görüşüm, Sayı 475, 3 Şubat 1944, s.7.

“İngiliz Başvekili Churchill askerdir, ben de öyleyim. Churchill, gazetecilik yapmıştır, ben de. Churchill kitap yazar, ben de yazarım. Churchill resim yapar, ben de yaparım. Churchill mebusluk yapmıştır, ben de yaptım. Churchill 20 Kasım 1875’te doğmuştur, ben de aynı sene ve aynı günde doğdum.”⁴¹²

“Churchill parlamenter ve siyaset adamıdır. Ben de iki devre parlamentoya dahil oldum. Churchill puro olarak çok tütün kullanır. Ben de tütünü sigara olarak fazla içerim. O en çok at gezintisini sever. Ben de öyle. Bu kadar benzeyişten sonra, herşeyden elini eteğini çekip ne kadar uzun yaşarsa ben de o kadar yaşayacağım ve Churchill ölmeden ölmeyeceğim.”⁴¹³

Celal Esad, Churchill seçimi ve iktidarı kaybettiğinde ona bir mektup yazmış, bu mektupta ikisinin benzer yanlarını anlatmıştır. Fakat bir noktada farklılık gösterdiklerini, kendisinin nazır olamadığını, onun için de iktidardan düşüp kalkma cilvesine maruz kalmadığını bildirmiş ve bu vesileyle Churchill’i teselli etmiştir. Churchill de Celal Esad’ın bu mektubuna cevap vermiş, ona bir kitabı ile bir de tablosunu hediye etmiştir.⁴¹⁴ Celal Esad’ı ömrünün son yıllarında sarsan olaylardan birinin, kendisiyle birçok benzerliğini gördüğü Churchill’in ölümü olduğunu belirten Taha Toros, *“Sanki kendi ölümünün haberini beklercesine, etrafa sezdirmemeye çalıştığı bir tedirginlik içerisindeydi.”* tesbitinde bulunmuştur.⁴¹⁵

4.5. Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi

Sosyal yönü oldukça gelişmiş olan gelişmiş olan Celal Esad’ın yer aldığı bir kuruluş da Güzel Sanatlar Birliği’nin Edebiyat Şubesi olmuştur. Sanayi-i Nefise Birliği idarecileri, edebiyat şubesini oluşturmak için dönemin meşhur kalemlerini 18 Temmuz 1928’de Topkapı Sarayı Alay Köşkü’nde bir kongreye davet etmiştir.⁴¹⁶ Davetliler arasında Celal Esad da vardır. Kongreden önce Alay Köşkü bahçesinde, dönemin ünlü fotoğrafçısı Jean Weinberg tarafından çekilen fotoğrafta⁴¹⁷, ikinci sırada soldan dördüncü kişi olan Celal Esad, sandalyede oturmuş vaziyette

⁴¹² TT517159

⁴¹³ “Çok Yönlü ve Renkli Bir Adam Celal Esat Arseven”, s.8

⁴¹⁴ Burhan Felek, “Celal Esad Bey”, *Milliyet*, “t.y.”, s.2.

⁴¹⁵ Toros, *Mazi Cenneti*, s.124.

⁴¹⁶ *Bir Fotoğrafın Aynasında İstanbul’un Meşhur Edebiyatçıları*, haz. Yusuf Çağlar, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2009, s.15.

⁴¹⁷ A.e., s.17.

görülmektedir.⁴¹⁸ Bu fotoğraf, Servet-i Fünun dergisinin 26 Temmuz 1928 tarihli nüshasının kapağında yer almıştır. Fotoğrafın altında ise şu cümlelere yer verilmiştir:

“Sanayi-i Nefise Birliği’nde: Edebiyat Şubesi azası kongre halinde. Sanayi-i Nefise Birliği resim, heykeltraş, temaşa, mimari şubelerini havi olmasına rağmen son haftaya kadar edebiyatşubesinden mahrumdu. Pek mühim olan bu şubenin de tesisi kararlaştırıldıktan sonra, geçen hafta Çarşamba günü memleketimizin bilumum maruf eski ve yeni üdebasına davetiyeler yollandı ve bütün bu kalem sanatları birliğin şubesinde ilk defa toplanarak nizamnamelerini tanzim ve reyi hafl ile idare heyetlerini intihab eylediler. En çok rey ile heyet-i idareye intihab olunan zevat şunlardır: Halid Ziya, Hüseyin Rahmi, Peyami Safa, Halid Fahri, Orhan Seyfi, Yusuf Ziya, Ahmet Haşim beyler... Yukarıda bu edipler ve şairler gününün bir hatırası olmak üzere grup halinde bir fotoğraflarını neşrediyoruz. (Servet-i Fünun) Edebiyat şubesi faaliyetinin memlekette hayırlı izler bırakmasını temenni ediyor.”

Kongreye katılanlar, birliğin edebiyat şubesi için bir nizamname hazırlamaya koyulmuş, maddeler tek tek müzakere edilmiştir. Cumhuriyet gazetesindeki “Edibler dün Alay Köşkü’nde toplandılar” başlıklı habere göre, kimlerin “edib” olacağı, şubeye kimlerin kabul edileceğine dair bir sonraki madde, çok tartışılmıştır. Haberde, *“Bazı aza bir şahsın şubeye dahil edilmesi için Darülfünun mezunu olmasının icab ettiğini teklif eyledi; fakat buna itiraz edildi. Azadan Celal Esad Bey şunu söyledi: ‘Elli paralık bir kedi hikayesi yazan zatı da edib mi addedeceğiz?’ Azadan Peyami Safa Bey: ‘İçimizde elli paralık eser neşreden zat yoktur’ dedi. Nihayet maddenin bazı noktaları tadil edilerek şöylece kabul edildi: ‘Şiir, hikâye, tenkid, temaşa eseri, edebi kıymeti haiz eser veya makale neşreden zat şubeye dahil olabilir.’”*⁴¹⁹ ifadeleri kullanılmıştır. Haberden anlaşıldığı üzere Celal Esad, Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi nizamnamesinin hazırlanmasında, birinci derecede rol alanlardan biri olmuştur.

Basında oldukça geniş yer bulan Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi, kongrenin ardından etkili bir kuruluş olmasa da 1940’lara kadar varlığını devam ettirmiştir.⁴²⁰ Şubenin gerçekleştirdiği faaliyetler ve Celal Esad’ın buradaki etkinliği hakkında daha ayrıntılı bir malumat elde edilememiştir.

⁴¹⁸ A.e., s.16. “Hatıra-i Cemiyet fotoğraflarının en önemli adetlerinden biri olan sandalyede oturma hakkı ise topluluğun en kıdemli isimlerine aittir. Bu kaide gereğince, vazifeleri veya yaşları itibarıyla kıdemli isimler ve hanımefendiler, oturanlar arasında bulunuyor.”

⁴¹⁹ A.e., s.24.

⁴²⁰ A.e., s.46.

4.6. Atatürkle Bir Anı

Celal Esad, Atatürk'ün evinde geçirdiği bir akşam yaşananları not almıştır. Bu nota göre, Atatürk Celal Esad'ın Fransızca bilgisini test etmek istemiştir. Bunun için Celal Esad, *“HAK, AKIL, AY, OK, ÖK, UT. İnsan kafası içinde olmuş olan çok ince ve maddiğ bir varlığın yukarıda saydığım kadar sıfatları hangi dilde vardır? Ben bunu biliyorum, bilenler de yetsinler.”* cümlelerini Fransızcaya çevirmiştir. Celal Esad, bu akşama dair aldığı notun devamında şu cümleleri kaydetmiştir:

*“Bu gece hatırimızdan geçmediği halde nasılsa Cumhurbaşkanı Atatürk'ün evinde toplandık, rakı içdik, konuştuk. Konuşmamız genişledi, dağıldı. Nelere bilir misiniz? Türk dili ve bütün dillerin ayrılan aslına, yalnız bu kadar değil, Türk dilinin ve bütün dillerin tarihi bu mesele üzerindeki konuşmalarımız bizi yepyeni hedeflere ulaştırıcı aydınlık yarın yaptı.”*⁴²¹

4.7. Ölümünden Önce Verilen Devlet Armağanı

Türk sanatı ve Türk kültürü çalışmalarıyla dolu ömrünün son günlerinde, hasta yatağının başucunda yapılan törenle Arseven'e Devlet Kültür Armağanı sunulmuştur. Kültür Bakanı Talat Sait Halman tarafından, 24 Ekim 1971 tarihinde sunulan bu armağanda, Halman'ın şu cümleleri yer almaktadır:

“Celal Esad Arseven kadar sanatı gerçekten sevmiş ve sevdirmiş bilim adamımız az yetişmiştir. Yüzyıla yaklaşan ömrünü bütünüyle Türk sanatına adanmış olan Arseven, profesör, yazar, eleştirci, şehir ve çevre planlayıcısı, ansiklopedisi ve sözlükçü, sanat tarihçisi olarak eşsiz hizmetlerde bulunmuştur. Bir nesilden uzun bir süre, Celal Esad Arseven geleneksel ve çağdaş Türk sanatını tümüyle bilimsel açıdan inceleyip değerlendiren tek büyük estetikçimizdi. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk mimarisinin, resim ve heykelinin, süsleme sanatlarının dehasını herkesten önce görmüş ve bilinçli olarak ortaya koymuştu. Türkçe, Fransızca ve İngilizce eserleri, ulusal sanat başarılarımızın ilk ve üstün yetkili değerlendirmeleridir. Onun verimli çalışmaları, yeni bir sanat tarihçisi neslinin yetişmesine öncülük etti, hız verdi, şevk kazandırdı. Arseven, inanılmaz bir çalışkanlıkla, bir

⁴²¹ İBB Atatürk Kitaplığı, Bel MTF 003699, Atatürk'ün Ankara'da bir toplantısında Arseven'in Fransızcasını imtihan etmek için, Türkçe söylediği metnin Fransızca'ya tercüme edilmiş hali ile Atatürk'ün evinde toplanıp dil üzerine konuştuklarını yazdığı not.

ömür boyu, plastik sanatların her türü üzerinde önemli incelemelerde bulunmuştur. Resim, heykel, mimari, süsleme gibi değişik türleri değerlendirmiş, 17 yıl Ankara şehri imar müşaviri olarak hizmetler yapmış, şehircilik konusundaki ilk büyük kitabı yazmıştır. Sanat öğretimine yaygın katkılarda bulunan Prof. Arseven'in güzel sanatlar sözlüğü, mimari terimleri kılavuzu, Fransızca-Türkçe sanat sözlüğü ve tek başına hazırladığı bir Sanat Ansiklopedisi de vardır. Türk'ün yaratıcı dehasına inanmış olan Prof. Arseven, bu inancı Fransızca ve İngilizce eserleriyle başka ülkelere de sunmuştur. Türk medeniyetinin ve sanatının yabancı memleketlerde tanınmağa başlamasında hizmeti geçenlerin biri belki de birincisi Celal Esad Arseven'dir. Ulusal sanata, Türk kültürüne, toplumsal çevreye, manevi ve entelektüel hayata nefis katkılarda bulunmuş olan Sayın Prof. Celal Esad Arseven'in üstün hizmetlerini her zaman minnetle andık, her zaman şükranla anacağız.”⁴²²

Arseven'e Devlet Kültür Armağanı sunulduğu akşam, Güzel Sanatlar Akademisi tarafından da bir plaket takdim edilmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nce⁴²³ 14 Mayıs 1970 yılında Celal Esad'a fahri doktorluk ünvanı verilmesi kararlaştırılmış; fakat ancak yaklaşık bir buçuk yıl sonra Rektör Galip Sağırlı'nın başkanlığında bir kurul tarafından, ölümünden sadece dört önce 9 Kasım 1971'de evinde verilebilmiştir. Arseven, bu sırada çoktan yarı komaya girmiş bir vaziyette bulunmaktadır.⁴²⁴

Bir minnet ve vefa göstergesi olan tüm bu ödüllendirmeler, basında geniş yer bulmuş⁴²⁵, büyük ilim ve sanat adamı Arseven'e adeta ölümünden önce son bir teşekkürün ifadesi olmuştur.⁴²⁶

Celal Esad, yatağa düşmeden önce her sabah kalkıp takım elbisesini giymiş, köşesinde sigarasını tütürerek, yakınlarıyla konuşmuş, aklına gelenleri onlara not ettirmiştir. Ölmeden önce eski deyimleri araştıran Celal Esad, halk arasında çok kullanılan deyimlerin asıllarını bulmuş, tam karşılıklarını çıkarmış ve anlamını kaybetmiş olanları düzeltmek için uğraşmıştır. Celal Esad, deyimlerin Fransızca karşılıklarını da bulup birlikte yayınlamak amacıyla beş defter doldurmuşsa da

⁴²² Talat Halman, “Celal Esad Arseven'e Devlet Kültür Armağanı'nı Sunarken”, İBB Atatürk Kitaplığı, 24 Ekim 1971.

⁴²³ Bkz.: <http://www.sdkm.itu.edu.tr/arsiv/itu-fahri-doktora-unvanlari> erişim tarihi: 01.07.2019.

⁴²⁴ Edibe Dolu Kırdar, “Harika İhtiyar Öldü”, **Hayat**, S.49., 2 Aralık 1971, s.30.

⁴²⁵ **Milliyet**, 11 Kasım 1971, s.3.

⁴²⁶ Diyarbakirli, **a.g.e.**, s.312.

maalesef bu çalışmasını tamamlamaya ömrü yetmemiştir. Celal Esad'ın eski Türk kostümleri, eski Türk adetleri hakkındaki incelemeleri de yarım kalan çalışmalarındandır.⁴²⁷

Celal Esad Arseven, Kadıköy'de Hasırcıbaşı Sokağı'ndaki evinde, 13 Kasım 1971'de, 96 yaşında yaşamını yitirmiştir. Arseven, 14 Kasım 1971'de Kadıköy Osmanağa Camii'nde yapılan törenin ardından Sahrayı Cedid Mezarlığı'na defnedilmiştir. Ölümünden sonra hakkında birçok yazı kaleme alınmış, bunlardan birinde, *“Onun varlığına, onun her konunun altından çıkmasına o kadar alışılmıştı ki kimse ona yakıştıramamıştı.”* denilmiştir.⁴²⁸

Öğrenme heyecanı hiç bitmeyen, çok renkli kişiliğiyle, toplumun sanat zevkini canlandırmak için ilk adımları atan bir öncü olan Celal Esad, Batılılaşmanın, modernleşmenin yalnız kuramı değil, uygulamasını da gerçekleştiren önemli bir isim olmuştur.⁴²⁹

Arseven'in mezarı için İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Başkanlığı tarafından görevlendirilen Prof. Muhlis Türkmen, birtakım etütler hazırlamıştır. Türkmen, üzerinde çalıştığı konunun çok sevilen ve ünlü bir kişiyle ilgili olması dolayısıyla çizdiği eskizlerin seçiminin bir jüri tarafından yapılmasını istemiştir. Türkmen, söz konusu anıt mezar için hazırlanan 12 çalışmaya ilişkin, yaşadığı zorluğu şu cümlelerle anlatmıştır:

“Ebedi âleme göçen bir insanın dünyadaki son mekânının belirli bir anlama kavuşturulması isteniyorsa ve bu insan da idgsa mimarlık bölümünde mimarlık ve şehircilik tarihi derslerini vermiş ünlü bir hoca, bir sanat tarihçisi, yazar, ressam, müzisyen, tüm sanat dallarında söz söyleyebilecek değerde bir kişiye bu anıt mezarın tasarımı bir hayli sorumluluk yüklü ve güç olmaktadır. Kendisini çok iyi tanırdım. 1642-1946'larda Kadıköy Halkevi'nde hocamdır. Resim Atölyesi'ne gelir, her birimizle ayrı ayrı ilgilenir. Resim hocam Şeref Akdikin'in de katıldığı sanat sohbetleri düzenlenirdi. Güzel günlerdi o günler. İşte böyle bir ortamda tanıdığım üstadın yaşayanlarla buluşma yerinin tanzimi, akademi başkanlığınca bana tevdi edildi. Çizilenler arasından bir seçime varmakta zorluk

⁴²⁷ Kırdar, **a.g.e.**, s.30.

⁴²⁸ **A.e.**

⁴²⁹ Doğan Hızlan, “Renkli Yaşamdan Renkli Anılar”, **Hürriyet**, 07 Şubat 1994.

çektüğimden jürinin yardımlarını rica ettim. Daima tekrar ediyorum, gereken önem verildiği takdirde bu konu çapı yönünden küçük fakat mesleki yönden çok zor ve büyük bir iştir.”⁴³⁰

Taha Toros, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Dairesi Başkanı Hilmi Yavuz’a hitaben hazırladığı 22 Mart 1990 tarihli “İstanbul Sokaklarının Adlarına Dair” başlıklı raporda, Celal Esad’ın yaşadığı evin sonradan bir apartmana dönüştürüldüğünü, sanatçının hatırasının yaşatılması için o civardaki bir sokağa Celal Esat Arseven adı uzun olduğundan yalnızca Arseven adı verilebileceğini belirtmiştir.⁴³¹ Kadıköy’de bu isimde bir sokak olup olmadığı araştırılsa da bulunamamıştır. Öte yandan, Ankara’nın Altındağ ilçesinde Celal Esat Arseven isminde bir cadde vardır.

4.8. Celal Esad Arseven’in Eserleri

Arseven, çok yönlü, çok taraflı, çok zengin bir karaktere sahip, araştırmayı seven ve hatta bunu bir yaşam biçimi haline getiren, insan gücünün üstünde çalışmalar yapabilen bir ilim adamı olarak, pek çok alanda eser vermiştir. Türk sanatı başta olmak üzere, şehircilik, belediyecilik, mimari, sanat tarihi, resim gibi alanlarda, üstün bir çalışkanlık ve araştırmacı ruhla kaynak niteliğinde eserler veren, sözlük ve ansiklopediler hazırlayan Celal Esad, çalıştığı her alanda öncü bir yazar olmuştur.

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti devletine geçişteki değişim, dönüşüm ve yenilenmeye yakından şahitlik eden, bu anlaşılması güç dönemin ihtiyaçlarını önceden kavrayarak engin bilgisi, keskin zekâsı ve vatanperverliğiyle eserler kaleme alan Celal Esad, yeni Türkiye’nin gelişiminde söz sahibi olmuştur. Bitip tükenmek bilmeyen merakı ve azmiyle çeşitli alanlarda, çok sayıda yazılar yazan Celal Esad’ın bu değerli eserlerini tek tek incelemek mümkün olmadığından bu eserlerinden bir kısmı bundan önceki bölümlerde ele alınmış, öne çıkan birkaç eseri de bu bölümde anlatılmıştır.

⁴³⁰ S. Muhlis Türkmen, “Prof. Celal Esad Arseven Anıt Mezarı”, **Arkitekt**, İstanbul, S.372, 1978, s.132.

⁴³¹ TT635051, “Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği”.

4.8.1. Arseven'in “Kukla” Eserinin Akıbeti

Birçok farklı konuyla ilgilenen Celal Esad'ın araştırdığı konulardan biri de kukla sanatı olmuştur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde rastlanan CHP Genel Sekreterliği ile Ankara Halkevi arasında yapılan bazı yazışmalardan Celal Esad'ın 29 sayfa resim, 41 sayfa metinden oluşan “Kukla” adlı bir eser kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu yazışmaların ilki 12 Eylül 1938'de CHP Genel Sekreterliği 1. Bürodan 5. Büroya hitaben yazılmıştır. 9 Eylül 1938 tarihli yazının karşılığı olduğu ifadesiyle başlayan metinde, *“Kadıköy Halkevi Başkanı Celal Esattan bilcümle hukuk ve menafii partiye ait olmak üzere satın alınan kukla hakkındaki eserin parası olan 250 lira ödenmiş ve teklifiniz vechile kendisinden bir de teahhüt mektubu istenmiştir. Eseri bağlı olarak takdim ediyorum eser hakkında icabeden muamelenin yapılması dileğiyle sunarım.”* denilmiştir.⁴³²

Bir sonraki 18 Şubat 1939 tarihli yazı ise CHP Genel Sekreteri Erzurum Saylavı imzasıyla, İçel Saylavı Ankara Halkevi Başkanı Ferit Celal Güven'e hitabendir. Bu yazıda, *“Kukla oynatma işinin tekrar ve daha uygun şekilde ihyasile Halkevlerinde bu vasıttan da faydalanmak için tetkikat yaptığınızı hatta bir kitap da hazırlamak fikrinde olduğunuzu biliyoruz. Bu maksatla Kadıköy Halkevi Başkanı Celal Esad hazırladığı bir eser müsveddesini bize mal etmiştir. Onu rapten takdim ediyoruz. Bundan da faydalanarak kukla işi hakkındaki fikir ve neticeyi ve ne yapılması lazım gelen işleri bir raporla lütfen bildirmenizi rica eder, saygılarımı sunarım. Kitap işi bitince iade edilecektir.”* ifadeleri kullanılmıştır.⁴³³

Anlaşıldığı üzere, Celal Esad'ın Kukla adlı eserinin müsveddesi Ankara Halkevi Başkanı Ferit Celal Güven'e gönderilmiş, kitaptan faydalanıldıktan sonra da neticenin bir raporla bildirilmesi ve müsvedde halindeki eserin geri gönderilmesi istenmiştir. Ancak bir sonraki yazıya göre, aradan neredeyse on yıl geçmesine rağmen ne rapor yollanmış ne de eserin müsveddesi iade edilmiştir. CHP Genel Sekreterliği'nden Ankara Halkevi Başkanlığı'na 14 Mayıs 1948'de gönderilen bu

⁴³² BCA, CHP, 12.9.1938 (üzerinde belge no yok)

⁴³³ BCA, CHP, Sayı: 8, 12100, 18.2.1939

yazıda, eserin bastırılmasının düşünöldüğü, bu yüzden her nerede ise bulunarak CHP Genel Sekreterliğı'ne gönderilmesi rica edilmiştir.⁴³⁴

Bu tarihlerde Ankara Halkevi Başkanı Dr. Ragıp Tüzün'dür. Tüzün'ün CHP Genel Sekreterliğı'nin 14 Mayıs 1948 tarihli rica yazısına karşılık kaleme aldığı 12 Temmuz 1948 tarihli yazıda, eski Halkevi Başkanı Ferid Celal Güven'e verilen "Kukla" adlı eserin tüm aramalara rağmen evde bulunamadığı, Güven'in Ankara'ya son gelişinde söz konusu eseri kendi kitapları arasında araması rica edilmiş fakat orada da bulunamadığı ifade edilmiştir.⁴³⁵

Öte yandan, CHP Genel İdare Kurulu üyelerinden Konya Milletvekili Muhsin Adil Binal'ın da 28 Temmuz 1948'de Ferit Celal Güven'e hitaben bir mektup yazdığı görölmektedir. Bu mektupta, *"Giresun Milletvekili Sayın Celal Esat Arseven tarafından hazırlanıp, Genel Sekreterliğimizce satın alınmış olan "Kukla" adlı eserin 18 Şubat 1939 tarih ve 8/12100 sayılı yazı ile incelemeniz ve mütealamızı bildiren bir raporla geri çevirmeniz dileğı ile size gönderilmiş olduğu kayıtlardan anlaşılmıştır. Bugüne kadar eser ve raporunuz alınamamıştır. Eserin Ankara Halkevi'nde bulunmadığı da öğrenilmiştir. Genel Sekreterliğimizce bastırılması kararlaştırılan, başka bir nüshası da mevcut olmayan ve sahibi tarafından ısrarla takip edilen adı geçen eserin tezelden geri gönderilmesine hizmetlerinizi rica eder saygılar sunarım."* denilmiştir. Mektup, bunu kaleme alan Binal'ın Tüzün'ün eseri bulamadıklarını anlattığı 12 Temmuz 1948 tarihli yazıdan henüz haberi olmadığını düşündürmektedir.⁴³⁶

Tüm bu yazışmaların ardından Ankara Halkevi Başkanı Tüzün'ün 17 Ağustos 1948'de CHP Genel Sekreterliğine *"12/7/1948 tarih ve 92 sayılı yazımıza ektir"* ibaresiyle gönderdiği mektupta, eski Halkevi Başkanı Ferid Celal Güven tarafından kitapları arasında tekrar yaptığı araştırmada eserin bulunduğı ve bir dosya içinde yazıya ek olarak takdim edildiğı aktarılmıştır. Söz konusu bu mektubun altına el yazısıyla *"Kitap Alındı Dosyasına 18.8.1948"* şeklinde bir not düşölmüştür.⁴³⁷

⁴³⁴ BCA, CHP, Sayı: 7, 19525, 14.5.1948

⁴³⁵ BCA, CHP, Sayı: 92, 3433

⁴³⁶ BCA, CHP, Sayı 7, 12708, 27.7.1948

⁴³⁷ BCA, CHP, Sayı: 114, 3873, 17.8.1948

Yıl içinde bastırılması planlanan eserin bulunmasından sonra Arseven'in müsveddeleri gözden geçirmek üzere istediği, CHP Genel Sekreterliği'nin daha önce telif hakkını ödeyerek satın aldığı eseri bir an önce geri gönderilmesi isteğiyle 24 Mart 1949'da yazarına yolladığı anlaşılmaktadır.⁴³⁸ Bu yazıyla aynı tarihli bir not kağıdına “Kitap Bizde. Fişe alındıktan sonra büroya iade edilecek. Bugün elden vereceğiz. Verildi.” şeklinde not düşüldüğü görülmektedir. CHP Genel İdare Kurulu üyelerinden Bursa Milletvekili Fahri Bük'ün Celal Esad'a yazdığı 10 Haziran 1949 tarihli mektupta, bir müddet için gönderilen “Kukla” adlı eserin baskı işine başlanacağından geri gönderilmesi rica edilmiştir.⁴³⁹

Bundan sonra herhangi bir mektuplaşma yoktur. Celal Esad'ın “Kukla” adlı eserine kütüphane kataloglarında, dönemin kukla sanatı üzerine kaleme alınan kaynak kitaplarında da rastlanmaması ve Arseven'e hitaben yazılan son mektubun cevapsız kalması, eserin basılmak üzere CHP Genel Sekreterliği'ne yollanmamış olabileceğini düşündürmektedir. Tüm bu yazışmalardan anlaşıldığı üzere, eserin müsveddelerinin bulunmasını ısrarla isteyen ve süreci yakından takip eden Celal Esad'ın kukla resimleriyle birlikte hazırladığı toplam 70 sayfalık bu eser yayınlanmamıştır.

4.8.2. Resim Kütüphanesi

Henüz genç yaşındayken “Resim Kütüphanesi” adı altında bir seri kitapla yayın hayatına atılan Celal Esad, 1897'de Resim Dersleri, 1900'da Ressam ve Mimarlar Mahsus Menazır, 1902'de Ressamlara Rehber, 1903'de Renkler, Renkli Resimler ve Yağlıboya eserlerini resme başlayanlara rehber kaynak olması amacıyla hazırlamıştır. Ressam kimliğiyle kaleme aldığı eserlerinin yanısıra çeviriler de yapan Celal Esad, Eduardo Garcia Benito'dan çevirdiği “Yeni Resim Hakkında” adlı eseri ile modern resim karakteristiğinin kolaylıkla anlaşılmasını sağlamış⁴⁴⁰ ve bu kitapta, yeni sanat akımları hakkında düşüncelerini belirtmiştir.

⁴³⁸ BCA, CHP, Sayı: 7, 197720, 24.3.1949

⁴³⁹ BCA, CHP, Sayı: 7, 22010, 10.6.1949

⁴⁴⁰ S. Pertev Boyar, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları**, Ankara, Jandarma Basımevi, 1948, s.107.

4.8.3. İstilahat-ı Mimariye

Türk dilinde hazırlanmış ilk mimarlık sözlüğü olan⁴⁴¹ Celal Esad'ın İstilahat-ı Mimariye adlı eseri, 1908'de basılmıştır. Celal Esad, mimari çalışmaları esnasında terminolojide yaşadığı zorluklar nedeniyle bir sözlük hazırlama gereği duymuştur. Bu sözlük için terimleri toplarken mevcut sözlük ve kitapların neredeyse hepsini tarayan Celal Esad, özellikle Sanayi-i Nefise'de okuyan mimar adaylarına yönelik değerli bir eser meydana getirmiştir.

Celal Esad çizimlerle desteklediği eserinde, çoğunluğu yapı elemanları ile ilgili olan 14 konu başlığı altında 1284 terimin karşılığını vermiştir. Eserde, teknik terimlerin yanısıra renklerin, kalıplaşmış tabirlerin ve işçilerin, ustaların kendi aralarında kullandıkları söz öbeklerinin de açıklaması yapılmıştır. Aynı sözlüğün genişletilmiş versiyonu olduğu anlaşılan yazarın diğer “İstilahat-ı Mimariye” si 1912/13'de yayımlanmıştır. Celal Esad'ın terminoloji alanında yaptığı bir diğer çalışması, Maarif-i Umumiyye Nezareti'ne bağlı Islahat-ı İlmiyye Encümeni bünyesinde hazırlanmış ve 1914/15 tarihinde İstanbul'da basılmış olan Sanayi-i Nefise İstilahatı Mecmuası'dır.⁴⁴²

4.8.4. Constantinople de Byzans à Stamboul

Arseven, İstanbul'un Bizans ve Osmanlı dönemleri üzerine hazırladığı eserlerle, kentin eski görünüşünü yansıtan resimlerle İstanbul'u tanıtımına öncülük etmiştir. Arseven'in Bizans mirası üzerine yaptığı çalışmaları kapsamında, yazdığı “Constantinople de Byzans à Stamboul” ya da “Constantinopolis de Byzance a Stamboul”⁴⁴³ isimli Osmanlıca kitabı, 1909'da kendi tercümesiyle Paris'te Fransızca olarak basılmıştır. Bizans hakkında kapsamlı bilgiler veren eserin “A Traverse Byzance” başlıklı ilk bölümünde, Bizans'ın tarihi, tarihsel topoğrafya ve mimarisi,

⁴⁴¹ Deniz Mazlum, “Öncü Bir Mimarlık Sözlüğü, Celal Esad Arseven'in İstilahat-ı Mimariye'si”, **Sanat Tarihi Defterleri** 9, İstanbul, Ege Yayınları, 2015, s.9.

⁴⁴² Celal Esad Arseven, **İstilahat-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Tensib Olunan İstilahat Mecmuası**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1330/1914-15, 109 s.

⁴⁴³ Celal Esad Arseven, **Constantinople: De Byzance à Stamboul**, Paris: H. Laurens, 1909. İlk Fransızca basılan bu kitap 1912-13'te eski harflerle Türkçe olarak basılmış ve sonra yeniden basımı yapılmıştır: Celal Esad Arseven, **Eski İstanbul Abidat ve Mebanisi**, haz. D. Yelkenci, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989

“Fethe Kadar”, “Fetih Hazırlıkları” ve “Fetih” olarak üç kısımda incelenmiştir. Kitabın “A Traverse İslambol” başlıklı ikinci kısmında, kendine özgü bir Osmanlı mimarisinin varlığını kanıtlamak amacıyla Osmanlı İstanbul’una dair bilgiler verilmiştir. Yapıları kronolojik olarak listelediği bir tablo ile bir de Bizans’la eşzamanlı olarak İslam hâkimiyetindeki coğrafyalarda inşa edilen yapıları içeren tabloya yer verilmiştir. Arseven, bu eserini yazarken Usul-u Mi’ari-i Osmani adlı kitaptan yararlanmışır.⁴⁴⁴ Kitapta, Türk sanatı ve Türk eserleri ile ilgili bilgiler verilmiş; esere Mimar Sinan’ın hayatı ile Tezkiret’ül-ebniye’nin Fransızcası ve Mimar Mehmet Ağa’nın kısa biyografisi de eklenmiştir.⁴⁴⁵

Söz konusu kitabın sadece Bizans dönemini içeren kısmı, 1912’de Osmanlıca olarak, “Eski İstanbul: Abidat ve Mebanisi” adıyla yayımlanmıştır. Bu kitabın ele alındığı bir köşe yazısında, Celal Esad’ın giderek unutulmuş, hizmeti anılmamış, değeri bilinmemiş yazarlardan biri olduğu belirtilmiş; tarih ve çevre bilincinden hiç kimsenin söz açmadığı bir zaman diliminde, Celal Esad’ın söz konusu eserinde eski İstanbul’un mimari açıdan kuruluşunu, anıtların, yapıların oluşumunu incelediği, eski kentin topografyasını çıkardığı ifade edilmiştir.⁴⁴⁶

Bu kitabın ardından Arseven, yayın hayatına bir yıl sonra Galata’nın tarihini, arkeolojisini, yapılarını, planını anlattığı Eski Galata ve Binaları⁴⁴⁷ ile devam etmiştir. İslami eserler kategorisinde, sadece yüzeysel bir şekilde camilerden bahsedilen bu eser, 1329 (1913-14) yılında basıldıktan sonra İstanbul’un bu bölgesi ile ilgili 1936’ya kadar herhangi bir eser neşredilmemesi bakımından dönemin önemli kaynak eserlerinden biri olmuştur.⁴⁴⁸ Bu dönemde Arseven, bir de İstanbul’un Bizans ve Osmanlı dönemlerini gösteren “Plan Archeologique de Constantinople” başlıklı bir arkeoloji haritası da hazırlamıştır.⁴⁴⁹ Haritada ayrıca

⁴⁴⁴ Elif Keser Kayaalp, Bizans İstanbul’u Çalışmaları, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 8, S.16, 2010, s.11-12.

⁴⁴⁵ Nurhan Yazıcı, Türkiye’de Sanat Tarihinde İlkler/Öncüler, **TALİD**, C. 7, S 14, 2009, s.574.

⁴⁴⁶ Selim İleri, “Eski İstanbul”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 2000, s.14.

⁴⁴⁷ Eski Galata ve Binaları, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1329, 120 s, resimli ve 1 harita

⁴⁴⁸ Semavi Eyice, “Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle bazı Notlar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Eylül 1949, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, s. 201.

⁴⁴⁹ Nurhan Yazıcı, **A.g.e.**, s.574.

İstanbul'un kuruluşundan başlayarak tarihi binalar ve bunları kimlerin inşa ettiğine dair bilgiler vardır.⁴⁵⁰

4.8.5. Notlar ve Kütüphanelere Dâir Usûl-i Tasnîf

Celal Esad'ın eser verdiği alanlardan biri de kütüphaneciliktir. Celal Esad'ın yeni Türkiye'nin ilmi sahadaki faaliyetlerine katkı sağlamak amacıyla kaleme aldığı "Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-i Tasnif" isimli eseri, 1924 yılında yayınlamıştır. Eserinde, devrin kütüphanelerinin düzensizliğine ve belirli bir sınıflama sistemine sahip olmadığına değinen Celal Esad, not tutma ve kütüphane tanziminde usul ve tasnifin ilk ve en önemli şart olduğunu belirtmiştir.⁴⁵¹ Arseven, ilmi çalışmalarda kolaylık sağlayacak not tutmanın zamanı verimli kullanmaya yardımcı olacağını önemle vurguladığı eserinde, not tutma usulleri, notları tasnif etme yöntemleri hakkında da bilgi vermiştir.⁴⁵²

4.8.6. Sanat Kamusu, Sanat Lugatı ve Sanat Ansiklopedisi

Celal Esad'ın 1926'da basılan Sanat Kamusu, üç bölümden ve 331 sayfadan oluşan Fransızca terimlerin Türkçe karşılığının verildiği bir sözlüktür. Eserde, bazı terimler çizimlerle desteklenmiş, Türkçe terimlerin de açıklamaları yapılmıştır. Celal Esad'ın 1944 yılında da 185 sayfalık bir Fransızca-Türkçe sanat sözlüğü yayınlamıştır. Sanat Lugatı adındaki bu eser, güncellenmiş ifadelerle hazırlanmıştır. Reşat Nuri Güntekin, Celal Esad'ın bu eseri için onun en az 15 yıldır çalıştığını, göz nuru döktüğünü ve "çılğınca" emek verdiğini yakından bildiğini ifade ettiği bir yazısında, *"O kadar çeşitli işleri arasında, hatta onu da söylemeli bütün dakikalarının ayrı ayrı tadını çıkarmasını bildiği bir hayat içinde onun bu kitaba verdiği zaman ve emek inanılmayacak gibidir. Çok kere onun arkadaş toplantılarında, en canlı konuşmalar*

⁴⁵⁰ Kalem, 27 Ocak 1910 tarihli ilan metni; İlan-ı Ticaret Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticari Hayatı, Hazırlayanlar: Arif Kolay, Dündar Hızal, Burak Durak, Murat Arslan, İstanbul Ticaret Odası, 2011, s. 94.

⁴⁵¹ Celal Esad Arseven, **Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-i Tasnif**, 1924, s.4.

⁴⁵² Sinan Sümbül, "Notlar ve Kütüphanelere Dâir Usûllî Tasnîf Adlı Eser ve Kütüphanecilik Bakımından Önemi", **Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi**, S.8, İstanbul, 2017.

arasında birdenbire kendini alamayarak bir kelime hakkında fikir sorduğunu işitirim; ‘Zamanı mı şimdi?’ diye takılmak isterim.” demiştir.⁴⁵³

Celal Esad’ın çalışmalarından en önemlisi, “*Sanat Kamusu’nu yeniden tetkik ile onu büyütmek ve ansiklopedik mahiyette bazı tafsilat ilavesiyle*”⁴⁵⁴ hazırladığı 1943’te yayımlanmaya başlayan 5 ciltlik ve 2644 sayfalık Sanat Ansiklopedisi’dir. Celal Esad’ın tek başına hazırladığı bu kapsamlı çalışma, olağanüstü bir gayretin sonucu olarak yorumlanmıştır. Resimler ve levhalarla desteklenen bu eserde, bütün sanat terimlerine açıklama getirmeye çalışılmıştır. Celal Esad, bu ansiklopedi için tam 30 yıl çalıştığını belirtmiştir.⁴⁵⁵

Ankara’da Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü’nde Arseven’in hazırladığı “Sanat Ansiklopedisi” fasiküllerinin baskı işlerine bakmakla görevleri olan Melih Cevdet Anday, bir yazısında, bu esere ilişkin anılarını anlatmıştır:

“Hiç unutmam, o zamanlar 1943-1946 yılları olacak, bana epey yaşlanmış görünen oysa 69-70 yaşlarında imiş Arseven, arada bir gelir, acındırıcı bir sesle, ‘Evladım, derdi, şu benim fasiküllerin baskı işini hızlandırırsanız da ölmeden görsem tamamlandığını.’ Bunu söyleyen bir sanat tarihçisi, tek başına bir ansiklopedi düzenlemeye girişmiş bir bilim adamı idi. Sağlığını düşünmeden gece gündüz çalışıyordu. Yapıtının tamamlanmasından duyacağı mutluluğa bir an önce kavuşmak, onun en doğal hakkı idi elbet. Dediği gibi yaptık, baskı işini hızlandırdık, bitirdik baskı işini ansiklopedinin. Sonra ben oradan ayrıldım. Duydum ki Celal Esat Arseven yeni bir ansiklopedi hazırlamaya başlamış. ‘Tanrı uzun ömür versin’ dedim içimden.”⁴⁵⁶

4.8.7. Yeni Mimari ve Şehircilik

Celal Esad’ın “Andre Luçat’ın yeni mimariye dair eseri esas ittihaz edilerek yazılmıştır.” ibaresiyle kaleme aldığı “Yeni Mimari” eseri, 1931’de yayımlanmıştır. Cumhuriyet’ten hemen sonra toplum yapısının ve sosyal hayatının değişmesi, mimaride de yenilenme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Celal Esad, Yeni Mimari adlı

⁴⁵³ TT517156. Reşat Nuri Güntekin’in söz konusu yazısının tamamı için bkz.; Ek-3.

⁴⁵⁴ Celal Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C.I-V, İstanbul, 1943-1952.

⁴⁵⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Celal Esad Arseven ile Görüşüm”, **Yeni Adam**, S.475, 3 Şubat 1944, s.7.

⁴⁵⁶ Melih Cevdet Anday, “Ölümler”, **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1983, s.2.

kitabında, ülkedeki mimarlık üretiminin takip etmesi için yeni ve çağdaş mimarlığı, mimarlıkta olması gereken dönüşümleri Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerle ilişkilendirerek anlatmıştır.⁴⁵⁷

Celal Esad eserinde, mimarların o güne kadar cevap aradıkları “Mimarın görevi nedir”, “Mimarinin bağlı olduğu faktörler nelerdir”, “Çağdaş toplumun, endüstri toplumunun mimari ihtiyaçları nelerdir” gibi temel sorulara yanıtlar vermiştir. Arseven, bir mimarın devrin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, ucuz, kullanışlı, rahat, sağlam ve estetik heyecan uyandıran yapılar tasarlamasının en öncelikli görevi olduğunu açıklamıştır. Binaların ve şehirlerin değişen sosyal ve maddi koşullara uyum sağlaması gerektiğini vurgulayan Arseven, içinde bulunduğu devrin değişen şartlarını tespit etmiş, buna göre gelecek dönemin ihtiyaçlarını öngörmüş ve mimarın yeni görevini belirlemiştir.⁴⁵⁸ Celal Esad, kitabında endüstri toplumunun mimari ihtiyaçları konusunda, şunları kaydetmiştir:

*“Yeni cemiyet, eski hayatı yaşamamaktadır... Artık konaklara, büyük evlere lüzum yoktur. Bunlar ortadan kalkmaya mahkûmdur... Eski, büyük ve idaresi güç evlerde oturulamaz. Kadınlar da erkekler gibi dışarıda çalışmaya mecburdurlar. İşinden geç vakit dönen kadının evin işini kolayca görebilmesi için kullanışlı, işi kolay meskenlere ihtiyaç vardır.”*⁴⁵⁹

Yeni Mimari eserinin basılmasından 38 yıl sonra kaleme alınan bir yazıda, bu kitaba ilişkin, şu ifadeler kullanılmıştır:

*“Celâl Esat Arseven, 1931 yılında yayımladığı «Yeni Mimari» adlı eserinde o kendine has ince zekâsı, geniş kültürü ve ender rastlanan uzak görüşlülüğüyle şehircilik biliminin, halk konutlarının önemi üzerinde uzun uzadıya duracaktır. Fakat boşuna! Nitekim, böylesine güçlü bir kitap o devirde öylesine kısır bir yankı uyandırmıştır ki, bugün eserin adını hatırlayabilecek birini bulmak dahi imkansızdır, desek, pek de mübalağa etmemiş oluruz.”*⁴⁶⁰

Arseven'in Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1933 yılında verdiği şehircilik derslerinin notları, toplanarak “Şehircilik” (Urbanizm) adıyla bir kitap halinde 1937'de yayınlanmıştır.

⁴⁵⁷ Elvan Altan Ergut, “Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.VII, S.13, 2009, s.123.

⁴⁵⁸ Bülent Özer, “Celal Esad Arseven”, **Mimarlık**, Yıl: 1969, S.10, s.22

⁴⁵⁹ Celal Esad, **Yeni Mimari**, s.18.

⁴⁶⁰ Bülent Özer, “Mimarlık Eğitiminin Amaçları ve Öğretim Programları İle İlgili Sorunlar”, **Mimarlık**, Eylül 1969, S. 71, s.21-22.

Celal Esad'ın şehircilik çalışmaları kapsamında, Camillo Sitte'den Türkçe'ye çevirdiği “Şehir Mimarisi” kitabı da 1926'da basılmıştır.⁴⁶¹

“Belediye Kütüphanesi Serisi” adı altında Belediyelerde Tasnif-i Evrak, Belediyelerde İnşaatın Emaneten İdaresi, Belediyeler Teşkilatı gibi birkaç kitapçık çalışma da vardır.

4.8.8. Türk Sanatı

1928'de yayınlanan bu eser, Batılıların sanat tarihi kitaplarında İslam sanatı ile Türk sanatını bir bütün olarak yorumlamalarına karşın kaleme alınmıştır. Bu eserle Türk sanatı, ilk defa bağımsız olarak ele alınmış, Türk sanatının İslam sanatından ayrılan özellikleri ortaya konulmuştur. Eserinde meseleyi Orta Asya tarihinden başlayarak ele alan Celal Esad, Türk sanatının kendine has özelliklerle geliştiğini aktarmıştır. Onun Türk mimarisindeki unsurlar, Orta Asya ve İslam devri Türk mimarisini içeren el yazısı notlarının bu eserin müsveddeleri olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁶²

Bu kitabın genişletilmiş Fransızca baskısı, *L'art Turc*⁴⁶³ adıyla 1939'da yayımlanmıştır. Eser, Türk sanatını Orta Asya ve Anadolu'daki ilk çağlar, İslamiyetten önce ve İslamiyetten sonra olmak üzere zaman dilimlerine ayırarak, üç bölümde incelemiştir. İslamiyet sonrası dönem de Selçuklular ve Osmanlılar dönemi olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır. Celal Esad'ın çağlara ayırarak yaptığı bu değerlendirmeleri, sanat tarihi öğreniminde halen güncelliğini korumaktadır. Kitap, 18 renkli levha ile metin içinde yer alan 503 fotoğraf ve resimle zenginleştirilmiştir.

Söz konusu eserin tezyini sanatlara ilişkin bölümü detaylandırılarak, “*Les Arts Decoratifs Turcs*”⁴⁶⁴ ismiyle yayımlanmıştır. Bu eser, Türkiye'nin, Türk süsleme sanatlarının yurt dışına tanıtımı amacıyla basılmıştır. Başbakanlık Basım ve Yayın Umum Müdürü Nedim Veysel İlkin'in Başbakanlık'a hitaben kaleme aldığı 14

⁴⁶¹ A.e., s.35.

⁴⁶² SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi, TASUDOCA0340.

⁴⁶³ Celal Esad Arseven, *L'Art Turc Depuis Son Origine Jusqu'à Nos Jours*. İstanbul, Devlet Basımevi, 1939, 305 s. Metin içinde 503 resim ve fotoğraf, metin dışında renkli levha.

⁴⁶⁴ Celal Esad Arseven, *Les Arts Decoratifs Turcs*, Milli Eğitim Basımevi, 1952, 360 s. Metin içinde 717 resim ve metin dışında (2'si katlanan) 35 renkli levha.

Ağustos 1946 tarihli belgede⁴⁶⁵, Arseven tarafından hazırlanan “Türk Süsleme Sanatları” (Les Arts Decoratifs Turcs) adlı eser için bir sözleşme hazırlandığı, eserin Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü tarafından satın alınarak yayınlanacağı bildirilmiştir. Ülkenin turizm ve tanıtımı açısından faydalı olacağı düşünülen ve 280 daktilo sayfası tutan eserin toplam bedelinin 5000 lirayı geçmediği belirtilen belgede, söz konusu eserin Fransızca metninin hazır olduğu, İngilizce metninin ise yıl içinde teslim edilemeyeceği anlaşıldığından gelecek yıl için geçici sözleşme yapılması gerektiği kaydedilmiştir. “Bu husus için Bakanlar Kurulundan karar alınmasına müsaade buyurulmasını üstün saygılarımla arz ederim.” ifadesiyle son bulan belgeye sözleşme müsveddesinin metni de eklenmiştir. Söz konusu sözleşme metin şu şekildedir:

“Bir taraftan Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü adına mezkûr Genel Müdürlük İstanbul Mıntika Müdürü Server İskit diğer taraftan İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi eski profesörlerinden Celal Esad Arseven arasında aşağıdaki sözleşme yapılmıştır.

1- Profesör Celal Esat Arseven tarafından hazırlanan ‘Türk Süsleme Sanatları’ adlı eserin Fransızca ve İngilizce metinlerinin aşağıdaki şartlar altında Basın ve Yayın Genel Müdürlüğünce satın alınması kararlaştırılmıştır.

A) Adı geçen Profesör tarafından hazırlanmış bulunan mezkûr eserin Fransızca metin kısmı daktilo sahifesinden ve resim kısmı da 25,5 x 33 ebadında 280 sahifeden ibaret olup 1947 yılının ilk 6 ayı içinde Genel Müdürlüğe teslim edeceği İngilizce metni de Fransızca metne uygun olacaktır.

B) Fransızca ve İngilizce metinler 5'er bin nüsha olarak her türlü masrafi Basın ve Yayın Genel Müdürlüğünce ödenmek suretiyle Genel Müdürlükçe bastırıldığından bunların her birisinden (1500 adedi, telif hakkı olarak, müellife verilerek ve metübakisi Genel Müdürlükçe propaganda maksadıyla bila bedel ile dağıtılacaktır.

C) Eserin Türkçe tabı hakkı, tamamıyla müellife ait olacak, ancak müellif kağıdını temin ettiği taktirde renkli ve renksiz levha halindeki müstakil resimlerin, diğer baskılar sırasında, Genel Müdürlükçe bastırılması ve metin arasında girecek renksiz klişelerin de müellife muvakkaten verilmesi takarrur etmiştir.

⁴⁶⁵ BCA, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1367/6230, 14.8.1946.

2- Eserin Fransızca ve İngilizceye tercüme hakkı olarak müsveddeleri teslim etmesini müteakip müellife ikişer bin lira ve müsveddelerle birlikte teslim edeceği resimler için de yalnız bin lira ödecektir.”⁴⁶⁶

Les Arts Decoratifs Turcs’da, mimari, metal ve taş işçiliği, çinçilik, cam ve vitray, halı, ahşap oymacılığı gibi alanlarda Türk süsleme sanatının zamanla değişimleri kronolojik olarak ele alınmıştır. Bu alanlarda meydana getirilen sanat eserlerinin dekoratif formları, yapım teknikleri, bu eserleri meydana getirirken kullanılan araçlar, malzemeler anlatılmıştır. Türk dekoratif sanatlarını bilimsel esaslarla tanıtan 360 sayfalık bu eser, 717 resim ve 35 levha ile zenginleştirilmiştir. Eserde yer alan resimler oldukça etkileyici bulunmuş, bilhassa bu resimlere ilişkin basında, övgü dolu yorumlara yer verilmiştir. Bunlardan biri şu şekildedir:

“Öyle tablolar ve resimler ki insan onlara uzun uzun, tekrar tekrar bakmak ihtiyacını hissediyor, bakmaya doyamıyor; Türklerin İslam olduktan sonra, daha yüksek başarılar gösterdikleri bilhassa göze çarpıyor. Sayın Celal Esat Arseven, bu eserinde gammalı haç hakkında da esaslı bilgi veriyor. Anlaşıyor ki bu alamet, binlerce seneden beri Türker tarafından süs olarak kullanılıyordu; İslam devrinde bile bırakılmış veya unutulmuş değildir.”⁴⁶⁷

Celal Esad, söz konusunu eserini dönemin Başbakanı İsmet İnönü’ye göndermiştir. Bunun karşılığında Arseven’e 6 Mayıs 1952 tarihli bir mektup yazan İnönü, mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kardeşim Celal Esat Arseven

Les Arts Decoratifs Turcs’dan bir nüshayı bana gönderme lütfunda bulundunuz. Eser feyizli bir ömrün iftihar ettiğimiz bir mahsulü olarak hayran gözlerimin önünde bi hazine olarak duruyor. Beni bir armağan için hatırlamanızdan ciddi olarak sevinç duyuyorum. Size minnettarım. Memleketimizin nadir bir üstadının tekrar selamlamak için bana fırsat verdiniz. Saygılar ve sevgilerle gözlerinizden öperim kardeşim.”⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ BCA, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1367/6230, 14.8.1946 (ekte).

⁴⁶⁷ TT517123, Kadircan Kafı, “Türk Süs Sanatları”, 25 Nisan 1952.

⁴⁶⁸ İBB Atatürk Kitaplığı, Müteferik Evrak, 3994.

4.8.9. Türk Sanatı Tarihi

Türk sanatı konusundaki çalışmalarını bir araya getirerek yeni malzemelerle zenginleştiren Celal Esad'ın 1955'ten⁴⁶⁹ itibaren 1959'a kadar fasiküller halinde yayımlanan 3 ciltlik "Türk Sanatı Tarihi, Menşinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar" adlı büyük eseri, bu alandaki son çalışmalarından biri olmuştur. Türkiye'nin ilk kadın mimarlarından Mualla Eyüboğlu Anhegger, Arseven'in Türk Sanatı Tarihi kitabına yardım ettiği bilinmektedir.⁴⁷⁰

4.8.10. Osmanlı Lugatı Çalışmaları

Celal Esad, dönemin Başbakanı İsmet Paşa'nın yönlendirmesiyle Osmanlı Lugatı'nı Türkçeleştirme için önde gelen fikir ve sanat adamlarından oluşturulan heyette yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün uygun görmesi sonrasında oluşturulan heyette Celal Esad'ın yanısıra Falih Rıfkı Atay, Hasan Ali, Necmeddin Sadak, Köprülü Fuat, Reşat Nuri, Ali Muzaffer, çalışmalar yapmıştır. O yıllarda "Sözkitabı" olarak adlandırılan bu sözlük çalışmasının Atatürk'ün uygun görmesi sonrasında oluşturulan heyet çalışmalarına başlamıştır.⁴⁷¹ Atay, yaptıkları çalışmaları her akşam bizzat kendisinin Atatürk'e götürdüğünü, Atatürk'ün de başlangıçta bu çalışmalardan büyük bir hoşnutluk duyduğunu ifade etmiştir.⁴⁷²

4.9. Celal Esad Arseven Bibliyografyası

Arseven, yönetim şeklini değiştiren bir ülkenin bu yeniliğe geçerken doğan ihtiyaçlarına cevap vermek, eksikliklerini tamamlayabilmek amacıyla çok çeşitli yayın organlarında, konularda ve hatta dillerde eserler vermiş; gazete yazıları, makaleler, tiyatro oyunları, denemeler, edebi türlerde yazılar, operalar kaleme

⁴⁶⁹ İsmet Binark, "Türk Vakıfları, Türk Sanatı ve İçtimai Hayatı Konusu ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası", **Vakıflar Dergisi**, S.8, s.357.

⁴⁷⁰ Işık Çokuğraş, Ceylan İrem Gençer, "Çok Yönlü Bir Cumhuriyet Mimarı: Mualla Eyüboğlu Anhegger", **Mimarlık**, Eylül-Ekim 2018, S. 403, s.57.

⁴⁷¹ Falih Rıfkı Atay, "Fıkralar İçinden", **Dünya**, 16 Ağustos 1953, s.2; **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, s.57.

⁴⁷² Falih Rıfkı Atay, "Fıkralar İçinden", **Dünya**, 16 Ağustos 1953, s.2; Atay, **Çankaya**, C.2, s.452-453.

almıştır. Öncelikle dil olmak üzere, neredeyse her şeyin değişip dönüştüğü bir devirde çok fazla üretim yapan Arseven'in eserlerinin tamamına ulaşabilmenin güçlüğü, malumdur. Bu nedenle yazarın kitap halinde basılmış eserlerinin bibliyografyası, Semavi Eyice'den aynen nakledilmiştir. Arseven'in gazete ve dergilerde yayımlandığı tespit edilen bazı yazılarının bilgisine ise bir sonraki başlıkta yer verilmiştir.

4.9.1. Semavi Eyice'nin Hazırladığı Bibliyografya

I. Piyes ve Roman

Sevda Çağı, İstanbul 1319 (=1903/04) Matbaa-i Tahir Bey, 107 s.

Büyük Yarın, tarihî facia - 3 perde, 1339 (=1923) İkdâm Matbaası, 173 s. ve 2 res. Sondan s. 165 - 173 gazetelerde eser hakkında çıkan yazılara ayrılmıştır.

Bay Turgan, tarihi facia - 3 perde, İstanbul 1937 (içinde baskı yılı: 1936), Asrî Basımevi, 89 s. resimli.

Yukarıdaki "Büyük Yarın" başlıklı piyesin farklı isimle tekrarıdır.

II. Belediyecilik

Belediyelerde Evrakın Kayd ve Tasnifi Nasıl Olmalıdır?, [Belediye kitapları: 2] İstanbul 1331 (1915/16), Ahmet İhsan ve Şürek. matb. Şirketi 29+I s. ve I cedvel.

Belediyelerde İnşaatın Emaneten İdaresi, İstanbul 1331 (1915/16), Ahmet İhsan ve Şürek. matb. şirketi, 15 5. ayrıca 12 adet cedvel

Belediyeler ve Teşkilâtı, İstanbul 1332 (1916), Arşak Gazayan matbaası, 68 s.

III. Kütüphanecilik

Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-ü Tasnif, Dersaadet [= "Türkiye Cumhuriyeti - Maarif Vekâleti neşriyatından, 57), 1340 (1924) Matbaa-i Âmire, 73 s.

IV. Sanat Tekniği

Resim Dersleri, İstanbul 1313 (1897/8) Şirketi Mürettibiye matb., 118 s., resimli.

Ressam ve Mimarlara Mahsus Menazır, [Resim Kütüphanesi: 2] İstanbul 1316 (1900/01), Kaspar matb., 163 s., resimli,

Ressamlara Rehber, [Resim Kütüphanesi: 3] 1318 (1902/03), Tahir Bey matb., 166 s., resimli.

Renkler, Renkli Resimler ve Yağlıboya, [Resim Kütüphanesi: 4] İstanbul 1319 (1903), Tahir Bey, matb., 237 s.

Yapı Malzemesi, İstanbul 1323 (1907/08), Ahmed İhsan matb. 148 s.

Resme başlayanlara icab eden malimat-ı iptidaiyeyi cami ve yirmi kıta karakalem modelden mürekkep mecmuayı havi eser, tam künyesi tespit olunamadı.

Fotoğrafya, İstanbul 1316 (= 1901/01) Tahir Bey matbaası, Bu küçük kitabın adına Feridun Akozan'daki listede raslanmıştır. Aslı hiçbir kütüphanede bulunmadığından tam künyesini elde etmek mümkün olmamıştır.

V. Genel Sanat Tarihi ve Modern Sanat

Mimari Tarihi - Kurun-ı Kadime, I, İstanbul, Devlet Matbaası 1928, VI+211 s. resimli.

Yeni Mimari, İstanbul, Agâh-Sabri Kitaphanesi 1931, 65 s. resimli.

Yeni Resim Hakkında, (E. G. Benito'dan), İstanbul 1947, İbrahim Horoz Basımevi, 232 s.

VI. Şehircilik

Şehir Mimarisi, (Camillo Sitte'den), İstanbul 1926, Şehremaneti matb., 120+5 s.

Şehircilik (Urbanizm), İstanbul 1937, Devlet Basımevi, 228 s.

VII. İstanbul İncelemeleri

Constantinople, De Bizance à Stamboul, [Les études d'art à l'étranger] Paris – Lib. Renouard-H. Laurens Edit. 1909, 5+ 289 s. resimli, metin dışı 56 lev. ve I plân.

Konstantinopol', Od Vizantii do Stambula, Moskova -M. ve S. Sabašnikov edit., 1919, 336 s. ve I plân. Yukarıdaki Fransızca eserin Rusça tercümesi olan bu kitap, tanınmış Rus bizantinisti P. Bezobrazov tarafından çevrilmiştir. Bunun da başında Ch. Diehl'in önsözü yer almıştır.

Eski İstanbul - Abidat ve Mebânisi, Şehrin Tesisinden Osmanlı Fethine Kadar, [Muhtar Halil Külliyyatı - Kısım-ı tarihi: 4] İstanbul 1328 (=1912/13) Matbaa-1 Hayriye ve Şükerâsı, 250 s. resimli ve I plân.

Eski Galata ve Binaları, İstanbul, Ahmed İhsan Matb. 1329 (1913/14), 120 s. ve 1 plân.

Kadıköy Hakkında Tetkikat-ı Belediye, İstanbul 1329 (1913-14) Ahmed İhsan Matb., 97+3 s. resimli ve I harita ve I plân.

Plan Archéologique de Constantinople, Bizance et Stamboul, baskı yeri ve tarih yok, (1908-1909?), 4+32 s. metin ve renkli plan 57 X 38 cm.

(Bu plan üzerinde tarih olmamakla beraber indeks kısmında Galatasaray Sultanisinin yakın bir geçmişte yandığı ve şimdi tamir edilmekte olduğu kaydedildiğine (s.21) göre 1908 yılına doğru yayınlanmış olmalıdır. Ancak önsözünde yazar haritasının klişesinin Meşrutiyetin ilanından (1908) önce hazırlandığını bildirmektedir.)

VIII. Türk Sanatı Tarihi

Türk Sanatı, İstanbul 1928, Akşam Matb. [Türk Ocakları merkez heyeti tarafından neşrolunmuştur], 229 s. resimli ve 270 şekil, 37 lev. Eski harf, yalnız baş sahife yeni harfler ile dizilmiştir.

Türklerde Mimarî, [T. T. Anahatları müsveddeleri I. seri no. 49.] 1932, Ankara Başvekâlet Matb., 15 s. (teksir). Yalnız 100 nüsha basıldı.

Türklerde Mimarî - Eti ve Selçuk Mimarileri, [T. T. Ana hatları eserinin müsveddeleri, Seri II, no. 28], İstanbul 1934, 13 s. 100 nüsha basıldı.

L'Art Turc, Depuis Son Origine Jusqu'à Nos Jours, [İçişleri Bak.-BasınYayın Genel Müdürlüğü Yayını], İstanbul 1939, Devlet Basımevi, 305 s. resimli. Aynı kitap 1970 yılında bir özel teşebbüs tarafından Türkçe olarak yeniden bastırılarak satışa çıkarılmıştır.

Les Arts Décoratifs Turcs, İstanbul, tz., Millî Eğitim Basımevi, 360+2 s. resimli, büyük boyda.

Türk Sanatı, Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyinî Sanatlar, İstanbul tz., (1956'dan itibaren), Millî Eğitim Basımevi, 2 cilt, resimli.

Türk Sanatı, İstanbul 1970, Cem Yayınevi, 286 s., resimli. Bu, esasında yazarın Fransızca olarak 1939'da basılan kitabının Türkçe aslıdır. Ona nazaran daha ufak boyda olup resimlerde de farklar vardır.

Günlük gazetelerde ve dergilerdeki bazı yazılarından başka Fransa'da bir dergide de Türk sanatı ile ilgili bir yazısı olduğu öğrenilmiş ise de bunu kontrol etmek mümkün olmamıştır. *L'art turc du Louvre, "Le Monde Nouveau"* (1934).

IX. Sanat Sözlük ve Ansiklopedisi

İstilahatı Mimariye, İstanbul 1324 (1908/9) (kapakta: 1325=1909/10), [Resim Kütüphanesi: 7] Ahmed İhsan Matbaası, 90+1 s. şekil.

İstilahat-ı Mimariye, İstanbul 1328 (1912/13), Matbaa-i Hayriyye, 250 s.

İstilahat-ı İlmi Encümeni tarafından Sanayi-i Nefise'de mevcut kelimat ve tabirat için vaz ve tedvini tensip olunan istilahat mecmuası, [Maarif-i Umumiye Nezareti İstilahat-ı İlmiye Enc. 2], İstanbul, Matbaa-i Âmire 1330 (=1914/15), 109 s.

Fransızca'dan Türkçeye ve Türkçeden Fransızca'ya Sanat Kamusu, Sanayi Nefiseden resim, nakış, naht, mimari, hak ve asar-ı atıkaya ait istilahları havidir. Dictionnaire des termes d'art, Français- Turc, Turc-Français, İstanbul, Math. Âmire, 1340 (dışda 1926), ikinci kısım 1341 (=1925), 269+60+2 s.

Fransızca'dan Türkçe'ye Sanat Lûgati - Dictionnaire D'art Français-Turc, Muharririn Sanat Ansiklopedisine Fransızca İndeks vazifesi de görür. Ankara 1944, Kırıl Matb., 185 s.

Sanat Ansiklopedisi, İstanbul 1943-1952 Maarif Matb., Cilt I-V, 2644 s. resimli ve levhalı.

X. Musiki Tarihi

Büyük Halk Bestecisi Muhlis Sabahaddin, hayatı, eserleri, musikimizdeki yeri, İstanbul 1947, İbrahim Horoz Basımevi, 32 s.

Türk Musikisi ve Yeniçeri Mehter Muzikası Hakkında Mutalâat, Türk musikisinin teşvik ve ihyası maksadıyla Celâl Esad Bey tarafından ilk defa olmak üzere tertip ve ihya edilen tarihi ve musiki müsamere dolayısıyla Türk musikisi ve yeniçeri mehter musikisi hakkında mütalâat, İstanbul 1327 (=1911/12), Matbaa-ı Hayriye ve Şürekâsı, 15 s.

XI. Hatırat

Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları, İstanbul 1928, Cumhuriyet Matb, 100 s.

Türk Resim Sanatında Yetmiş Yıllık Hayatım, "Yeni İstanbul" gazetesinde 4 Mart 1955'den itibaren tefrika edilmiştir.

Yıldız Sarayından Mütarekeye kadar Celâl Esad Arseven'in hatıraları, "Dünya" gazetesinde 17 Ocak 1960'dan itibaren 31 tefrika.

XII. Tespiti Yapılmayan Eserler

a) Yayınlananlar:

Feridun Akozan'daki listede daha bif takım yayınlar gösterilmiş ise de bunların C. Esad ile ilgisi derecesi anlaşılamamaktadır. Bu çeşit yayınları da ilerideki araştırmalarda kontrol edilebilmeleri için burada kaydetmeği faydalı buluyoruz:

Tetkikat-ı Belediye Hakkında Rapor, 1330 (=1914).

1329 senesinde Avrupa seyahati, tetkikat-l fenniye hakkında rapor, İstanbul 1330 (z 1914) Ahmed İhsan Mat.

Yapı ve Yollar Kanunu Lâyihası, İstanbul, 1330/1914 Ahmed İhsan Matb., 30 s.

Alphabet Turc, İstanbul, 1928, Cumhuriyet Matbaası, 31 s.

Kıraat Kitabı, İstanbul, 1932. Böyle bir kitap Türkiye bibliyografyasında bulunmamaktadır.

Kadıköy Halkevi, 1935-1938, İstanbul 1938, Cumhuriyet Matbaası, 125 s. resimli. Bu sıralarda C. Esad Kadıköy Halkevi Başkanı olduğundan bu anonim kitabın ne dereceye kadar ona ait olduğu düşünülebilir.

b) Yayınlanmamış olanlar:

Film Yapma Usulü,

Bizans İmparatorları Portreleri,

İtalya'da Bir Gezinti,

Eski İstanbul, Galata ve Kadıköy-Adalar,

Darb-ı Meseller ve Halk Deyimleri,

Hayatımdan Hatıralar,

Tanınmış Çehreler,

Türk Bezemeleri.

4.9.2. Celal Esad'ın Gazete ve Dergilerdeki Yazıları

“Araplarda Sanat-ı Tezyin ve İran ve Türk Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*, 24 Aralık 1906.

“Arap Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*, 18 Aralık 1906.

“Bizans Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*, 16 Aralık 1906.

- “Bizde Temaşa Sanatı”, *Hayat Mecmuası*, C.I, S.17, 24 Mart 1927, s.335-336.
- “Bugünkü Sahne”, *Hayat Mecmuası*, C.I, S 19, 7 Nisan 1927, s.369-371.
- “Cami ve Modern Mimari”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.157, 1955, s.3-5.
- “Cami ve Modern Mimari”, *Yeni İstanbul*, 1 Ocak 1955, s.7.
- “Deux Panneaux de Ceramique Turque au Musee de Louvre”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.179, 1956, s.21-22.
- “Devlet ve Sanatkâr”, No: 10641, 30 Mayıs 1948, s.5.
- “Edirne’de San’at Tetkikleri”, *Cumhuriyet*, 15-17-19-23-25-27 Şubat, 3-5 Mart 1938, s.5.
- “Eski Camilerimiz Nasıl Yapılırdı?”, *Yedigün*, No: 320, 25 Nisan 1929, s.7-8.
- “Fatih ve Konstantiniyye”, *Servet-i Fünun*, 11 Haziran 1914.
- “Fatih ve Ressam Bellini”, *Servet-i Fünun*, 11 Haziran 1914.
- “Fotoğraflık Ressamlık mıdır?”, *İkdam*, 15 Mart 1902, S.2778.
- “Galata Kulesi”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.2/5, 1931, s.7-8.
- “Kadıköy: 2650 Senelik Şehir”, *Hayat*, 28 Mart 1958.
- “Kapalı Çarşının Tamiri”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.155, 1954, s.3-5.
- “Karakent Hamamı”, *Türk Folklor Araştırmaları*, S.4/77, 1955, s.1219-1220.
- “Le Demeure Turque: Maisons et Palais Turcs”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.128,1952, s.27-29.

“Le Siecle da la Tulipe en Turquie”, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S.122, 1952, s.21-23.

“Muhlis Sabahattin ve Sahne Musikimiz”, *Türk Tiyatrosu*, 15 Mart 1947, Yıl 19, Sayı 202, s.2. - Derginin kapağında Muhlis Sabahattin’in Celal Esad Arseven tarafından çizilmiş portresi vardır.

“Osmanlı Mimarisi”, *İkdam*, 3 Ocak 1907.

“Osmanlı Sanayi-i Nefisesi”, *İkdam*, 13 Aralık, 1906.

“Osmanlı Yazısı Hakkında”, *Servet-i Fünun*, No: 1059, 8 Eylül 1327.

“Resim Meraklılarına Bir İki Söz”, *Malumat*, 11 Haziran 1903, S.388.

“Resim Sergisi/Salon”, *Malumat*, 15 Mayıs 1902, S.336.

“Resim Sergisini Ziyaret”, *İkdam*, 21 Mayıs 1901.

“Sanat Konuşmaları: Türk Anıtları Müzesi”.

“Sanat Konuşmaları: Türk Çadırı ve Sanat”.

“Sanayi-i Nefise: Hikeyat (Gravure)”, *Yeni Mecmua: İlim Sanat ve Ahlaka Dair Haftalık Dergi*, C.IV, S.79, 1 Temmuz 1923, s.263-265.

“Sergideki Resimler”, *İkdam*, 18 Nisan 1902.

“Sultanahmet Meydanı Hafriyatı Münasebetiyle: İstanbul’da Bizans Sarayları”, *Hayat Mecmuası*, C.I, S.24, 12 Mayıs 1927, s.469-472.

“Şehircilik: Ankara Nasıl Bir Şehir Olacak?”, *Hayat Mecmuası*, C.VI, S.145, 15 Kanunuevvel 1929, s.9-10.

“Şehircilik: Meydanlar Nasıl Olmalıdır?”, *Hayat Mecmuası*, C.VI, S.142, 29 Teşrinievvel 1929, s.16-17.

“Türk Bahçesi”, *Mimarlık*, S.1/3, 1914, s.25-26,34.

“Türk Mimarisinin Saikleri”, *Türk Yurdu*, S.171, 10 Temmuz 1925, s.151-153.

“Türk Sanatında Tezyinat”, *Hayat Mecmuası*, C.I, S .20, 14 Nisan 1927, s.389-394.

“Usul-i Cedide-i Fotoğrafya”, *Maarif Dergisi*, C.V, S.123, 18 Teşrinisani 1309, s.299.

“Usul-i Cedide-i Fotoğrafya”, *Maarif Dergisi*, C.V, S.120, 28 Teşrinievvel 1309, s.251-253.

“Usul-i Cedide-i Fotoğrafya: Kilişe yahud Menfi Resim”, *Maarif Dergisi*, C.V, S.121, 4 Teşrinisani 1309, s.259-260.

“Yeni Mimari: Mimarlık Aleminde Yeni Bir Esas”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Kanunusani 1930.

SONUÇ

Celal Esad Arseven, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine tanık olan, Türklerin özellikle sanatın her alanında söz sahibi olabilmesi için önemli adımlar atan bir aydındır. Bu çalışmada, çok yönlü bir ilim adamı olan Arseven'in hayatı, sanatçı kişiliği, sanat çalışmaları, belediyeciliği, milletvekilliği ve eserleri, dönemin koşulları dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Sanata olan ilgisi dolayısıyla, kendi isteğiyle Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim alan Celal Esad, amcası tarafından, babası gibi asker olması için Harbiye Mektebi'nin Zadehan sınıfına yazdırılmıştır. Bu okulda eğitim gördüğü sırada dahi askeri öğretilerden çok sanat çalışmalarıyla ilgilenen Celal Esad, okulu bitirdikten sonra yaver olmuştur. Fakat ruhu hep özgürlükten ve sanattan yana olan Celal Esad, II. Meşrutiyet'ten bir süre önce askerlikten istifa etmiştir. Çok iyi Fransızca bilen Celal Esad, yurt dışında incelemeler yapmış, çeşitli eserler kaleme almış ve çeviriler yapmıştır.

Arseven, ömrünü Türk sanatı kavramını ortaya koymak için sarf etmiş, "ilk" olarak nitelenebilecek doğrultuda pek çok eser üretmiş ve eserlerinde kendine özgü bir Türk sanatının varlığını vurgulamıştır.

Onun artarak devam eden merakı ve birçok farklı alana ilgisi, sayısız eser vermesini sağlamıştır. Türk kitaplığına çok sayıda eser kazandıran Celal Esad, ressam, şehirci, mimari ve sanat tarihçisi, yazar ve her şeyden önce iyi bir araştırmacı olabilmek için tüm gayreti ve çalışkanlığıyla hayranlık uyandıran bir ömür sürmüştür.

Kişisel çalışmalarının yanı sıra çeşitli resmi görevlerde de bulunan Arseven, 1912'de Galata Tahrir-i Müsakkafat Reisliği'nde görev almış, 1913'te Şehremaneti Umur-ı Fenniye ve İstatistik Müdür Muavini, I. Dünya Savaşı döneminde de Kadıköy Belediye Müdürü olmuştur. Bu sırada Celal Esad, Türklerin sadece savaşlarda değil sanat alanında da başarılı ve kabiliyetli olduğunu göstermek amacıyla bir propaganda fikri ortaya koymuştur. Böylelikle savaş devam edereken,

1914 yılında Sofya, Münih, Berlin ve Viyana’da Türk orkestrası tarafından konserler verilmiş, Viyana’da ilk defa bir Türk resim sergisi açılmış, Celal Esad da bu etkinliklerin başında bulunmuştur.

Şehircilik üzerine de bilgiler üreten, İstanbul incelemeleri yapan, kentin topografyasına ilişkin araştırmaları bulunan Celal Esad’ın hayatında önemli yer tutan görevlerinden biri de Güzel Sanatlar Akademisi’nde 1924’te başlayan hocalığı olmuştur. Şehircilik ve mimari tarihi dersleri veren Celal Esad, bu ilim yuvasında, ilim adamı kimliğiyle 1943’e kadar pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

Cumhuriyet’ten sonra değişen toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilme sorumluluğunu yüklenen Celal Esad, bu amaçla eserler vermiş ve Türk kitaplığına onlarca eser armağan etmiştir. Celal Esad, eksiklik veya karışıklık gördüğü konuların üzerine gitmiş, bunlar hakkında kafa yormuş, çeşitli saha çalışmaları yapmış ve yeni bakış açıları oluşturmuştur. Bu kapsamda, Sanat Ansiklopedisi, Fransızca’dan Türkçe’ye bir sanat kamusu, Türk Sanatı, Yeni Mimari gibi birçok temel eseri, Fransızca’dan Türkçe’ye çevirdiği tercüme eserleri, sanat dünyasına sunmuştur. Gazete ve dergilerde de çok çeşitli konularda yazılar kaleme alan Celal Esad, tiyatro oyunları, operalar yazmış, çağdaş Türk sanatının oluşma sürecine katkıda bulunmuştur. Viyana’da sahnelenen Şaban adlı opera çalışması, Salah Cimcoz ile kaleme aldığı Sultan Selim-i Salis adlı tiyatro oyunu, ayrıca Büyük Yarın oyunu, sahneye konduğu dönemde beğeni kazanmış, sanat camiasında büyük yankılar uyandırmıştır. Münih’te Trans Orient Film Şirketi’ni kuran Celal Esad, senaryosunu yazdığı Die Tote Watch adlı filmin rejisörlüğünü de üstlenmiş ve yurtdışında çekilen ilk filmi yaparak, yine bir ilke imza atmıştır.

Siyasi hayata 1942 yılında İstanbul milletvekilliğiyle başlayan Arseven, 1946 yılında Giresun milletvekilliği esnasında İnönü Armağanları’na ilişkin oluşturulan Sanat Jüri Komisyonu’nda çalışmalar yürütmüştür. Arseven’in milletvekilliği esnasında Atatürk başkanlığındaki TBMM’nin bir oturumunu yağlıboyayla resmettiği çalışması, o dönem büyük beğeni kazanmıştır.

Bir asra yaklaşan ömründe, birçok madalya ve ödüle layık görülen Arseven’e ölümünden birkaç gün önce evinde yapılan bir törende, Devlet Kültür Armağı’nı

sunulmuş; aynı akşam Gzal Sanatlar Akademisi tarafından da bir plaket takdim edilmiştir.

Çalışmalarıyla Türk sanatına damgasını vuran, birçok konuda nc olan, araştırmalarıyla yol açan ve yol gösteren Arseven, neredeyse bir asır süren, uzun ve dopdolu bir ömrün ardında kitaplar, resimler, çeşitli eserler ve hatıralar bırakmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Avusturya Ulusal Kütüphanesi e-arşivi

BCA

BOA

MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Celal Esad

Arşivi

Dr. Orhan Özacun Arşivi

İBB Atatürk Kitaplığı

SALT Araştırma, Ali Saim Ülgen Arşivi

SALT Araştırma, Tomur Atagök Arşivi

SALT Araştırma, Yusuf Taktak Arşivi

İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi

2. Resmi Yayınlar

Galatasaray Kültür Merkezi Tüzüğü

Milli Kütüphaneye Yardım Derneği Anafüzüğü

Resmî Gazete

TBMM Albümü: 1920-2010

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

3. Süreli Yayınlar

a. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Dünya

Hayat

Horhor

Hürriyet

İkdam

Malumat

Milliyet

Resimli Gazete

Servet-i Fünun

Tanin

Ulus

Vatan

World's Fair Bulletin-St. Louis

Yedigün

Yeni Adam

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi

Zaman Gazetesi

4. Araştırma Eserler

a. Kitaplar

- Aktaş, Şerif: **Refik Halit Karay**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986
- Akyay, Hasan: **Servet-i Fünûn Şiir Estetiği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1988
- And, Metin: **Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983
- And, Metin: **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971
- And, Metin: **Türk Tiyatro Tarihi: Başlangıcından 1938'e**, İletişim Yayıncılık, 2004
- Arseven, Celal Esad: **Celal Esad Arseven'in Resim Kütüphanesi**
- Arseven, Celal Esad: **Constantinople, de Byzance à Stamboul**, Paris, LibRenouard, H. Laurens Edit. 1909
- Arseven, Celal Esad: **Eski İstanbul: Abidat ve Mebânisi, Şehrin Tesisinden Osmanlı Fethine Kadar**, Muhtar Halid Kitabhanesi, İstanbul, 1328 (1912/13)
- Arseven, Celal Esad: **Kadıköy Hakkında Tetkikat-ı Belediye**, İstanbul, Ahmed İhsan Matbaası, 1913
- Arseven, Celal Esad: **L'Art Turc Depuis Son Origine Jusqu'à Nos Jours**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1939
- Arseven, Celal Esad: **Notlar ve Kütüphanelere Dair Usul-i Tasnif**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1924
- Arseven, Celal Esad: **Renkler, Renkli Resimler ve Yağlıboya**, İstanbul, Tahir Bey Matbaası, (Resim Kütüphanesi: 4), 1319(1903)
- Arseven, Celal Esad: **Resim Dersleri**, (Resim Kütüphanesi: 1) İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1313(1897/8)

- Arseven, Celal Esad: **Ressam ve Mimarlara Mahsus Menazır**, (Resim Kütphanesi: 2) İstanbul, Kaspar Matbaası, 1316(1900/1)
- Arseven, Celal Esad: **Ressamlara Rehber**, (Resim Kütphanesi:3), 'y.y.', Tahir Bey Matbaası, 1318(1902/03)
- Arseven, Celal Esad: **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, haz: Ekrem Işın, İstanbul, İletişim Yayınları
- Arseven, Celal Esad: **Seyyar Sergi ile Seyahat İntibaları**, Cumhuriyet Matbaası, 1928
- Arseven, Celal Esad: **Şehircilik: Urbanizm**, İstanbul, Devlet Basımevi, 1937
- Arseven, Celal Esad: **Türk Musikisi ve Yeniçeri Mehter Mızıkası Hakkında Mütalaat**, İstanbul, Matbaa-i Hayriye, 1327 (1911-1912)
- Arseven, Celal Esad: **Türk Sanatı Tarihi**
- Arseven, Celal Esad: **Üçüncü Selim, Tarihi piyes II Perde**, uyr.: Semih Sergen, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002
- Arseven, Celal Esad: **Yeni Mimari**, İstanbul, Agâh-Sabri Kitaphanesi, 1931
- Atay, Falih Rıfkı: **Çankaya**, Pozitif Yayıncılık, 2009
- Atay, Falih Rıfkı: **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955
- Ayvazoğlu, Beşir: **Bir Fotoğrafın Aynasında İstanbul'un Meşhur Edebiyatçıları**, haz. Yusuf Çağlar, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş, 2009
- Başkan, Seyfi: **Osmanlı Ressamlar Cemiyeti**, Ankara, Çardaş Basım Yayın, 1994
- Berk, Nurullah: **İstanbul Resim ve Heykel Müzesi**, Akbank, 1972, İstanbul
- Bozdoğan, Sibel: **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları, 2001
- Cezar, Mustafa: **Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi**, İstanbul, Erol Kerim Aksoy Vakfı, 1995

- Çağlar, Yusuf: **Bir Fotoğrafın Aynasında İstanbul'un Meşhur Edebiyatçıları**, haz. Yusuf Çağlar, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2009
- Çeviker, Turgut: **Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Meşrutiyet Dönemi**, Adam Yayınları, 1988
- Diez, Ernst: **Başlangıcından Günümüze Kadar Türk Sanatı**, çev. Oktay Aslanpa, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yayını, 1946
- Edhem, Halil: **Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu**, yay.haz: Gültekin Elibal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1970
- Enginün, İnci: **Cenap Şahabettin**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989
- Giray, Muhteşem: **Güzel Sanatlar Eğitiminde 100. Yıl**, İstanbul, 1983--
GOSSET, A: **Les Couples d'Orient et d'Occident**, Paris, 1889
- Gürsoy, Belkıs Altuniş: **Hüseyin Suad Yalçın Hayatı ve Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001
- İğdemir, Uluğ: **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973
- Kolay, Arif: **İlan-ı Ticaret Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticari Hayatı**, 'v.d.' İstanbul Ticaret Odası, 2011
Kadıköy Halkevi 1935-1938, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938
Kadıköy Halkevinin 1935-1943 Yılı Çalışmaları, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1943
- Keleş, Ruşen: **Türkiye'de Kent Bilim Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 561, S.B.F. İskân ve Şehircilik Araştırma Merkezi Yayınları: 17, Ankara, 1987

- Malkoç, Eminalp: **Devrimin Kültür Fidanlığı Halkevleri ve Kadıköy Halkevi**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009
- Cengizkan, Ali; İnan, A. Derin, Cengizkan, N. Müge: **Modernist Açılımda Bir Öncü: Seyfi Arkan: Mimarlık, Değişim, Özerklik**, yay. Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2012
- Necdet, Raif: **Hayat-ı Edebiye**, İstanbul, İkbâl Kitapevi, 1922
- Nutku, Özdemir: **Darülbedayi'in Elli Yılı (Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1969
- Ogan, Aziz: **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni**, No: 62, Mart 1947
- Oktay, Tarkan: **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011
- Pekin, Arzu Karamani: **Sabit bilir! 20. Yüzyılda Bir Hezarfen: Sabit Karamani**, İstanbul, Masa Yayınevi, 2014
- Sandal, Haydar: **Mehter Musikisi Bestekâr: Bestekâr Mehterler-Mehter Havaları**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi II: Cumhuriyetin İlk On Yılında**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1934
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi V Meşrutiyet Tiyatrosu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi**, İstanbul, Alfa Basım Yayım, 2015
- Simavi, Sedat: **Sedat Simavi Hayatı ve Eserleri**, haz. Muzaffer Gökman, İstanbul, Apa Ofset, 1970
- Sönmez, Zeki: **"Güzel Sanatlar Eğitiminde 100. Yıl"**, haz. İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Basımevi, 1983, s. 60
- Topuzlu, Cemil: **İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, yay.haz: Hüsrev Hatemi, Aykut Kazancıgil, İstanbul, Arma Yayınları, 1994
- Toros, Taha: **Mazi Cenneti**, İletişim yayınları, İstanbul, 1992

- Toros, Taha: **Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre**, İsis
Yayıncılık, 1998
- Töre, Enver: **II. Meşrutiyet Tiyatrosu (Yazarlar-Piyeler)**, İstanbul,
Duyap, 2006
- Tugay, Asaf: **İbret: Abdülhamid’e verilen Jurnaller ve Jurnalciler**,
Okat Yayınevi, İstanbul, 1961
- Ülgen, Ali Saim: **Anıtların Korunması ve Onarılması**, Ankara, Maarif
Matbaası, 1943
- Haz: Aktepe, Münir: **Vak’a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. X,
Ankara, 1988

b. Tezler

- Ardıç, İbrahim Selçuk: **“Kalem Dergisi ve Mizah Anlayışı (1908-1911)”**,
Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul,
1908-1911
- Cephanecigil, Vesile
Gül: **“Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde
Mimarlık Tarihi İlgisi ve Türk Eksenli Milliyetçilik
(1873-1930)”**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen
Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi,
Temmuz 2009
- Kara, Hatice: **“Cemil (Topuzlu) Paşa’nın Belediye Başkanlıkları ve
İstanbul’daki İmar Faaliyetleri”**, Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015
- Sericcan, Ece: **“Kalem Dergisi Üzerine Bir Araştırma”**, Yüksek
Lisans Tezi, İzmir, 2010
- Yıldırım, Birge: **“Belediye Başkanı Cemil Topuzlu’nun İstanbul’u
Dönüştürme Uygulamaları”** Yüksek Lisans Tezi,
İstanbul Teknik Üniversitesi, 2009

4. Ansiklopediler

Aksoy, Bülent: **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

Arseven, Celal Esad: **Sanat Ansiklopedisi**, C. V, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943-1952

Arseven, Celal Esad: **Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara, AYK Atatürk Kültür Merkezi, C I, 2002

Gövsal, İbrahim
Alaettin: **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**

Özcan, Azmi: “Otuzbir Mart Vak’ası”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: XXXIV, 2007, s.9-11.

Tanzimattan Bugüne Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C. II, YKY, İstanbul 2001

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, C. I, YKY, İstanbul 2008

TDV İslam Ansiklopedisi

5. Sözlükler

Özgüç, Agah: **Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü 1914-2014**, yay.haz. Kemal Özdemir, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2014

6. Broşürler

Horhor Sanat Galerisi’nin “Hoca Ali Rıza’nın” resimlerinden oluşan ilk sergisi dolayısıyla yayımladığı broşür, 9 Kasım 1990

7. Makaleler

- A. Nijat: **“Celal Esad”**, Akbaba, Yıl:12, S.50, 1 Kanun 1934, s.13
- Akozan, Feridun: **“Celal Esad Arseven Hocamız”**
- And, Metin: **“Celal Esad Tiyatroda da Vardı”**, Popüler Tarih, Haziran 2001
- Arpad, Burhan: **“Memleketimizde Opera ve Operet Tecrübeleri”**, Perde ve Sahne Dergisi, S.16, Temmuz 1942
- Arseven, Celal Esad: **“Türk Mimarisinin Saikleri”**, Türk Yurdu, S.171, s.151-153.
- Arseven, Celal Esad: **“Türklerde Mimari: Eti ve Selçuk Mimarileri” (Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin müsveddeleri)**, seri II, No: 28, İstanbul, Akşam Matbaası, 1934, 13 s.
- Arseven, Celal Esad: **İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni Tarafından Tensîb Olunan İstılâhât Mecmûası**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1330/1914-15, 109 s.
- Arslan, Fazlı, Levendoğlu ÖNDER, Oya: **“Celal Esad Arseven’in Musiki Çalışmaları Üstüne”**, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.182, Ekim 2009
- Binark, İsmet: **“Türk Vakıfları, Türk Sanatı ve İçtimai Hayatı Konusu ile İlgili Eserlerin Bibliyografyası”**, Vakıflar Dergisi, S.8, s.357.
- Çokuğraş, Işık, GENÇER, Ceylan İrem: **“Çok Yönlü Bir Cumhuriyet Mimarı: Mualla Eyüboğlu Anhegger”**, Mimarlık, Eylül-Ekim 2018, S. 403, s.57.
- “Celal Esad Arseven Kimdir?”**, Art Sanat Dergisi, S.1, Ocak 2014

- Diyarbakirli, Nejat: **“Türk Sanatının Büyük Kaybı Celal Esad Arseven”,** Türk Kültürü, S.113
- Diyarbakirli, Nejat: **“Türk Sanatının Büyük Kaybı Celal Esad Arseven (1875-XI 1971)”** Türk Kültürü, S.113, 1972, s.22
- Erdem, Ufuk: **“Türkiye Cumhuriyeti Kendini Tanıtıyor-Yüzer Sergi Avrupa’da”,** İstanbul, 2016
- Ergut, Elvan Altan: **“Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar”,** Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.7, S.13, 2009
- Ersoy, Ahmet: **“Türkiye’de Koruma Restorasyon ve Mimarlık Tarihi”,** Toplumsal Tarih, S.231, Mart 2013, s.13
- Ertop, Konur: **“Yahya Kemal Müzesi Tek Başına Yaşamış Bir Sanatçıdan Kalan Sınırlı Sayıda Eşyayı Kapsıyor”,** Sanat Dergisi
- Ertuğrul, Muhsin: **“3 Defadan 100 Defaya”,** Temaşa, 15 Mart 1944
- Eyice, Semavi: **“Atatürk’ün Büyük Bir Tarih Yazdırma Teşebbüsü: Türk Tarihinin Ana Hatları”,** Belleten, C:XXXII, Ekim 1968, No: 128, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.523-524.
- Eyice, Semavi: **“Celâl Esad Arseven (1875-1971)”,** Belleten, C:XXXVI, S.142, Ankara, TTK Basımevi, 1972, s.173-213.
- Eyice, Semavi: **“Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle bazı Notlar”,** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi, Eylül 1949,

s.201.

- Eyice, Semavi: **“Nekroloji, Celal Esad Arseven (1875-1971)”**, Belleten, C. XXXVI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Nisan 1972
- Fırat, Gülbin: **“Türk Sanat Tarihinin Coğrafi Sınırları: Josef Strzygowski ve Celal Esad Arseven”**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:4, S.27, Haziran 2016, s.404, 411.
- Güntekin, Reşat Nuri: Celal Esad’ın Sanat Lugatı Hakkındaki Yazısı
- GÜRSU, Süreyya: **“Denizde Üç Ay 1926 Senesinde Yapılan Seyyar Sergi Seferi Hatıraları”**, Deniz Mecmuası, S.1, 1 Temmuz 1935
- Hızlı, Neslinur, Aysel, Nezih R: **“1930-1936 Güzel Sanatlar Akademisi’nde Mimarlık Eğitim Reformu ve Ernst Egli”**, Mimarlık, Mayıs-Haziran 2016, S. 389.
- Işın, Ekrem: **“Celal Esad Arseven Üzerine”**, Eski Galata ve Binaları, İstanbul, 1989
- İlcek, Helin: **“Kütüphane ve Bilgi Merkezleri Platform Bülteni”**, Tarih Edebiyat Sanat Kütüphanesi ve Kültür Merkezi (TESAK), Temmuz-Eylül 2018, S.3, s.4.
- İleri, Selim: **“Eski İstanbul”**, Cumhuriyet, 20 Ekim 2000, s.14.
- İslimyeli, Nüzhet: **“Asker Ressamlar ve Ekoller”**, Asker Ressamlar Sanat Derneği, Ankara, 1965, s.68-69.
- İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, S. 2, 31 Ocak 1926

- Kabalcı, Ece Serrican: **“Hüseyin Suat Yalçın’ın Kalem Dergisindeki Yazıları”**, ASEAD, C.5. S.9, 2018, s.12
- Kabalcı, Ece Serrican: **“Refik Halit Karay’ın Kalem Dergisindeki Mizahi Sesi”**, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:6, S.75, Ağustos 2018, s.424
- Kalem**, No:2, 10 Eylül 1908
- Karakuş, Sadık Emre: **“Enver Paşa’nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası”**, Tarih Okulu Dergisi, Ekim 2018, Yıl:11, Sayı XXXVI, s.450
- Keser Kayaalp, Elif: **“Bizans İstanbul’u Çalışmaları”**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 8, S. 16, 2010
- Kılıç Yıldız, Şule: **“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Entelektüellerin Gözüyle Bizans İstanbul’u”**, Doğu Batı Dergisi, S.68, Nisan 2014,
- Kırdar, Edibe Dolu: **“Bir Asırlık Ömrünü Renklere Veren Harika İhtiyar”**, Hayat, 29 Ekim 1970, S.44, s.8.
- Kuban, Doğan: **“Celal Esad Arseven ve Türk Sanatı Kavramı”**, Mimarlık Dergisi, S.10, 1969, s.18
- Malkoç, Eminalp: **“Kadıköy Halkevi ve Faaliyetleri 1935-1951”**, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, S.10, 2006
- Mazlum, Deniz: **“Öncü Bir Mimarlık Sözlüğü, Celal Esad Arseven’in İstilahat-ı Mimariye’si”**, Sanat Tarihi Defterleri 9, İstanbul, Ege Yayınları, 2015, s.9

- Nabi, Yaşar: **“Darülbedayi”**, Yeni Türk Mecmuası, Aralık 1932, s.207-211.
- Özer, Bülent: **“Celal Esad Arseven ve Çağdaş Mimarlığımız”**, Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri 7-10 Mart 1994, yay. Haz. Banu Mahir, Mimar Sinan Üniversiresi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2000, İstanbul, s 296-297.
- Özer, Bülent: **“Celal Esad Arseven”**, Mimarlık, Yıl:1969, S.10, s.22.
- Özer, Bülent: **“Mimarlık Eğitiminin Amaçları ve Öğretim Programları İle İlgili Sorunlar”**, Mimarlık, Eylül 1969, S. 71, s. 21-22.
- Özgen, Lemi: **“Bir Ulus Kendini Tanıtıyor”**, Skylife, 2007
- Sezer, Cemal: **“Balkan Savaşlarında Amerikan Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Teşkilatı’nın Osmanlı Devleti’ndeki Faaliyetleri”**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD), 2017
- Sümbül, Sinan: **“Notlar ve Kütüphanelere Dâir Usûlî Tasnîf Adlı Eser ve Kütüphanecilik Bakımından Önemi”**, Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi, S.8, İstanbul, 2017
- Şehsuvaroğlu, Bedi N.: **“Asırlık San’at Çınarı Celal Esad Arseven”**
- Şehsuvaroğlu, Bedi N.: **“Sanat Yolunda Bir Yüzyıl Celal Esad Arseven”**, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden 71. Sergi, 7-24 Ekim 1979
- Şenalp, Leman: **“Milli Kütüphanemizi Kuruluş Yılları Üzerine”**, Türk Kütüphaneciliği, C.XXIII, S.2, 2009, s.383.

- Temaşa**, No.615, Ağustos 1334/1918 Perşembe, s.5.
- Tutel, Eser: **“Karadeniz Gemisi İlk Sergi Seferinde”**, Bütün Dünya Türk Tiyatrosu İstanbul Şehir Tiyatrolarının Dergisi, S. 334, Yıl: 32, Ekim 1961
- Türkmen, S. Muhlis: **“Prof. Celal Esad Arseven Anıt Mezarı”**, **Arkitekt**, İstanbul, S.372, 1978, s.132.
- Ümit, Nazlı Miraç: **“Celal Esad Arseven, “Bizde Temaşa Sanatı”**, Hayat Mecmuası, C.I, S.17, Ankara, 24 Mart 1927, S.335-336
- Ünsal, Behçet: **“Kaybettiklerimiz: Celal Esat Hoca”**, ARKİTEKT, y.y., C.1971, S.345, s.33
- Vural, Timur: **“Mehter Geleneğinin Yaşayan Kimliği”**, The Jorunal of Academic Social Scince Studies, No.46, Nisan 2016, s.29.
- Yayla, Rumeysa Işık: **“Kültür ve Sanat Adamlığından Ressamlığa Uzanan Bir Portre: Celal Esad Arseven”**, Uluslararası Amisos Dergisi, C:II, S.3, Aralık 2017, s.155-159.
- Yazıcı, Nurcan: **“Türkiye’de Sanat Tarihinde İlkler Öncüler”**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.7, S.14, s.571-608, 2009
- Yetkin, Suut Kemal: **“Milletlerarası V. Sanat Tenkitçileri Kongresi”**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1954, C: III, S.1., s.97-106.
- Zobu, Vasfi Rıza: **“Tiyatro Hatıraları: Bugünkü Şehir Tiyatrosu’nun İlk Temsili Olan Kır Çiçeği’yle Perdemizi Açtık”**, Türk Tiyatrosu, Mart-Nisan 1963, S.348-349, s.23-24.

EKLER

Ek-1

**Falih Rifkî Atay'ın Celal Esad'a Mektubu
(Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak, 3696)**

Ankara, 20 Nisan 1931

Azizim Celal Bey, bana iki mektup mektup yazdığınızdan bahsediyorsunuz. Almadım, yoksa cevap vereceğim şüphesizdi. Son aylarım hep yolda ve yatakta geçtiği için mektuplarınız bir yerde kalmış ve kaybolmuş olacak. Tiran seyahatini birlikte yapacağımıza pek seviniyorum. Nisan ayının son haftasında orada bulunacağız. Malumat ve vesikaları ben toplarım. 1900 lira alacaksınız. Avans için görüşürüz.

Ek-2

**Selim İleri'nin "Eski İstanbul" Adlı Köşe Yazısı
Cumhuriyet, Yazı Odası-Selim İleri, Eski İstanbul (20 Ekim 2000, s.14)**

Bir dostum geçenlerde "*Eski İstanbul*" ile ancak 2000'lere yaklaşırken ilgilenildiğini ileri sürdü. Biraz şaşırdım, "*Ne açısından?*" dedim. Dostum "*yayınlar*"dan söz açmak istiyormuş. 1989'da yayımlanmış, daha doğrusu, çevrim yazısı gerçekleştirilmiş bir kitap geldi aklıma: İstanbul Kütüphanesi'nin Armağanı Eski İstanbul. Yazarı, Celal Esad Arseven. Celal Esad Arseven üzerine bugünün genç kuşaklarına ne anlatılabilir? Eseri giderek unutulmuş, hizmeti anılmamış, değeri bilinmemiş birçok yazarımızdan biri o da. Bazı ansiklopedilerde, bir iki sözlükte adına ya rastlanılıyor ya da buncacık ilgiden bile yoksun bırakılmış. Arseven, Eski İstanbul'da kentin topografyasını çıkarıyordu. Eser, kaleme alındığı dönem, 1900'lü yıllar düşünülürse ilgi alanı açısından enikonu düşündürücü bir tarihçe sayılmalıdır. Celal Esad tarih ve çevre bilincinden hiç kimsenin söz açmadığı bir zaman diliminde eski İstanbul'un mimari açıdan kuruluşunu, anıtların, yapıların oluşumunu inceler. Yazar, Bizans ağırlıklı bu mimariyi sergilemeyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkent olarak İstanbul'u seçişine kadar sürdürür. Bir yandan da Bizans imzalı anıtların,

yapıların, imparatorluk sürecinde nasıl “*korunduğuna*”, başka bir dinin kültürüne nasıl “*uyarlandığına*” uzun uzadıya değinir. İki ayrı aşamada irdelenmiş bu topografya çıkarımı, Celal Esad’ın ekin sel bilincini yansıtm ası açısından da etkileyicidir. Eser boyunca, artık tarih sahnesinden çekilmiş bir devletin belde anlayışını saptama çabası karşımıza çıkar, hem de Osmanlı uygarlığının fethettiği kenti tarihi mirasıyla nasıl gündelik yaşama kattığı dile getirilir. Bizans’ın mimarisi, kuşkusuz Osmanlı uygarlığınca yeterince korunmamıştır. Farklı kültür, farklı inanç ortamı, nihayet kentin fetih yoluyla ele geçirilmiş olması, tarihi dönem de göz önüne alındığında böylesi korumayı zaten olanaksız kılmaktadır. Bununla birlikte kiliseleri gönül rahatlığıyla camiye dönüştürebilen, yabancıların yaşadığı semtleri mimari açısından özgür kılmış olan bir uygarlığın, günümüzün yıkıcı, yok edici, yapsatçı tutumuyla hiçbir akrabalık kuramayacağı da çok açıktır. Celal Esad’ın tarihçesi bir tanık günümüz için. Yazıldığı yıllarda, belki harabeye dönüştü dönüşecek bir durumda ama yine de ayakta kalabilmiş Bizans kılıç artıkları bu seçkin eserde tek tek saptanır. Aradan geçen yüze yakın yılda tarih bilincimizin sözüm ona geliştiği ileri sürülmüşse de Bizans’ın mimari mirası büsbütün yitirilmiş değil midir? Sorun daha da ürkütücü boyutlara fırlamış, yakın tarihin sapasağlam “*azınlık*” mimarisi de usul usul, ama pervasızca ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bütün bütüne yiten salt Bizans değildir. Salt “*payitaht*” İstanbul da değildir. Cumhuriyet Türkiye’si’nin kültür başkenti İstanbul’da Cumhuriyet’in coşkusunu dile getiren ulusal mimari, birbirinden incelikli yapılar yerlerini inanılmaz kişiliksizlikte villa-kondulara, özenti gökdelenlere bırakmaktadır. Arseven gibi yazarlar, tarihi bir kentin tarihi yapıları, anıtlarıyla birlikte “*yaşadığı*” sürece anlam edinebildiklerinin bilincindeydiler. Eski İstanbul’u İstanbulseverlere armağan eden İstanbul Kütüphanesi de o yıllarda söz konusu bilincin yeniden nefes almasını istiyordu. Kim bilir nasıl bir sevinçle yayımlanmıştı kitap. Fakat kaç kişi okudu? Eski İstanbul’la çok “*geç*” ilgilenildiğinden yakı n an dostuma o gün Celal Esad Arseven’den ve eserinden söz açmadım.

Ek-3

Reşat Nuri Güntekin'in Celal Esad'ın Sanat Lügati Hakkındaki Yazısı
“Değerli Bir Kitap”
(TT517156)

İşe başladıktan sonra masamın üstündeki kitaplar çoğalmıştır. Bu kitaplardan biri Celal Esat Arseven'in yeni çıkan Sanat Lügati'dir ve gariptir ki çalışırken elim en çok ona gidiyor. Bir aralık hatta “Bu rötuş geçen yıl olsaydı ben bun uz ne yapacaktım” diye düşünür gibi oldum. Doktor gibi kitaba da güven, insanın kafa ve yürek rahatlığı için şarttır. Arseven'in bu kitabı nedense bana bir güvenme veriyor. Nedense dedim ama sebebini kendi hesabıma pek iyi anlıyorum. Kitaptaki adının altında “Güzel Sanatlar Akademisi Mimari Tarihi ve Şehircilik Eski Profesörü” diye yazılıdır. Fakat bu memleketin en son kırk senesini tanımış insan için Celal Esat Arseven bunlarla. Beraber neler bilmez ve ne değildir? Sanat, edebiyat, tarih, teknik yazıları yazar, resim yapar, çalgı çalar. Bu sene “Selim-i Salis” adlı bir tarihi piyesinin yüzlerce defa oynandığını görür, iki sene sonra Viyana'da bir operetinin sahneye konduğunu işitir, çok geçmeden Türk musikisini garplılara tanıtmak için Tötönya salonunda hazırlanmış ehemmiyetli bir deneme hareketinin başında olduğunu öğrenirsiniz. Bütün bunlar size belki ilk bakışta garip bir ateşle kaynayan, eski tabirle hercai ve hezarfen bir ruhun oyun ve hevesleri gibi görünür; kendinizi bilgi ve ilgilerinin sığığını onların genişliğiyle telafi eden bir zeki insan karşısında sanabilirsiniz. Fakat onun eline aldığı işi, bütün ömrünce yalnız o işin delisi olmuş gibi, ne kadar sabır ve özenle işlediğini, yalnız su yüzünde dolaşıyor sandığınız insanın ne kadar derinlere inmek kabiliyetinde olduğunu anlamak için onu tanımış olmak lazımdır. Elimdeki bu ufak denebilecek Sanat Lügati için onun en aşağı on beş yıldır nasıl çalıştığını yakından biliyorum. O kadar çeşitli işleri arasında, hatta onu da söylemeli bütün dakikalarının ayrı ayrı tadını çıkarmasını bildiği bir hayat içinde onun bu kitaba verdiği zaman ve emek inanılmayacak gibidir. Çok kere onun arkadaş toplantılarında, en canlı konuşmalar arasında birdenbire kendini alamayarak bir kelime hakkında fikir sorduğunu işitirim; “Zamanı mı şimdi?” diye takılmak isterim. Fakat o muayyen bir fikre saplı yaşayanların tatlı ve dayanılmaz ısrarıyla sizi yakalar ve gariptir ki pek az sonra etrafınızda konuşulanları kaybederek onunla bu buru

kelime bahsini zevkle konuştuğunuzu görürsünüz. Elimdeki kitap, nihayet ötekiler gibi kuru bir lügat kitabı. Bir yığın küçük ve kuru kelime, yapraklar üstünden tesbih taneleri gibi akıp akıp gidiyor. Fakat onlardan her biri üzerinde zavallı Celal Esad Arseven'in ne kadar göz nuru ve çılgın emeği vardır. Benim niçin bu lügate sık sık el uzattığıma gelince, dert belli. Önümdeki kitap beş altı yüz sayfalık Fransızca bir romandır. Roman dekor içinde geçer ve bu dekor bir ufak tiyatro sahnesinde gördüklerimizden çok fazla geniş ve çeşitlidir. Tükenmez mimari ve arkeoloji şekilleriyle şehirler, sokaklar, evler, saraylar; sonra eşya, mobilyalar, kıyafetler, süsler Fransızca romanda en ehemmiyetsiz ve incelerine kadar bunların hepsinin adı vardır. Fakat Türkçe'de birçoğunun yoktur. Romanda mesela flobel veya floche der. Siz bunları ya oldukları gibi Türkçe'ye geçirmek yahut "tavus kuyruğuna benzeyen bir büyük yelpaze", "namlusu girintili, çıkıntılı olan kılıç" diye tasvir ve tarif yoluna saparak cümleyi şişirmek zorundasınız. Yahut da işinizi durdurup bir araştırma yapacaksınız. Fakat kimden, nereden? Elinizdeki lügat kitaplarının pek güvenilir şeyler olmadıklarını biliyorsunuz. Bir büyük kamusun söyleyeceğini nihayet sizinkinden pek farklı olmayan bir tasvir veya tariftir. Yahut karşılık bir tek kelime görürseniz bile neyin nesidir? Hâlbuki Celal Esat Arseven için böyle değil. Bir kere o kendisi bu şeylerin uzmanıdır; hazır bilgilerinin deposunda bunlar için de bir şeyler bulunması mümkündür. Eğer yoksa bunların nerelerden, nasıl aranıp sorulacağını en iyi bilen ve bu araştırmalarda az çok dişe dokunur bir şey elde etmedikçe rahat etmesi mümkün olmayan insandır. Nihayet dil anlayışı yüksektir ve yenidir. Bunlar için yeni bir kelime yapıyor ve teklif ediyorsa ki birçok kelimeler için bunu yapmış ve lüğatinde bir yıldız işaretiyle göstermiştir. Bu teklif asla yabana atılacak bir teklif olamaz. Siz bir yazar olarak bu teklifi beğenmemek ve daha iyisini aramak hakkına sahiptir. Fakat benim durumumda iseniz sanırım ki uysallık göstermek daha işinize gelir. Kitaba güven sözüyle anlatmak istemiş olduğum şey işte budur. Birçoklarımız "kelimeyi yazar yapar, lügatçi yapmaz" sözüne pek körü körüne bağlanıp kalmışızdır. Yazarın bu rolü elbette inkâr edilmez. Fakat hele böyle terim karakterindeki kelimeler için yazarın kendi hayal- evinde bir atölyesi yoktur. O da nihayet kitaplara ve şuraya buraya başvuracaktır. Celal Esat Arseven gibi yalnız dilci değil aynı zamanda üzerinde uğraştığı mefhumların uzmanı olan ve üstelik iyi yazar olarak, bu kelimelerin kullanılacağı yerleri bilen bir insan daha

evvel çalışmış ve bir teklif lügati hazırlamış olursa bu, kelime arayan yazıcı için en güvenilir bir kaynak olmaz mı? Dilimizin az zamanda her şeyi söyleyebilen bir medeni dil haline gelmesi için başka mefhum kategorileri üzerinde aynı otorite ile çalışacak daha birkaç Celal Esat Arseven çıkması çok istenecek bir şeydir.

Ek-4

Yarım Asır Sonra Yeniden Sahneye Çıkan III. Selim Hakkında CELAL ESAD ARSEVEN İLE BİR KONUŞMA (Vatan Gazetesi, 25 Mart 1957, s.4-5, Yazan: Lutfi AY)

Devlet Tiyatrosunun güzel teşebbüslerinden biri de sahne edebiyatımızın tarihi ve değerli eserlerini, unutulmaktan kurtarmak, onları yeni bir kisve altında tekrar rampa ışığına çıkarmak ve böylece yeni nesillere de tanıtmak olmuştur. Namık Kemal'in Akif Bey'i, Abdülhak Hamid'in Finten'i bu şekilde ve yeniden sahneye tatbik edilmek suretiyle milli repertuara kazandırılan ilk eserler oldu. Devlet Tiyatrosu, şimdi de rahmetli Salah Cimcoz'la Celal Esad Arseven'in Meşrutiyet'in ilk yıllarında yazıp oynattıkları tarihi eseri, III. Selim piyesini, aradan geçen yarım asra yakın zamanın üzerine yığıldığı tozlardan silkerek, yepyeni bir kılık kıyafet içinde, Ankara'da Üçüncü Tiyatro'da sahneye koydu.

Halkımızın Osmanlı tarihinin dramlaştırılmaya pek müsait olan çeşitli safhalarını işleyen bu gibi eserleri seyretmekten ne büyük bir zevk aldığı daha geçen mevsim Büyük Tiyatroda sahneye konulan Müsahipzade Celal ile M. Şükrü Erden'in Genç Osman piyesinden belli olmuştu. Nitekim şimdi temsil edilmekte olan III. Selim piyesi de büyük bir rağbetle karşılandı. Osmanlı İmparatorluğunun ilk tecdüt ve ıslahat hareketlerinin kanlı neticelerini, buna sebep olan taht kavgalarını ve saray entrikalarını pek güzel belirten bu eseri görebilmek için bütün Ankaralıları haftalardan beri Üçüncü Tiyatro'ya doldurup taşıyorlar.

Sahnemizin en kıymetli sanatkarı olan ve tarihi eserlerdeki vukuf ve ihtisası ile tanınan Behzat Butak'ın çok güzel ve authentique dekorlarla kostümler içinde sahneye koyduğu eserin göze hitap eden tarafları hakkında koyduğumuz resimlerden kâfi derecede fikir edinmek mümkün olacaktır. Okuyucularına eser hakkında bilgi

vermek için de müelliflerinden hayatta olan Sayın Celal Esad Arseven ile yaptığımız bir konuşmayı sunuyorum:

- III. Selim Piyesini ne şartlar altında ve ne maksatla yazdığınızı sorabilir miyim?
- Anlatayım. Dostum rahmetli Salah Cimcozla birlikte, Abdülhamit devrindeki istibdattan usanmış, Paris'e giderek orada memleketin hürriyete kavuşması için mücadele etmek, bu maksatla bir gazete çıkarmak kararını vermiştik. Kararımızın ilk tatbikatı olarak İstanbul'da babadan kalma neyim varsa satıp savdım, elime geçen parayı da bir bankaya koydum. İstanbul'dan şu şekilde kaçacaktık: Bir İngiliz ahababım, Avrupaya giden bir ecnebi şilebinde bize yer temin etmişti. Şilep Temmuz aylarına doğru Kadıköy açıklarında demirleyecek, biz de Moda'dan bir sandala binip, balık tutmaya çıkmış gibi sahilden ayrılarak, vapura binecektik.

Paris'e varınca Türkiye'deki garphılaşıma temayüllerini ve hareketlerini gösteren ve mevzu itibariyle Fransızları da alakadar eden bir piyes yazıp oynatmak ilk işimiz olacaktı. İşte III. Selim'i bu maksatla evvela Türkçe olarak kaleme aldık ve Fransızcasını da İzzet Melih Bey'e hazırlattık. Fakat bakınız ne oldu. Bizim firar günümüzden biraz evvel Rumeli'de İttihat ve Terakki harekete başladı ve bunun neticesi olarak II. Meşrutiyet ilan edildi. O vakit saraya mensup ricalden bazıları telaşlanarak memleketten kaçtılar. Biz de onlardan sayılmamak için ilk kararımızdan vazgeçtik. Artık memleketin kurtulduğuna, hürriyete kavuştuğuna inandık. Evvelce Paris'te çıkarmayı düşündüğümüz gazete yerine, aynı sermaye ile burada Kalem gazetesini çıkarmaya başladık. Fakat çok geçmeden Meşrutiyet hükümetinin gazetemizi basması ve bizi tevkif etmesi üzerine ben tekrar ilk kararımıza dönmeyi ve Paris'e kaçmayı tercih ettim. Salah Bey İstanbul'da kaldı, ben Paris'ten gazetenin renkli kısımlarını bastırıp gönderiyordum. Arkadan 31 Mart Vakası oldu. Salah Bey de İstanbul'dan kaçıp gelmek zorunda kaldı. İstanbul'a ancak Hareket Ordusu girdikten sonra, birlikte döndük. İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş, Abdülhamit hal'edilmişti. Hürriyetin artık kuvvetle yerleştiğine kanaat getirdiğimiz için Paris'te Fransızcasını oynatmak fırsatını

bulamadığımız III. Selim'i İstanbul'da Türkçe olarak oynatmaya karar verdik. Piyesimizi Minakiyan Efendi'nin idaresindeki Osmanlı Dram Kumpanyası'na verdik.

- Rahmetli Salah Cimcozla ne şekilde bir işbirliği yapmıştınız?
- Eserin Kanevasını, yani ana mevzuu ile vak'a kısmını ben tertiplemişim. Rahmetli Salah Cimcoz'da bir hayli tarih kitabı karıştırarak mevzuun teferruatını, belli başlı şahısların tarihi karakterlerini tesbit etti. Vakanın hakikate en uygun şekilde, tarihi realiteyi tahrif etmeden kaleme alınmasını temin etti. Mevzua romanesk bir renk vermek suretiyle seyircinin alakasını uyanık tutmanın münasip olacağını düşündük. Bu maksatla saray içinde geçen entrika ve kadın kıskançlıklarını mümkün mertebe göstermeye çalıştık. Müşterek çalışmamızın en faydalı tarafı şu idi: Bir sahne eserinin konuşma diline en uygun şekilde akıcı olarak yazılması gerektiği için her repliği, karşılıklı olarak, tıpkı sahnede oynar gibi, birbirimize yüksek sesle söylüyor, hatta inşat ediyor, cümlelerimizi böylece kontrolden geçirerek en münasip şeklini birlikte tespit ediyorduk. Şüphe yok ki, aynı zamanda, bu konuşmaların, vakanın geçtiği devrin lisanına ve üslubuna uygun olmasına itina ederek...
- III. Selim ilk defa ne zaman, kimler tarafından, nasıl oynandı ve nasıl karşılandı?
- Eser ilk defa 6 Eylül 1910'da, Beyoğlunda, eski Halep Çarşısı içindeki (Sonraki Fransız Tiyatrosu ve şimdiki Ses Opereti) Minakiyan Efendi'nin 'Osmanlı Dram Kumpanyası' tarafından oynandı. Eserin rejisörlüğünü bizzat kendim yapmış, dekorlarını da kendim çizmişim. Belli başlı rollerde vazife alanlar şunlardır: Sultan Selim: Nurettin Şefkati; Sultan Mustafa; Binemecyan; Behiç Efendi: Muvahhit; Alemdar Paşa: Minakiyan Kabakçı ve Şeyhülislam: Hakkı Necip, Cevri; Kınar Hanım; İkbal: Eliza Binemecyan Hanım.

Eser o devrin imkânlarına göre, pek güzel oynanmış ve halktan büyük bir rağbet görmüştü. Hatta bütün Devlet Ricali temsile geldiği gibi Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa da gelerek seyretmişti. Birçok temsiller yalnız

Harbiye talebelerine hasredildi. Böylece piyesimiz, hatırımda kaldığına göre, kısa fasıllarla, 486 defa oynandı.

Sonra bu rağbeti gören bazı muharrirler Selim-i Salis adı altında başka eserler yazıp oynattıkları gibi, sıra ile bütün eski Osmanlı Padişahlarını ele alan başka piyesler yazdılar. Maalesef tarihi piyes tarzını çok itinasız denemelerle halkın gözünden düşürecek kadar işi iptizale uğrattılar. Biz de, bu vaziyet karşısında, artık eserimizi temsil ettirmedik.

- Yarım asra yakın bir zaman sonra eserimizi tekrar sahneye çıkarmak fikri nereden geldi?
- Bu eseri bugün tekrar sahneye çıkarmak fikri, onu vaktiyle görüp beğenmiş olan Muhsin Ertuğrul’undur. Kendisinden aldığım bir mektup üzerine ve eski değerlere ehemmiyet vermesinden pek mahzuz olarak piyesi Devlet Tiyatrosu’na gönderdim.
- Eski metin üzerinde ne gibi değişiklikler yaptınız?
- Eski metin üzerinde yaptığım değişiklik ancak pek uzun birkaç tiradı kısaltmak ve bugün için anlaşılması güç bazı ifade ve terkipleri sadeleştirmekten ibaret kalmıştır. Piyesin ana yapısında hiçbir değişiklik yapmadım. Belki bazı sahnelerde değişiklik yapmak, mesela son perde finali için yeni şekiller bulmak mümkündü. Fakat istemedim, çünkü eserin klasik ölçülere göre tespit edilmiş olan esas formunu bozmayı münasip görmedim. Elli sene evvel yazılmış, oynanmış ve iyi kötü artık tiyatro tarihimize malolmuş bir telif eser için eski şekli olduğu gibi muhafaza etmenin mazur, hatta makbul görüleceğini düşündüm.
- Ankara’daki yeni temsili rejî, oyun, dekor ve kostüm bakımından nasıl buldunuz?
- Ankara’daki yeni temsilden ne kadar memnun ve bahtiyar olduğumu kolayca tahmin edebilirsiniz. Çünkü, her şeyden evvel, 50 sene önceki tiyatro şivemizle bugün yüzde yüz Türk sanatkarının hâkim olduğu sahnemizden yükselen tiyatro şivesi arasındaki fark biz eskiler için büyük bir zevk, bir saadettir. Sahneye koyuş, dekor ve kostümlere gelince: Başta aziz dostum, büyük sanatkâr Behzat Butak olmak üzere Devlet Tiyatrosunun genç sanatkârlarına, pek müstait dekoratörü Refik Erenle zevcesi Hali Hanıma

ancak müteşekkîr olabilirim. Hayli eskimiş, köhneleşmiş sandığım piyesimizi taptaze heyecanları, nefis dekor ve kostümleriyle adeta gençleştirdiler. Bugünkü neslin de zevkle seyredebileceği bir güzellik içinde canlandırdılar.

- III. Selim’den başka tiyatro eserleriniz var mıdır?
- Vardır. Birinci Dünya Savaşı içinde Viyana’da Şehir Tiyatrosunda temsil edilen Şaban isimli bir Opera – komik; Darülbedayide oynanan ve ilk operet olarak sahneye konulan Saatçi, sonra Büyük İkramiye ve eski Donanma Cemiyeti tarafından temsil edilmiş olan Büyük Yarın.
- Tiyatro için yeni şeyler yazmak ister miydiniz?
- Hayır. Eskiden yazıp ortaya çıkarmadığım bir iki piyesim daha var, fakat bunları sahneye çıkabilecek derecede başarılı bulmuyorum. Hem sonra, Türk sanatı sahasında başlamış olduğum ve birkaç sene sürecektir yeni bazı eserlerde uğraşmayı tercih ediyorum. Bunları hazırlamak, yazmak, neşredilinceye kadar defalarca gözden geçirip tashihlerini yapmak beni hayli yoruyor ve bütün zamanımı alıyor. Unutmayınız ki 82 yaşında bir meslektaşınızım.
- Allah arttırsın. Fakat sizi yordum galiba... Özür dilerim.
- Teşekkür ederim. Ama hiç yorulmadım, bilakis eserime karşı gösterdiğiniz alaka beni çok mütehassis etti. Ben size teşekkür ederim.

Ek-5

Arseven Hakkında Bir Gazete Yazısı (Görüşler “Celal Esad Bey”, Burhan Felek, sayfa 2, TT517125)

Celal Esad Bey, Devlet Kültür Armağanını Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı arkadaşımız Talat Halman beyin elinden, hasta yatağında aldı, aradan çok geçmeden de intikal etti. Görüyorsunuz, öldü demiyorum. Çünkü bu gibi adamlar ölmezler de ondan, intikal etti, irtihal etti, yan öbür dünyaya göçtü denir.

Celâl Esad beye gelince; asırdîde diyebileceğimiz bu kıymetli zat fazla şöhrete düşkün olmayan sanat ve ilim âlemimiz için bir abide idi. Ben kendisini bir veya iki kere gördüm. Daha ziyade ahab ve etrafının nakilleriyle öğrendiğime göre hayatîyet dolu, esprili, zeki ve rind meşrep medeni bir aydın idi. Ansiklopedilere göre, 1876

yılında doğmuştur. Demek ki 95 yaşında gözlerini kapadı. Yaşama hırsına göre Celâl Esad Bey için bu yaş fazla değildi.

Celal Esad Bey, bizim gördüğümüz ve dostların anlattıklarına göre çok renkli, çok orijinal yani emsal siz bir adamdı. Bir Sadrazam oğlu olmasına rağmen hayatın en yüksek ve en alçak şartları görmüş, babasından yediği mirasın [30 bin altın derler] Avrupa’da sefahat âleminde çabucak altından girip üstünden çıkmıştır. Celal Esad beyi bilenler, bu zatın bu kadar hareketli, kâh zevkli, kâh meşakkatli hayatında, yazdığı tarihi ve ansiklopedik eserleri hazırlamak için ne zaman okuyup ne zaman etüdler yaptığını bir türlü kestiremezler. Celal Esad beyin tiyatro ve edebiyat yönüyle alakadar olmuş olan dostum Vasfî Rıza Zobu’nun (Türk tiyatrosunun ilk ve en önemli oyuncu-yönetmenlerinden Vasfî Rıza Zobu (1902-1992)) anlattığına göre, Celal Esad beyin güzel hikâyeleri ve tiyatro eserleri vardır. Bunlar arasında metnini ve bestesini kendisinin yaptığı Şaban adlı bir de operası vardır ki; Viyana Operasında oynanmıştır ve eserinin rejisörlüğünü kendisi yapmıştır. Şu malumatı Vasfî beyden aldım:

- Celâl Esad Bey, meşhur İngiliz devlet adamı Churchill ile aynı tarihte doğmuştur. Onun gibi askeri mektepten yetişmiş, süvari zabiti olmuştur. Onun gibi resme merak etmiş, tablolar resmetmiştir. Gene onun gibi parlamentoya girmiştir. Celâl Esad Bey, Churchill seçimi ve iktidarı kaybettiği zaman bütün bunları kendisine güzel bir mektupla ifade ederek yalnız benzemeyen tek tarafı, nazır olamadığını, onun için de iktidardan düşüp kalkma cilvesine maruz kalmadığını bildirmiş ve kendisini teselli etmiştir. Churchill bu mektuba cevap vermiş, kendisine bir kitabını, bir de tablosunu hediye etmiştir. Celal Esad Bey giderken de bizi vazifeye davet ediyor. Birçok bankalar ve müesseseler kültür eserleri ısmarlıyor veya müsabaka açıyorlar. Bunlar da güzel şeyler ama mesela böyle bir portreler kitabı yok işte. Biz Meydan Larous’da Abdürrezzak efendinin resminde yanılmıştık. Hâlbuki ben Abdürrezzak efendiyi görmüştüm. Bizde kültür var ama tapusuz, kadastrosuz, haritasız bir münbit tarladır, ekilmek gerekir. Celal

Esad Bey arkasında bir değil pek çok hoş seda bırakmış bir Türk bilgin ve sanatkârı idi. Hak Rahmet eyleye.

Ek-6

Asistanı Ali Saim Ülgen ile Arseven'in Fransızca mektupları (Salt Araştırma, TASUDOC0856)

(Arseven'in Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki öğrencilerinden Ali Saim Ülgen, 1938'de mezun olduktan sonra Almanya'da ve Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nde çalışmalar yapmış ve Türkiye'ye döndüğünde Celal Esad'ın asistanı olarak çalışmaya başlamıştır.)

14 Mayıs 1955

Evkaf Genel Müdürü Orhan Çapcı'ya yolladığım mektuba cevap gelmemesine çok şaşırdım.

Mektupta, Fransa Demiryolları Araştırma Bölümü Direktörü Andre Viellieard'ın camilerde fotoğraf çekmesi için izin istemiştim. Daha önce de bahsettiğim gibi bu beyefendi üst düzey bir devlet memuru ve amatör bir fotoğrafçı. Çekeceği tüm fotoğraf sadece birer gezi anısı olarak kalacak, herhangi bir belgeselde ya da teknik bir işte kullanılmayacak.

Talep edilen kartı ilgili kişiye ulaştırabilmem ve bana hızlıca gelmesi için lütfen gerekeni yapın.

Gelecek hafta Brousse'a gidiyorum ve 2 gün kalacağım.

Saygılarımla

Ali Saim Ülgen

Tarihi yok

Sevgili profesör;

16 Temmuz tarihli mektubunuzu büyük bir mutlulukla aldım. Sağlığım iyiye gidiyor. Dizim artık iyileşti sayılır. İstanbul dışı seyahatlerim sürüyor. Diyarbakır'dan döndüm ve Kayseri ve Hacıbektaş'a doğru yola çıkmaya hazırlanıyorum. İsteddiğiniz notlara ilişkin Cahide'ye yazdım. Eylülde gelecek olmanızdan çok mutlu olduk, biletinizi yolluyorum.

3 Ocak 1955

Sevgili arkadaşım,

İyi dilekleriniz için çok teşekkür ederim. Ben de eşinize, çocuklarınıza ve annenize sağlık ve huzur diliyorum.

Brousse'daki iş tüm zamanımı alıyor ve oldukça yavaş ilerliyor. Maalesef dediğiniz gibi Hüsrev Tayla'dan ne haber ne de bir belge aldım.

Verdiğim fotoğraf listesi dışında İnebey Medresesi'ne ait bir resmi bir belge/evrak/not bulmak mümkün müdür?

Sizi en kısa zamanda İstanbul'da görmek istiyor ve en içten duygularıyla selamlıyorum.

17 Mart 1955

Sevgili arkadaşım,

İnebey Medresesi'nden bana harita/ kroki gelecekti, böyle anlaşıştık. Bunların bana medreseden gönderileceği yönünde anlaşıştık. Bendeki eksik dokümanlar bunlar. Dosyayı tamamlamak için bana krokilerin gönderilmesi gerekiyor. Bu son iyiliği sizden rica ediyorum.

Ek-7

“Akbaba” mizah dergisinin portreler köşesinde “Celal Esad”

(A. Nijat, yıl 12, sayı 50, 13 (1 Kanun 1934) s. 13)

“Çıplak bir baş, ihtiyar bir yüz ve bakışları genç gözler.. Bu çehreye, kanatları yarımşar küreyi andıran bir burunla azaları eksilmiş cemiyetleri gibi, loş ve ıssız bir ağız da ilave ediniz, işte Celal Esad!

Başın küçük bir kısmına ilişen fötr şapka, senelerin elinde mıncıklanmaktan, kah Napoleonun şapkısını andırıyor, kah avuçlanmış bir hamuru!

Kıravatı pek mehcuptur: Hep yakalığın altına saklanır!

Tarihi eserleri sevdiği için mi, bilmem? Dede mirasına benzeyen tüyleri dökülmüş kürklü paltosu hiç sırtından çıkarmaz...

Bu haliyle, muhtelif insanlar için tarih-i mimari hocası, ressam, tiyatro muharriri, musikişinas, kimyager olarak muhtelif şekilde tanındığı gibi, bazan parasını aş evinde yumurtlatan bir tüccar ruhu da gösterir.

Üstadın orijinal bir ruhu vardır. Buna misal mi istiyorsunuz?.. İşte bir delikanlılık hikâyesi:

Gençliğinde, 12 metre murabbai bezle kaplanmış ve iki tarafına birçok fenerler, çingiraklar takılmış, çamaşır ipi ile uçurulan muazzam uçurtmayı yaptığı zaman, ilk uçuş gecesi Yıldız Sarayında hayli telaş hasıl olmuş. Havada ışıklar saçıp, çingirıklar çalarak dolaşan bu heyulanın topla imhasına teşebbüs edildiğini söylersem, onun nasıl bir balon meraklısı olduğunu siz de tahmin edersiniz artık!

O operet yazdığı yahut akla gelmedik işlerle meşgul olduğu vakit muhammam parasızdır. Zayıflığın moda olduğu bu zamanda zayıflamak isteyenlere iyi bir rejim olarak üstat şu reçeteyi verir: Bir gece pokerde kaybederek sabana kadar uykusuz kalmak!

(Raison) yok (logique) var düsturiyle fikirlerini müdafaa eden ve bizi elimizden tutarak, nefis üslubu ile edebiyat havası içinde semt semt dolaştıran bu zat, (Eski İstanbul) dan bir fikir binasıdır!”

Ek-8

Celal Esad Arseven’in annesi
Fatma Suzidil
(TT517119)

Ek-9

Celal Esad Arseven’in babası
Ahmet Esat Paşa
(TT517262)

Ek-10

**Celal Esad Arseven'in ilk eşi Charelle
(TT517116)**

Ek-11

**Celal Esad Arseven'in ikinci eşi Anna
(TT517117)**

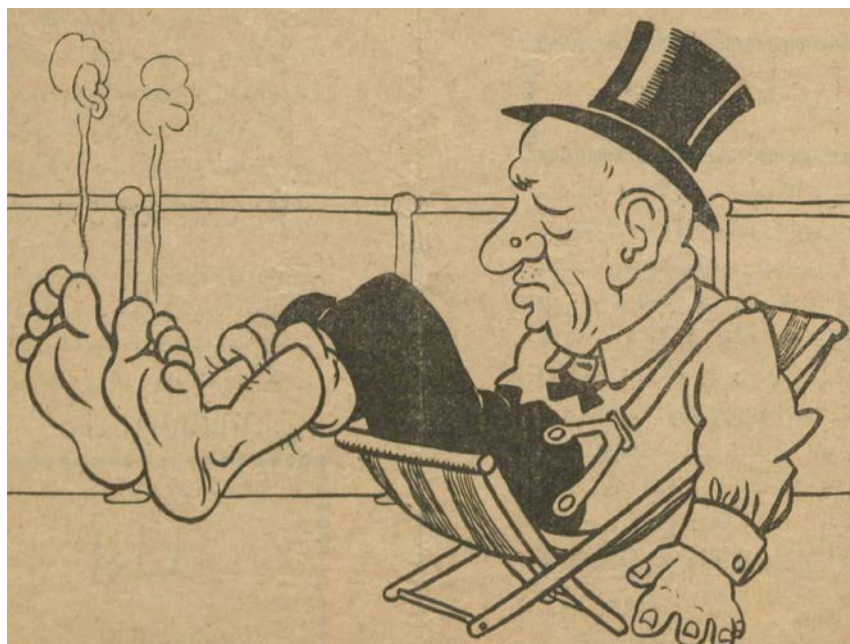
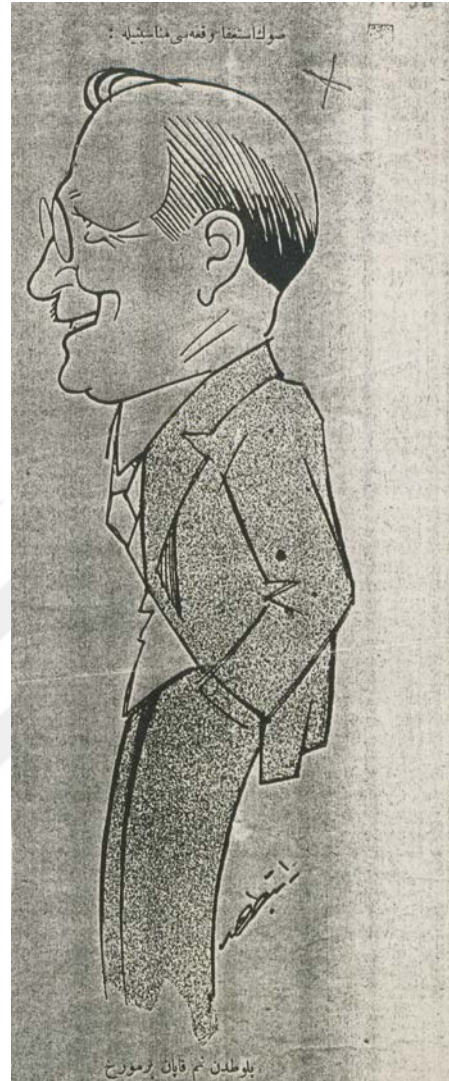
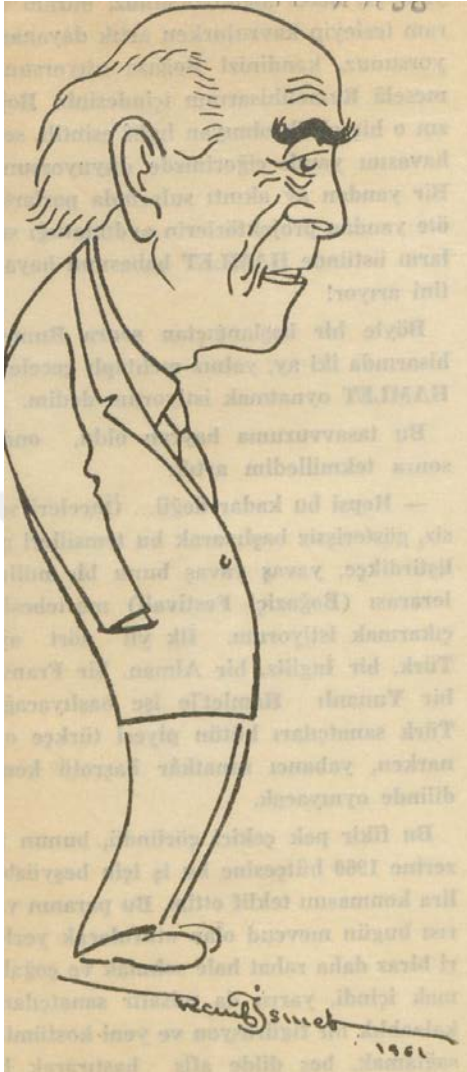
Ek-12

**Celal Esad'ın Kızı Leyla ve oğlu Sinan Esad'ın
1920'de çekildiği bir fotoğrafı (TT562177)**

Ek-13
Celal Esad Arseven'in karikatür portreleri
(TT517138)

Ek-14

Ünlü operet bestecisi Franz Lehar'ın Celal Esat Arseven'e “Şaban” Operetinin Viyana'daki temsilinde imzaladığı fotoğrafı
(Burhan Arpad, “Hepsi Bir Rüya”, Cumhuriyet, 22 Ocak 1964)

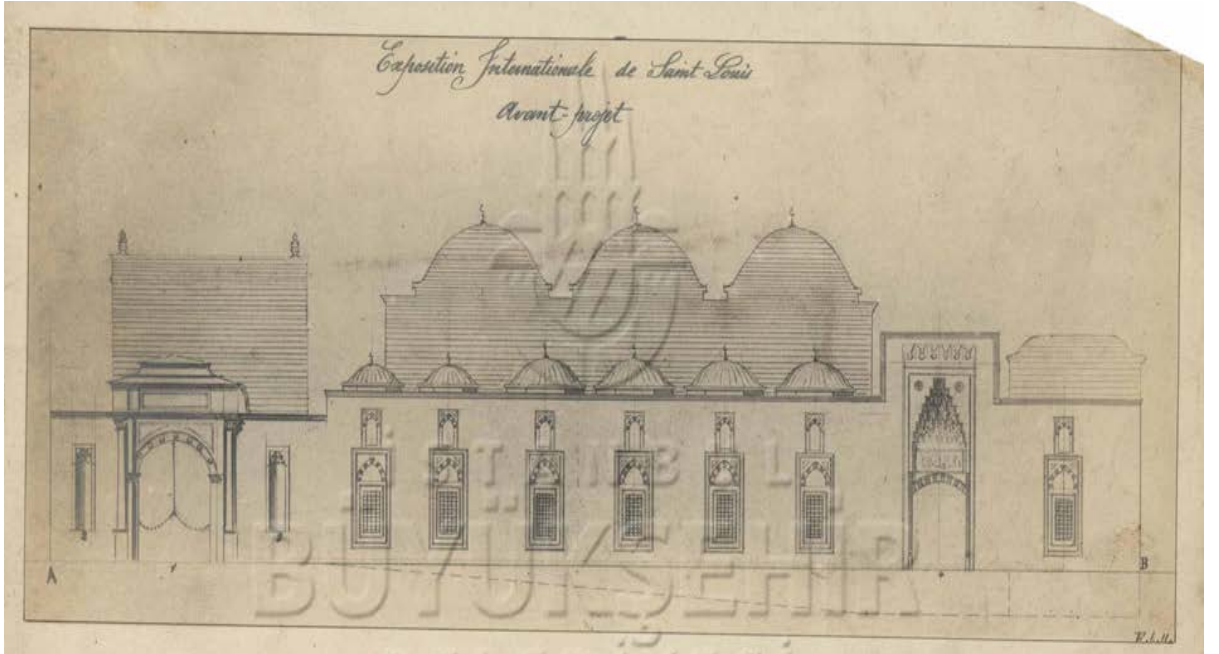
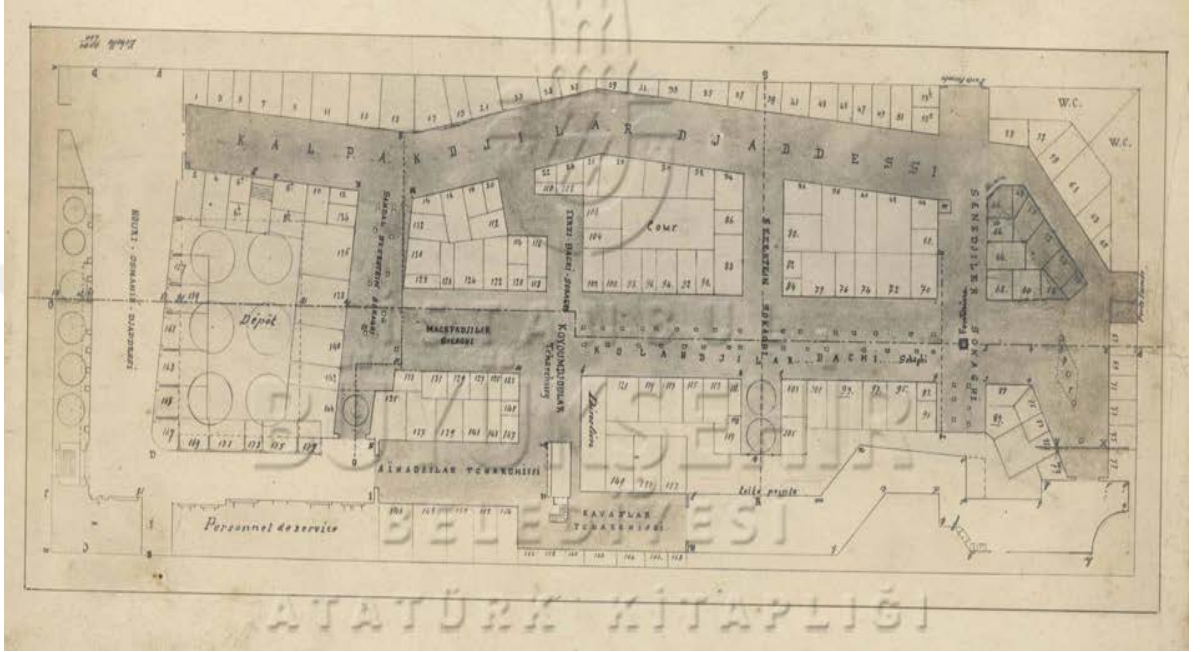
Ek-15

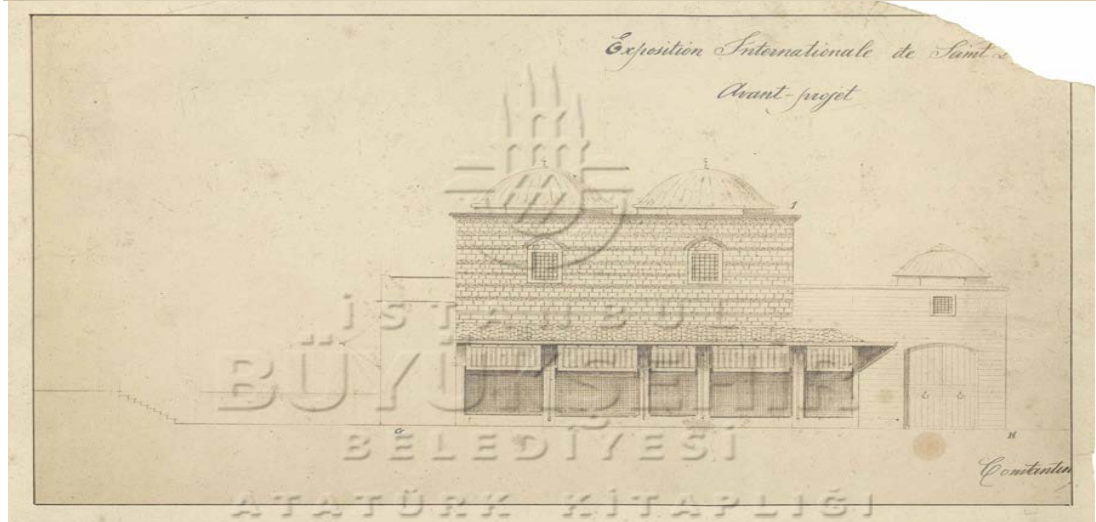
Celal Esad Arseven'in “Şaban” opereti için kullandığı dekor, Viyana'da operetin sahnelenmesinden 15 yıl önce, 1903'te Saint Louis'de (ABD) düzenlenen “Uluslararası Sergi” için yaptığı “Türk Mahallesi” tasarımından
(Metin And, “Celal Esad Tiyatroda da Vardı”, Popüler Tarih, Haziran 2011)

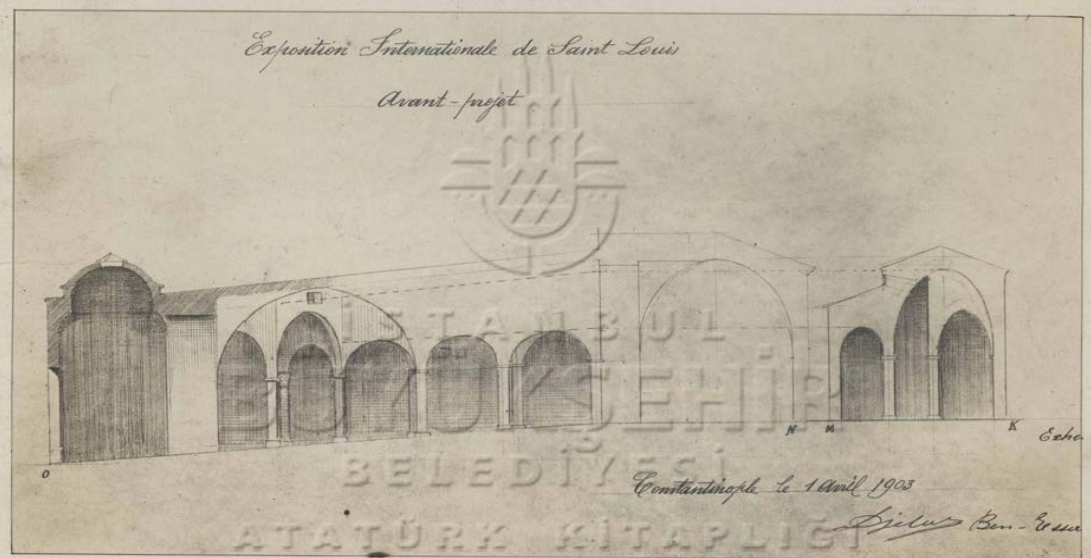
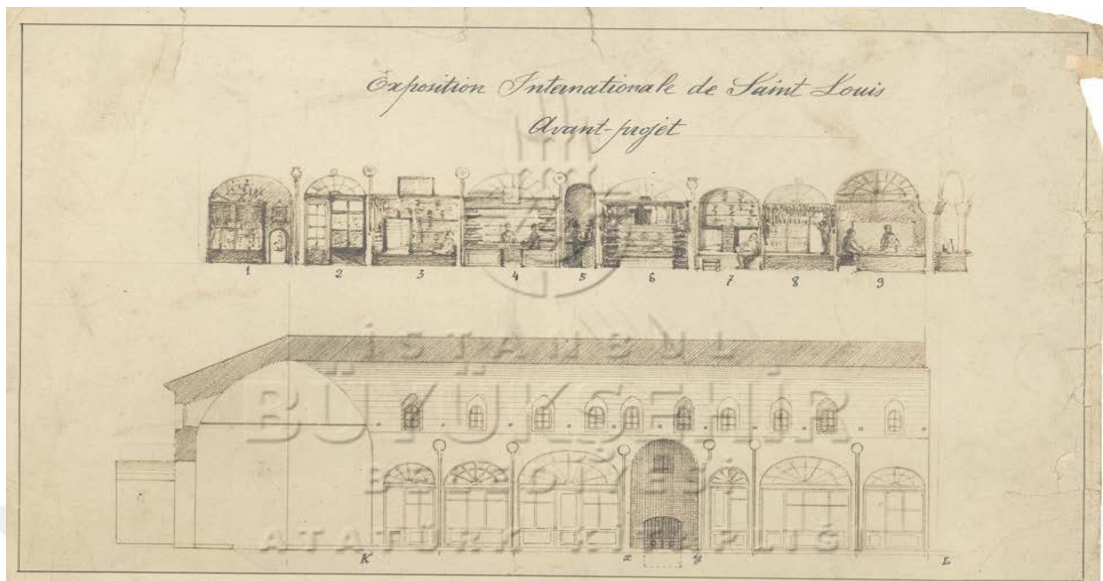

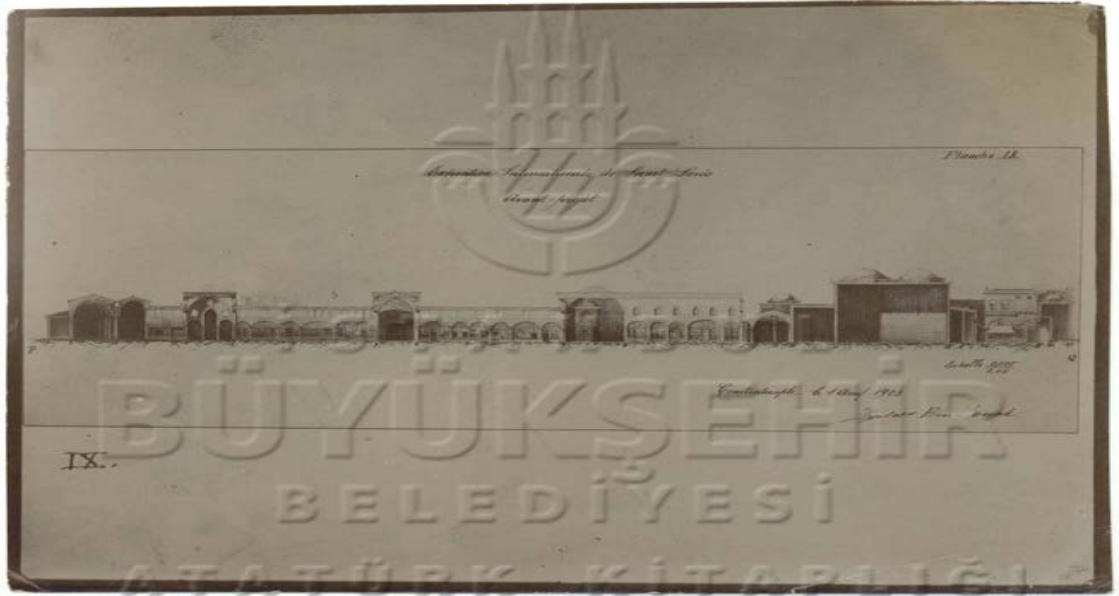
Ek-16

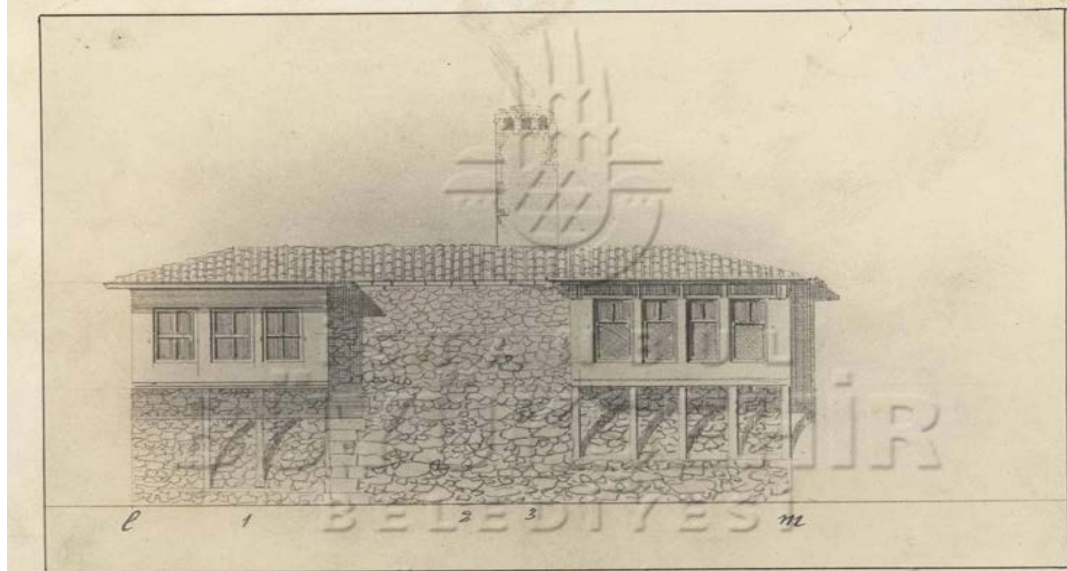
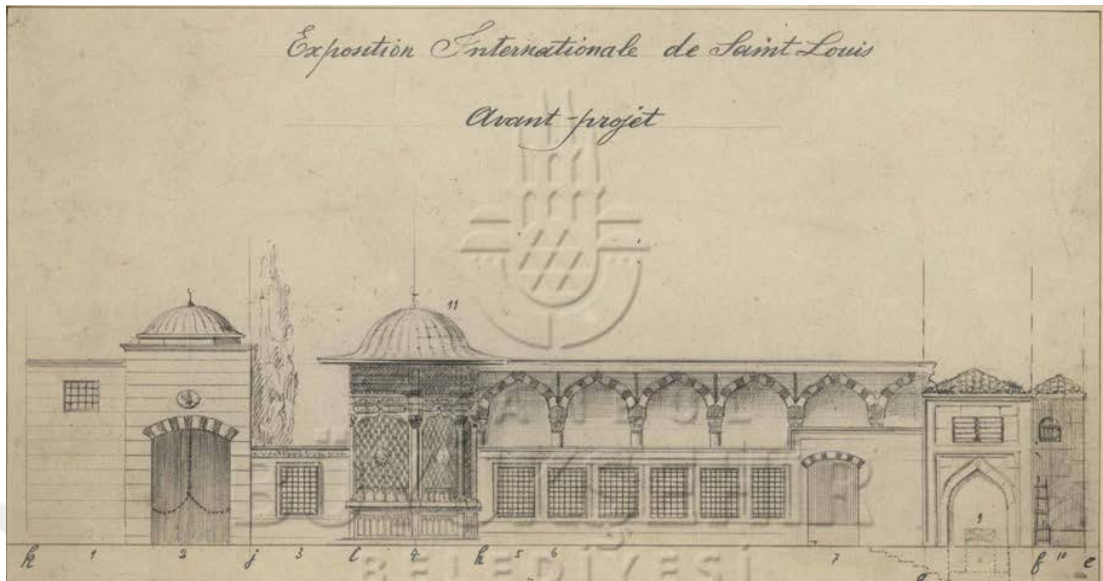
Celal Esad Arseven' in uluslararası St. Louis Fuarı'na Türk mimarisinden
çizdiği proje
(Celal Esat Arseven Arşivi, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel Mtf, 003710 1903, 14)

Ek-17

**Calal Esad Arseven tarafından çizilmiş İstanbul'un 10.yy daki hali
(İBB Atatürk Kitaplığı Bel Mtf 003707)**

Ek-18

**Sabit Karamani'nin objektifinden Celal Esad Arseven, resim yaparken
("Sabit bilir! 20. Yüzyılda Bir Hezarfen: Sabit Karamani", İstanbul, Masa
Yayınevi, 2014, s.19)**

Viyena’da açılan resim sergisinin afişi
(Avusturya Ulusal Kütüphanesi e-arşivi)

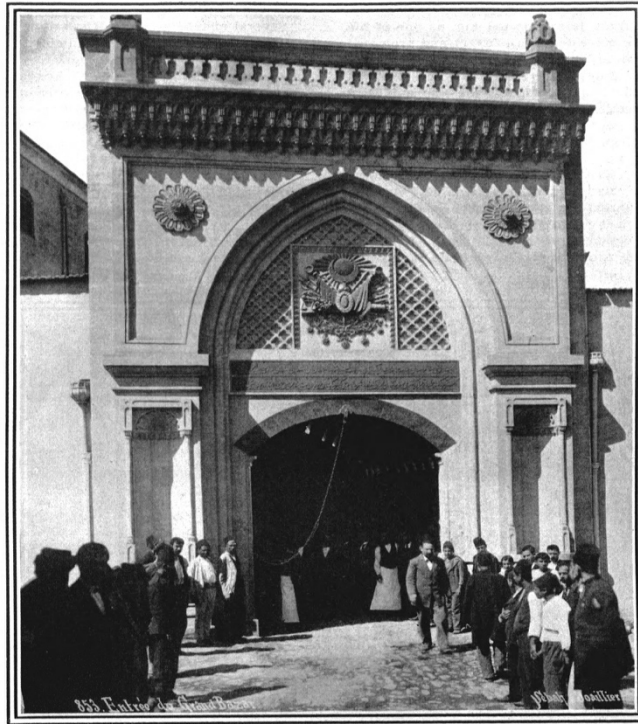

**Celal Esad Arseven'in uluslararası St. Louis Fuarı'na Türk mimarisinden
çizdiği projeye ilişkin kaleme alınmış yazı
(World's Fair Bulletin, No:9, Temmuz 1903, s.35-37)**

July, 1903.

WORLD'S FAIR BULLETIN.

35

ENTRANCE TO GRAND BAZAARS OF STAMBOUL.

CATLIN TRACT ACQUIRED.

The Area of the Exposition Grounds Now
1,240 Acres.

The Catlin tract, or the western portion of it, has been secured by the Exposition Company. The newly acquired property is about 60 acres in area, being 4,300 feet east and west, from De Ballviere Avenue to Skinker Road, and 600 feet north and south, from the north line of Forest Park to the right-of-way of the St. Louis Transit Co., including what is known as Lindell Drive. It will be used mainly, if not altogether, for concessions. In other words, it will be "The Pike." The Exposition Company already has application for more than enough first-class concessions to take up this entire addition to its area. In fact, the principal, if not the only, object in acquiring this ground was to provide accommodations for extensive and costly attractions, which are usually termed concessions. The total area of the Fair Grounds is now 1,240 acres.

The relations between the Park View Realty Company and the Exposition Company are very friendly, and a definite understanding has been reached to the effect that

no amusements will be permitted on any of the former's property outside the Exposition grounds. It has a tract of several hundred acres which has been graded and affords most eligible and convenient sites for hotels and apartment houses, as well as for private residences of a high order.

GOOD WORK APPRECIATED.

At the June meeting of the Board of Directors the following was unanimously ordered spread on the minutes:

The Board of Directors of the Louisiana Purchase Exposition deems it fitting there shall be spread upon the minutes an expression upon the services rendered by its President, David R. Francis, during his recent trip abroad. The Board recognizes in the visit of President Francis to London, Paris, Madrid, Berlin and Brussels a series of achievements in exploitation of the very greatest value to the Exposition. Participation by Foreign Governments has been enhanced. The stimulus given to public interest has not been confined to the countries visited, but has been apparent in other lands and at home as well. The Board feels that the Exposition owes so much to this action of the President, the time should not pass without formal utterance. The Board offers to President Francis its thanks and its congratulations for what he accomplished abroad, and directs by formal vote that this expression be recorded in the minutes.

THE BAZAARS OF STAMBOUL.

One of the Most Interesting Portions of
Constantinople to be Reproduced.

One of the most attractive features of the "Street of Concessions" will be the reproduction of the Bazaars of Stamboul, the most interesting sights of Constantinople, which the tourist never fails to visit. They occupy a whole quarter on the heights lying between the Golden Horn and the Sea of Marmora, in the vicinity of the old Forum of Theodosius. They are bounded on the east by two great Mosques (Nouri Osmanieh and Mahmud Pasha), on the west by the Mosque of Sultan Bayazid and the War Department, on the south by a main thoroughfare known as Divan Yoli, and on the north by a number of narrow streets which formerly were part of the Bazaars proper and also under cover. They form a labyrinth of arcaded avenues lined with all sorts of shops devoted to the sale of endless varieties of merchandise. While the principal avenues of these Bazaars are practically parallel, they are connected by colonnades passing from one to the other at all sorts of angles, and it is very easy for a stranger to lose his bearings as he tries to find his way through the mazes. Vehicles are not allowed to enter the Bazaars except through the Entrance of Nouri Osmanieh, leading to the widest artery "Kalpakçilar."

It is estimated that the Bazaars contain over three thousand stores, accommodating over twenty-four hundred different firms.

The construction of these Bazaars dates as far back as the Byzantines, but repairs and new additions have from time to time been made, the most recent ones having been undertaken after the earthquake of 1894, which destroyed a whole section of the Bazaars, causing frightful loss of life and property. The style of architecture which predominates is the Oriental or Turkish.

DJELAL BEY BEN ESSAD

The conciseness of the space at the Concessionaire's disposal has made it extremely difficult to select from the large area of the Bazaars sections which could adapt themselves not only to the shape of his location but which would also be those of the greatest interest.

The gate selected as entrance to the Bazaars is that of Nouri Osmanieh, so called from the adjoining Mosque of that name. It leads, as does the original, to "Kalpakdjilar Djadessi" or avenue of the hat and cap trade, running in a straight line from east to west to the extremity of the Bazaars. In all, eleven sections of streets are designed, besides a typical Turkish street outside of

graduated as sub-lieutenant. His Majesty, the Sultan, later selected him as one of his private aides-de-camp (Yaver) and promoted him to the rank of captain in the regular army. Djelal Bey from his youth showed a marked inclination for the fine arts, and by means of a publication edited by him under the name of "Bibliothèque Artistique" has given a great stimulus to the development of art in Turkey. He is one of the best art critics in Turkey, and had occasion to use this talent at the "Salon de Peinture" inaugurated for the first time in Constantinople last year.

Concessionaire Pangalo was fortunate enough to enlist the interest of Djelal Bey

MISSISSIPPI RIVER COMMISSION.

Several members of the Mississippi River Commission visited the Administration Building, on June 25, accompanied by committees from the Business Men's League and Merchants' Exchange. The gentlemen representing the United States Government were Gen. O. H. Ernst, Chairman of the Commission; Col. Henry M. Adams and Maj. B. M. Harrod, of New Orleans; Col. J. A. Ockerson, and Maj. Thos. L. Casey, of St. Louis; and Capts. W. H. Bromwell and E. W. V. Lucas. The Business Men's League was represented by President C. P. Walbridge, Mr. Hanford Crawford, and Mr. W. K. Kavanaugh, and the Merchants' Exchange

FULL INTERIOR OF THE GRAND BAZAARS OF STAMBOUL.

the Bazaars. Each street bears its proper relation to the other streets, and the minutest details are reproduced. Notwithstanding the shortening of streets to meet the requirements of the space allotted, the difficult feat of preserving perspective effects has been accomplished to a marvelous degree.

Djelal Bey Ben Essad, son of His Highness, the late Marshal Essad Pasha, Grand Vizier, enjoys the distinction of being one of the aides-de-camp of His Majesty, the Sultan, Abdul Hamid. He was born in Constantinople in 1875, graduated from the Imperial Ottoman Lyceum and also from the Ecole Civile Administrative, an institution of great value, founded by His Majesty, the Sultan. Djelal Bey subsequently entered the Imperial Military Academy, from where he

to the extent that he kindly undertook to prepare designs and sketches of some of the buildings to be reproduced at St. Louis. The only and principal reason which caused Djelal Bey to take such a lively interest in the "Turkish Concession" is his desire to prevent any misrepresentation of his native land at the Louisiana Purchase Exposition (which has been the case at all former expositions), and to make it one that will redound to the glory and credit of his master, the Sultan.

The Egypt-St. Louis Exposition Company, to whom Concessionaire Pangalo has assigned his contract, has employed the firm of Eames & Young, of St. Louis, to execute the designs prepared by Djelal Bey, and to install the buildings embraced in them.

by President Thomas R. Ballard, Mr. J. H. Dieckman and Mr. W. B. Potter. The party made the trip from the Exposition's downtown headquarters, on Fourth and Olive Streets, in a tally-ho. President Francis received them, and after luncheon the visitors made a tour of the grounds.

Col. E. C. Culp, Secretary of the Committee on Ceremonies, received a letter from New Orleans, which says: "Arrangements have been perfected by which the Louisiana Field Artillery will visit the St. Louis Exposition at the opening of same. It is calculated that between 250 and 300 members will make the trip. Great enthusiasm prevails in the command over the contemplated trip."

FOR FORESTRY, FISH AND GAME.

Contract Awarded for the Last of the Big Exhibit Buildings.

The contract for the erection of the Forestry, Fish and Game Building was awarded on June 5 to the Kellermann Contracting Company, the contract price being \$171,000. It must be finished by December 1, 1903. The architect is Mr. E. L. Masqueray, Chief of Design. The dimensions are to be 300 by 600 feet, and the location a few hundred feet south of the Administration Building. The building will be well lighted and adapted to the exhibits for which it is intended. The central nave will be eighty-five feet wide and entirely clear of posts. The four smaller aisles, two on either side, are to be each fifty feet wide.

Two spaces five feet by 210 feet at the east end of the building, will provide for sixty tanks or aquariums, varying in length from six feet to fourteen feet, according to the size of the fish to be shown. Within the building west of the aquariums provision is made for the installation of a lagoon or pool twenty-five feet by fifty-five feet for large fish. The lagoon will be crossed by a rustic bridge from which may be viewed a gigantic panorama of country eighty miles in length, giving woodland and mountain, and valley and field the appearance of natural scenery. West of this lagoon will be four ponds, each twenty feet by sixty feet, the shores of which will have rocks, pebbles, and aquatic plants true to nature. Two of the ponds will be caged around and used for the exhibition of live aquatic birds, and two others will be used for the display of fish, the clear water supplying a view of them in surroundings as nearly as possible like those that nature affords. West of these four ponds will be a gigantic circular salt water basin forty feet in diameter in which will be shown salt water fish. These tanks and ponds will take up the central nave of the eastern half of the building. The side aisles will be devoted to game exhibits. The west half of the building will be given up to forestry exhibits. In the center of the western bay the big United States Government forestry exhibit will be placed, flanked by exhibits that show the forestry policies of foreign governments, which will be installed by the foreign commissioners.

All of the Exposition's exhibit buildings not already finished are under contract, and the last must be completed by the end of the year.

The Canton Milling Co. advertises in the *La Belle (Mo.) Star* that it will give to three ladies residing in Lewis, Knox and Clark Counties, this State, three trips to the World's Fair. A ticket calling for fifty votes will be placed in each sack of Cantonla flour sold between May 1, 1903, and May 1, 1904. The tickets are transferable, and the three ladies showing the highest number will get free trips to St. Louis and the Exposition.

\$250,000 IN PRIZES.

Amount Appropriated for Premiums in Live Stock Department.

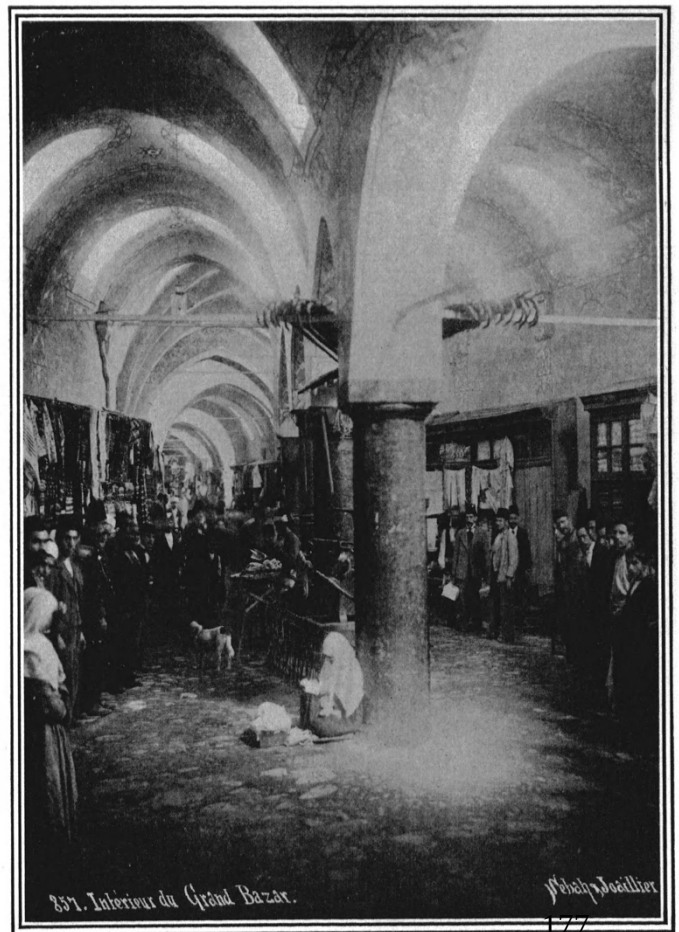
Announcement was made on June 5th of the sum set apart by the Exposition management for prizes in the Live Stock Department. The amount is \$250,000, or more than the aggregate of the appropriations made by all previous international expositions for live stock prizes. The Columbian Exposition appropriated \$142,500, which was generally considered at the time an enormous sum for such a purpose. In addition to the \$250,000 appropriated by the Louisiana Purchase Exposition, special prizes will be offered by many live stock associations and individuals.

The Live Stock Department will have thirty acres of ground and about fifty buildings. There will be thirty-three barns, each to accommodate eighty to ninety horses or cattle, and several others somewhat smaller; four octagonal barns, 100x100 feet, to accommodate cows to be used in a dairy demonstration, with silos and feed barns; a grand amphitheater and arena, 250x450 feet, for an exhibit ring; and a building for

public sales of live stock and for stockmen's conventions, in which will also be made the exhibits and demonstrations with relation to live stock under the auspices of the Association of American Agricultural Colleges and Experiment Stations.

In addition to the classes of horses generally shown, a number of others will compete, including artillery, cavalry, ambulance, fire department and police department horses. The prizes offered for cattle, sheep and swine will also have a wide range. One of the most interesting and instructive features planned for the Exposition will be a comparative test of breeds of cows with reference especially to their dairy qualities in both butter and cheese production, and incidentally their gains in flesh. Poultry, pet stock, dogs and the minor animals and fowls are to be recognized more fully than has ever before been done, and Chief Coburn states that every energy will be bent to have at St. Louis in 1904 the most extensive and instructive presentation of animal exhibits in the history of the world.

The twenty-fifth annual convention of the Knights of St. John, in session at Columbus, Ohio, on June 25, decided to hold the convention of 1904 in the World's Fair City.

VIEW OF INTERIOR OF GRAND BAZAARS OF STAMBOUL.

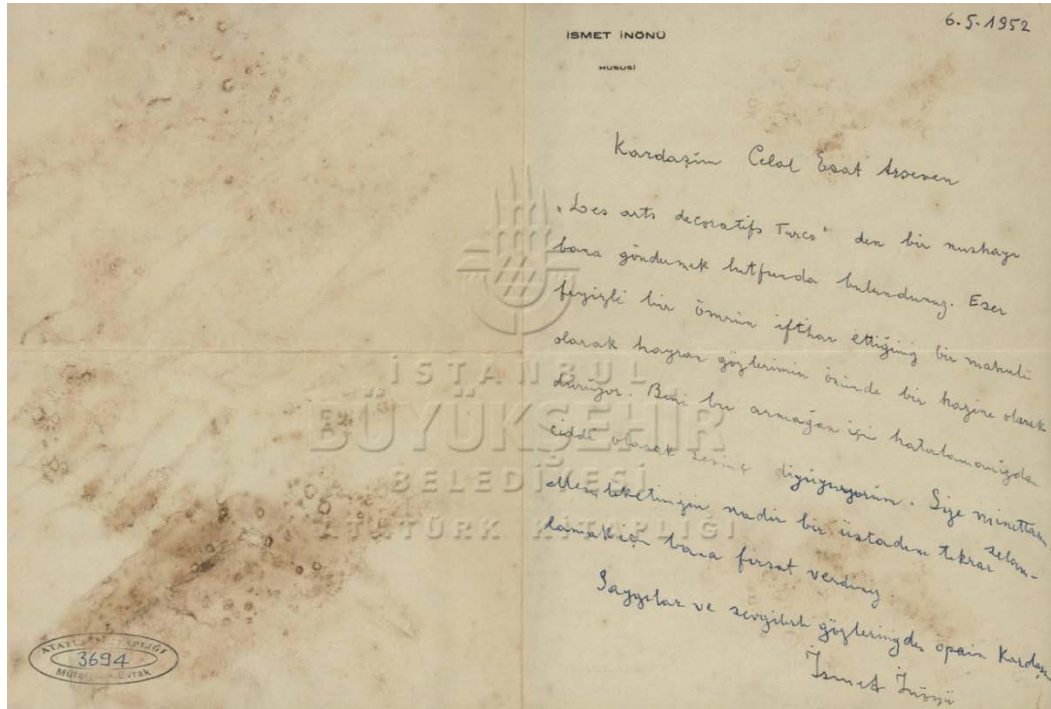
Ek-21

**Celal Esad Arseven'in 96 yaşında çekilmiş bir fotoğrafı
(TT562173)**

Ek-22

**İsmet İnönü'nün Arseven'in eserinden övgüyle bahsettiği 6.5.1951 tarihli
mektup**

Ek-23

Falih Rifkî Atay'ın Celal Esad'a Mektubu (Atatürk Kitaplığı, Müteferrik Evrak, 3696)

T. B. M. M.
İDARE HEYETİ
Hususi

Okunur 20 Nisan
1911

Azizim Celal Bey,

Bana iki mektup
yazdığını dan bahse-
diğini yaz. Almadım. Ya-
kara cevap vereceğim
şüphesizdir. Son ayların
her yolunda ne yoldakta
geçtiği için mektupla-
rını bir yerde kalmış

ne kaybolmuş olacaktı.

Tiran seyahatini
bitirir bir likte yazı-
cısına pek umunuyorum.
Nisan ayının son ha-
ftasında orada bul-
lunacağı. Mahkemat
ve vesikaları bu
toplarsın.

1200 lira ala-
cağın. Anasın için
görsün ve bu cevap

Neisim
Hummetin Kardeşim,

Falih Rifkî Atay

3696

Ek-24

Arseven'in evindeki kostümlü partiden bir fotoğraf. Arseven'in sağında ve solunda Zeliha ve Semiha Berksoy.
(“Sabit bilir! 20. Yüzyılda Bir Hezarfen: Sabit Karamani”, İstanbul, Masa Yayınevi, 2014, s.17)

Ek-25

Arseven'in (ortada) TBMM çalışmaları esnasında bir fotoğrafı
(Mimarlık, S.10, 1969, s. 22)

Ek-26

Celal Esad'ın not defterinden bir sayfa

(MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Celal Esad Arşivi)

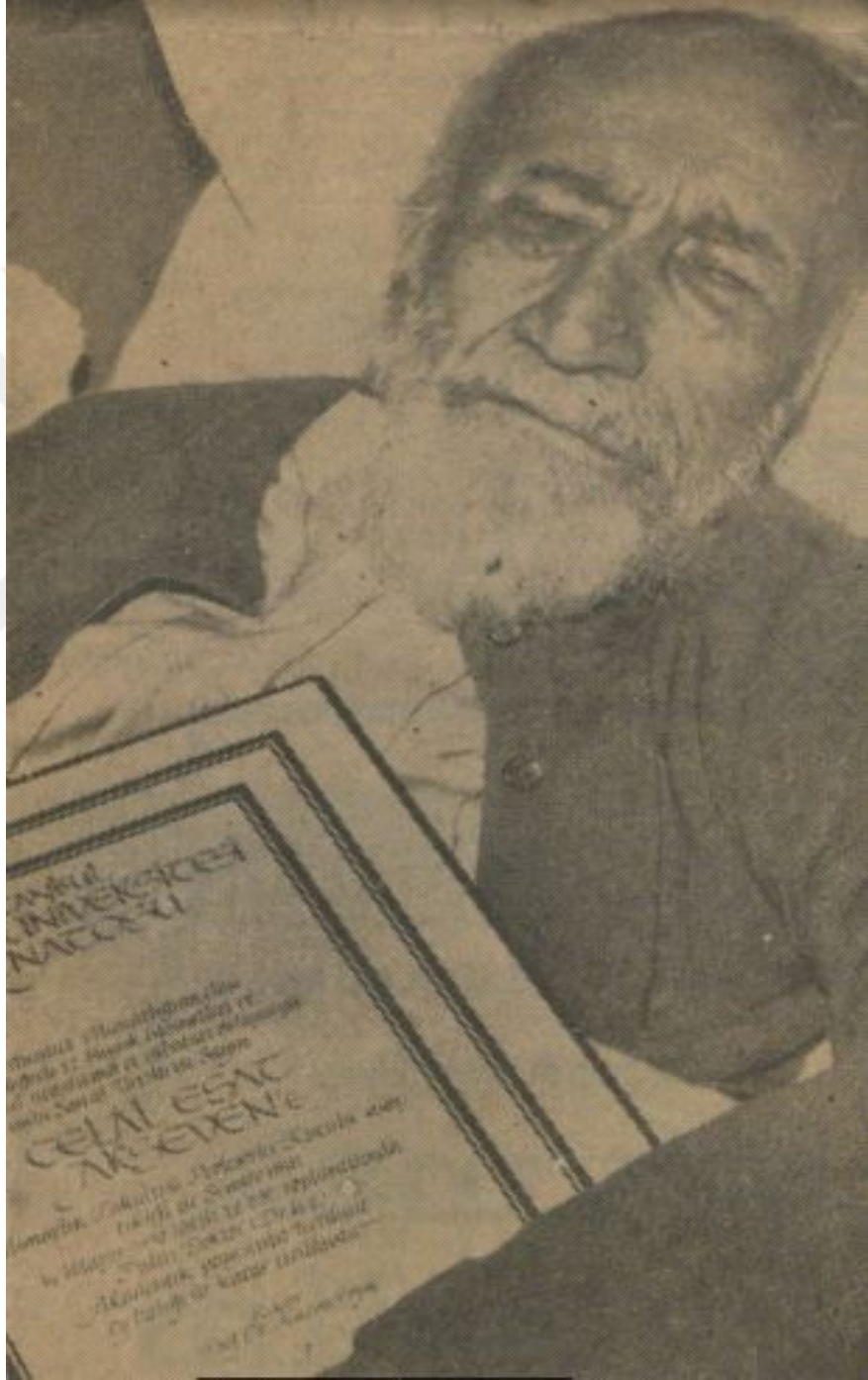
Ek-27

Arseven'in M n h'te senaryosunu yazd ğı, reji  rl ğ n  yapt ğı "Koruyan   " filminden bir sahne ve filminin bro  r 
(Mimarlık, S.10, 1969, s.22.)

Ek-28

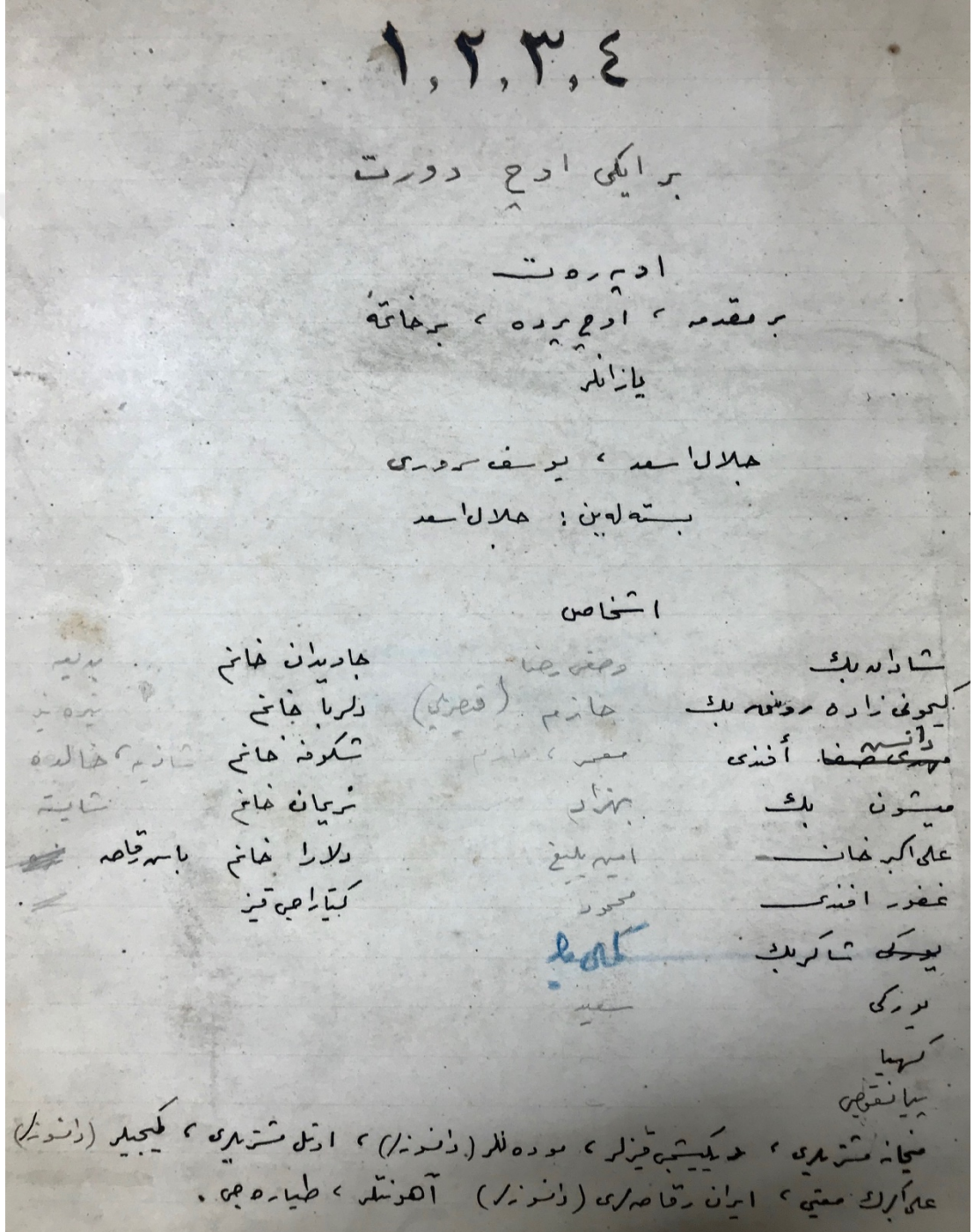
Arseven'in evinde yapılan törende verilen "Devlet Armağarı"
(TT517145)

Ek-29

Celal Esad'ın "Bir, İki, Üç, Dört" adlı tiyatro çalışmasının yer aldığı defter

(MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)

Ek-30

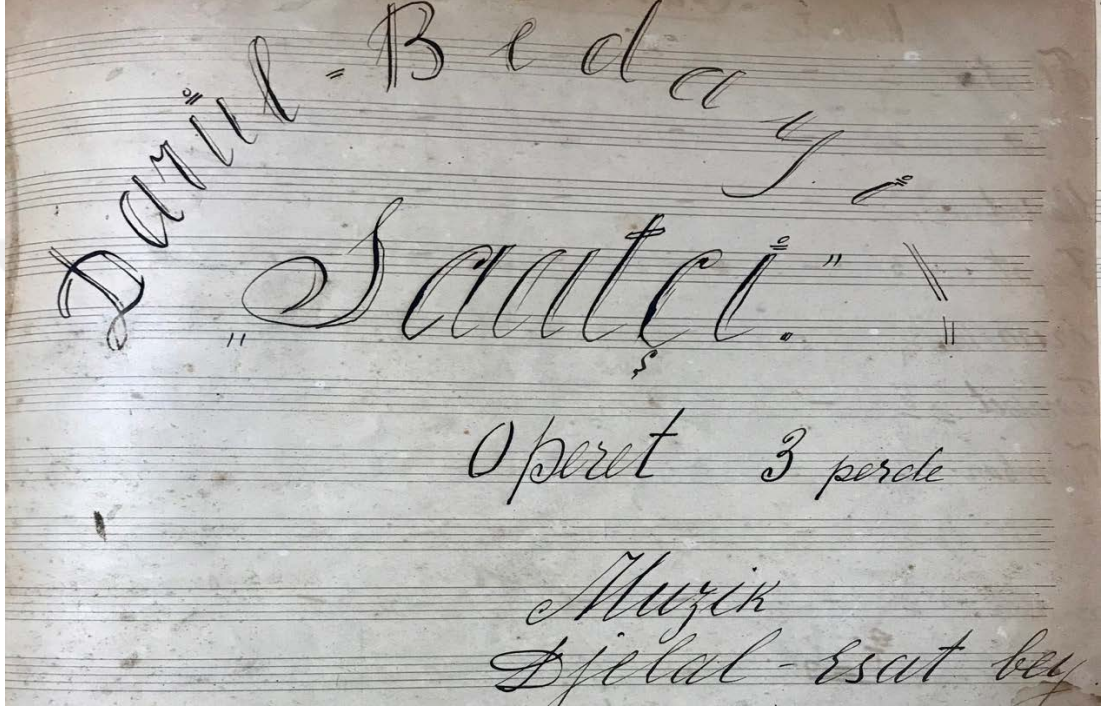
Celal Esad'a ait Saatçi operetinin metni ve çizimlerinin yer aldığı defterden bir sayfa

(MSGsÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

Ek-31

Celal Esad'a ait Saatçi operetinin notalarının yer aldığı müzik defteri
(MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

Ek-32

Celal Esad'ın suluboya eserlerinden örnekler
(MSGSÜ Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

Ek-33
Celal Esad'ın MSGSÜ sicil evrağı
(MSGSÜ Personel İşleri Daire Başkanlığı Arşivi, Dosya no: 65, Sicil no: 6914)

Zati sicil No. sı: 6914 VAZİFESİ: G. S. A. Memarı Tarihi Mesleki sicil No. sı: muallemin											
Fotograf	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center;">İhtimal Hüküyeti</td> </tr> <tr> <td style="width: 50%;">Adı</td> <td style="width: 50%;">Celal Esad Esad</td> </tr> <tr> <td>Bahasının adı</td> <td>Esad Paşa</td> </tr> <tr> <td>Alın adı</td> <td>Arasver</td> </tr> <tr> <td>Düğüdüğü yer ve yıl (Nüfus kaydına göre)</td> <td>Sekizinci 1292</td> </tr> </table>	İhtimal Hüküyeti		Adı	Celal Esad Esad	Bahasının adı	Esad Paşa	Alın adı	Arasver	Düğüdüğü yer ve yıl (Nüfus kaydına göre)	Sekizinci 1292
İhtimal Hüküyeti											
Adı	Celal Esad Esad										
Bahasının adı	Esad Paşa										
Alın adı	Arasver										
Düğüdüğü yer ve yıl (Nüfus kaydına göre)	Sekizinci 1292										
Mülkiyeti	Türk										
Evlidir, evli ise evlendiği tarih	evlidir										
Çocuklarının adedi, yaşları, vazi-fede veya evli kullarının adedi	2 tane, ilâhi de evli										
Şahına veya ailesine ait emlak ve akarı var mıdır, neresidir?	yoktur										
İş ve işlek ile mükellef olduğu nüfusun adedi ve karabesi	bir kişi: Esad										
İlmî Hüküyeti											
İlk tahsilini nerede yapmıştır?											
Orta tahsilini hangi mektepte yapmıştır. Bitirmeden hangi sınıfa kadar okumuştur? Şahadetnamesinin tarih ve numarası.											
Yüksek tahsilini nerede yapmıştır. Bitirmeden hangi sınıfa kadar okumuştur? Şahadetnamesinin tarih ve numarası.	Harbiye mektebini bitir-miştir: 809										
Tahsilini tamamlamak için hangi müesseselere devam etmiştir.											
Haiz olduğu vesikalar nelerdir?											

Enebi dillerinden hangilerini ne dereceye kadar bildiği (1)	Fransızca: iyi derecede.
Bilinen enebi dilleri nasıl ve ne-rede ve kaç yıllık tahsil ile öğre-nilmiştir?	
Telif ettiği eserler (Eserlerin mev-zuları adları, tabirleri, basılma tarihleri sahife adedleri).	
Tercüme ettiği eserler (Tercüme eserlerin asıllarının adı, mütellifi ve hangi tabandan tercüme edildiği)	

(1) a) Asgari haddet:
(Enebi dilleri öğrenen enasari haddi umumî Edebiyattan herhangi bir metni kolayca okumak ve tanzimle anlatmaktır)
b) Eyi derecede:
(Asgari haddet ilâve olarak şühuletle konuşmak; ana dilden tercüme yapabilmek yazmak eyi derecede sayılır).

Vazifinin adı	Maas	Ücret	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Ayrılmamasının sebebi	Yıl	Ay	Gün
Piyade muallemin	250		12.4.107	15.12.111	terfi			
Piyade muallemin	300		16.12.111	19.4.116	terfi			
Piyade muallemin	400		20.4.116	15.7.124	terfi			
Piyade muallemin	600		16.7.124	25.11.124	istifa			
Şehinşahiye kışiyeti	3000		22.8.127	2.1.128	mabla			
Şehinşahiye kışiyeti	3000		24.12.128	3.1.129	asaleten terfi			
Şehinşahiye kışiyeti	4000		3.1.128	13.8.133	istifa			
Şehinşahiye kışiyeti	2500		10.6.134	31.1.127	gama			
"	3500		1.6.127	31.8.130	istifa			
G. S. A. Şehinşahiye kışiyeti	1000		1.9.130					
G. S. A. Memarı Tarihi muallemin	3500		1.9.130	30.9.133	gama			
"	4000		1.10.133					
"	4500		5/11/136		zam			
"	5500		10/7/138		zam			
"	6000		1/9/139		Bare ile zam			
"	7000		26/4/141		zam			

Vazifinin adı	Maas	Ücret	Başladığı tarih	Ayrıldığı tarih	Ayrılmamasının sebebi	Yıl	Ay	Gün
Resmî veya gayrî resmî chetten maası var mıdır ve bu maas ne gibi bir hizmet mukabilidir, miktarı?			yoktur					
Askerî vaziyeti: (Askerliğini yapmış mıdır? Hangi tarihte yapmıştır? Yapmadıysa ne suretle tecil edilmiştir? İhtiyat zabiti midir? Bedel erbabından mıdır?)			Askerliğini yapmamıştır. Piyade Kolâğızından 25.11.1324 tarihinde istifa etmiştir.					
Yukarıdaki malûmat elimdeki vesikalara nazaran doğru olduğuna tasdik olunur.			28/11/1935			Fiş sahibinin imzası		
Yukarıdaki malûmatın Hasımın elindeki vesikalara ve müessesedeki kayıtlara nazaran doğru olduğuna tasdik olunur.								